

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

На правах рукопису

Микитась Вікторія Володимирівна

УДК: 338.2:339.9

ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ
В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Спеціальність 08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Науковий керівник:
Тютюнникова С.В., д.е.н., проф.

Харків – 2016

ЗМІСТ

Вступ	3
РОЗДІЛ 1: Методологічні основи дослідження особливостей трансформації економічної політики держави в умовах глобалізації.	
1.1. Економічна політика держави: до визначення поняття	10
1.2. Еволюція підходів до тлумачення економічної політики держави	22
1.3. Глобалізація як контекст формування економічної політики	36
РОЗДІЛ 2: Основні напрями трансформації економічної політики держави в умовах створення ринкового середовища.	
2.1. Політика держави в становленні та удосконаленні ринкового середовища	56
2.2. Інституціоналізація ефективної державної політики в умовах глобалізації	81
2.3. Економічний суверенітет як інструмент економічної політики в умовах глобалізації	108
РОЗДІЛ 3: Шляхи вдосконалення економічної політики України в умовах глобалізації.	
3.1. Підвищення національної конкурентоспроможності економіки України	131
3.2. Соціальний вимір економічної політики держави	155
3.3. Соціокультурні особливості в системі державної економічної політики	174
Висновки	190
Список використаних джерел	193
Додатки	216

ВСТУП

Актуальність теми. В умовах глобальних структурних зрушень посилилась потреба в комплексній результативній економічній політиці держави в реалізації цілей ефективного розвитку економічних суб'єктів і держави, переходом до ринкової економіки деяких країн світу. Змінилась роль держави як суб'єкта господарювання, макрорегулятора, що веде до комплексу нових теоретичних та практичних питань регулювання економіки розв'язання інституційних та соціальних проблем. Система державної підтримки господарюючих суб'єктів в Україні недостатньо ефективна та не забезпечує повною мірою економічних, правових, організаційних й інформаційних умов для функціонування інституційного середовища, яке б сприяло стійкому економічному розвитку та гарантувало стабільні темпи економічного зростання. Україні потрібне вдосконалення, передусім, державної економічної політики, яка б сприяла створенню ефективної соціально-орієнтованої, конкурентоспроможної економіки.

Складні проблеми, що постали перед Україною в контексті посткризового відновлення економіки, інклюзивного соціально-економічного розвитку, підвищення стратегічної дієздатності держави, обумовлюють необхідність теоретичного обґрунтування сутності, змісту, ролі та місця економічної політики в суспільстві, визначення особливостей економічної політики держави за сучасних умов.

Стан наукової розробки проблеми. Теоретичні аспекти визначення економічної політики держави представлені в наукових працях П. Вельфенса, Х. Гірша А., П. Єщенка, Маршалла, Т.Мена, І. Ніколаєвої, У.Петі, Б. Райзберга, Дж.Стігліца, Дж. Тобіна, Ф. Хайека, Л. Ходова та інших; осмисленню теоретичних і методологічних аспектів інституційної складової державної політики приділяли увагу багато вітчизняних вчених, таких як А. Гриценко, В. Дементьєв, Л. Лисяк, В.Соболев, В. Тарасевич, А. Чухно, О. Яременко; соціальна складова економічної політики держави розкрита в роботах І.

Бентама, І.Гнібіденко, О.Грішнєвої, Дж. Кейнса, М. Кіма, А. Колота, В. Куценко, Е. Лібанової, О. Макарової, В. Мамутова, К.Маркса, А. Маршала, Дж. Мілля, В. Ойкена, Дж. Роулза, М. Семикіної, С.Тютюнникової, Д. Хеймана та інших.

Зміни стратегічних пріоритетів економічної політики обумовили привернення уваги науковців до вивчення екзогенних та ендогенних факторів в умовах глобалізації та сучасних інституційних змін функціонування держави. Зазначені ракурси проблеми розглядали Д. Аджемоглу, І. Бідзюра, В. Базилевич, В. Бодров, В. Вишневський, А. Гальчинський, В. Геєць, Дж. Гелбрейт, Гж. Колодко, І. Малий, Д.Норт, А. Олейник, М. Омон, Д. Ромер, В. Сиденко, Дж. Стігліц, Б. Херубере, М. Шимаї та інші.

Досліджуючи проблеми економічної політики в Україні, вітчизняні науковці нерідко звертаються до її окремих аспектів, зокрема до проблем промислової політики та забезпечення структурних зрушень на інноваційній основі: Ю. Бажал, А. Даниленко, Ю. Кіндзерський, В. Онищенко та інші.

В полі зору дослідників постійно знаходиться питання формування та реалізації ефективної економічної політики. За сучасних обставин формування та реалізація економічної політики держави ускладнюється стрімким розвитком динамічних глобалізаційних процесів, що створює необхідність розгляду економічної політики держави в контексті глобалізації та виведення параметрів її ефективного функціонування.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.
Дисертація виконана відповідно до планових тем науково-дослідницьких робіт кафедри економічної теорії та економічних методів управління Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна: «Інституційна динаміка в умовах ринкової трансформації економіки» (№ державної реєстрації 0107U00068) – особисто дисертантом розроблено теоретико-методологічні засоби реформування інституційного середовища в умовах ринкової перебудови економіки; «Взаємодія фінансового та реального сектору економіки в умовах глобалізації» (№ державної реєстрації 0110U000588) –

особисто автору належить обґрунтування напрямів економічної політики держави щодо включення економіки країни у глобальні відтворювальні процеси.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є теоретико-методологічне обґрунтування змісту економічної політики, розкриття її особливостей в умовах глобалізації, розроблення засад наукового забезпечення напрямів, завдань та інструментів створення якісного економічного середовища.

Досягнення поставленої мети обумовило вирішення таких завдань:

- визначити сутність економічної політики держави;
- розкрити еволюцію економічних поглядів науковців на політику держави;
- виявити суперечливий вплив глобалізації на економічну політику держави;
- сформулювати уявлення стосовно вимог до якості інституційного середовища в умовах поглиблення інтеграційних процесів;
- обґрунтувати пріоритетність напрямів національної економічної політики в умовах входження в глобальний економічний простір;
- розкрити зміст та роль економічного суверенітету у захисті стратегічних національних інтересів;
- довести необхідність утвердження загальноцивілізаційних засад соціально-орієнтованої економічної політики держави;
- визначити основні завдання економічної політики України в умовах посилення конкурентної міжнародної боротьби.

Об'єкт і предмет дослідження. *Об'єкт* дисертаційного дослідження - соціально-економічні відносини, що формують економічну політику держави в умовах глобалізації.

Предметом дослідження є особливості трансформації економічної політики національної держави під впливом процесу глобалізації.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертації є загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання. Методи абстрагування, аналізу і синтезу, індукції та дедукції, єдності логічного та історичного були покладені в основу дослідження еволюції змісту економічної політики держави, особливостей її трансформації в умовах глобалізації, розкриття механізму державного регулювання економіки. Системний і структурно-функціональний підходи, інституційний та компаративний аналіз застосовувалися для розкриття сутності та специфіки сучасної модифікації національного суверенітету, узагальнення досвіду економічно розвинутих країн щодо інституційного «вбудовування» національних економік у глобальний простір. Висвітлення суперечностей та проблем створення ефективної економічної політики держави, підвищення національної конкурентоспроможності, обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення економічної політики здійснені на основі абстрактно-аналітичного та інституційного методів дослідження. Для вирішення поставлених у дисертації завдань та обґрунтування основних теоретичних положень використовувалися статистичні методи аналізу рядів динаміки, відносних та середніх величин, табличний, графічний, кореляційно-регресивний аналіз.

Інформаційну базу дослідження склали законодавчі та нормативно-правові акти державних органів України, Світового банку, Світового економічного форуму, звіти ООН, Міжнародного валютного фонду, Євростату, а також наукові праці зарубіжних та вітчизняних учених, матеріали міжнародних та українських конференцій з питань економічної політики держави.

Наукова новизна результатів дослідження, отриманих особисто здобувачем, полягає в наступному:

вперше:

- доведено, що вплив глобальної невизначеності на країни з незрілими ринковими відносинами вимагає від них модифікації економічного суверенітету держави як спроможності підтримувати відтворювальні процеси

та контроль за стратегічними ресурсами й активами з метою підвищення глобальної конкурентоспроможності країни на підставах національних інтересів і національної ціннісної ідентичності.

удосконалено:

- характеристику особливої ролі держави як системоутворюючого інституту щодо створення інституційного середовища ринкової спрямованості, яке забезпечує соціальну згуртованість суспільства та конкурентоспроможний розвиток національної економіки;

- змістовне визначення основних проблем економічного розвитку України в умовах посилення конкурентної боротьби на світових ринках: недостатня регуляторна спроможність держави у зовнішній діяльності (нездатність подолати асиметрію в експортно-імпортних відносинах, невизначеність політики держави щодо секторальної підтримки національного виробника та покращання інвестиційного клімату, диспропорційність регіональної відтворювальної структури економіки), низька адаптаційна здатність вітчизняного бізнесу на світових ринках, унеможливлення відтворення людського капіталу відповідно до завдань підвищення національної конкурентоспроможності;

- теоретичні уявлення про трансформацію економічної політики держави транзитивних економік, змістом якої є системні якісні зміни у взаємовідносинах між суб'єктами господарювання, що обумовлено: глобалізацією, регіоналізацією, ринковою перебудовою та процесами самоорганізації суспільства у ході соціально-інституційного розвитку, а проявами є узгоджені зміни цілей, засобів, методів, механізмів їх досягнення у створенні відповідного інституційного устрою.

дістали подальшого розвитку:

- обґрунтування пріоритетних напрямів національної економічної політики держави в умовах входження в глобальний економічний простір, а саме: створення умов та механізмів розширеного відтворення національної господарської системи на основі поєднання ендогенних та екзогенних джерел

та факторів розвитку; оптимізація розподілу національних та наднаціональних повноважень держави в економічному розвитку за умов модифікації економічного суверенітету шляхом врахування впливу глобалізаційних та інтеграційних процесів на відтворювальні можливості держави; досягнення нової якості життя суспільства за рахунок поєднання цілеспрямованих дій держави та енергії громадянської самоорганізації;

- розкриття змісту суперечностей, які впливають на економічну політику держави в умовах глобалізації: між ресурсами, що породжує глобалізація та їх асиметричною локальною концентрацією; між зростаючою складністю завдань в умовах поширення глобальних викликів та ризиків та обмеженістю національних можливостей у їх розв'язанні: між тенденціями соціалізації та гуманізації вектору цивілізаційної трансформації та поширенням протилежних тенденцій – поглиблення соціальної нерівності, зростання неконтрольованої конфліктності, масової стихійної міграції.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що вони дозволяють уточнити наукові уявлення про особливості трансформації змісту економічної політики у процесах адаптації економічної системи до світових глобальних процесів та інституційних зрушень, визначити основні цілі, механізми та інструменти ефективної економічної політики України. Отримані основні положення та висновки можуть бути використані у викладанні курсів «Макроекономіка», «Державне регулювання економікою», а також при розробці спецкурсів з питань економічного розвитку країни. Отримані і обґрунтовані автором дисертаційного дослідження висновки, результати та пропозиції можуть бути використані в процесі розробки національних і регіональних програм соціально-економічного розвитку, а також можуть бути використані для розробки економічної політики України.

Результати дисертаційного дослідження були використані при розробці науково-методичного забезпечення навчального процесу у Харківському торговельно-економічному інституті Київського національного торговельно-економічного університету (№ 63 від 10.06.2016р.); у роботі Харківської

обласної ради при підготовці аналітичних матеріалів з питань використання кластерних ініціатив у реалізації регіональних проектів у Харківській області (довідка № 01-44/1704 від 19.07.2016р.).

Особистий внесок здобувача у статтю [103], що наведена у переліку опублікованих праць за темою дисертації в авторефераті та написана у співавторстві, полягає у визначенні шляхів адаптації регіональної політики до ринкового середовища.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні висновки, пропозиції та рекомендації були представлені на 5 наукових конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції «Вектори розвитку фінансового потенціалу суб'єктів господарювання» (Харків, 2014), XII Міжнародній науково-практичній конференції «Соціально-економічні напрями розвитку міжнародних відносин у забезпеченні ефектів інтеграції України до ЄС» (Хмельницький, 2015), Міжнародній науково-практичній конференції «Перспективні напрями наукових досліджень-2015» (Братислава, Словаччина, 2015), Міжнародній науково-практичній конференції «М.І. Туган-Барановський: творча спадщина та сучасна економічна наука» (Харків, 2015), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Розвиток конкуренції та формування конкурентного середовища в Україні» (Харків, 2015).

Публікації. Основні результати проведеного дослідження опубліковано у 15 наукових працях обсягом 5,03 д.а., у тому числі у 10 статтях у наукових фахових видань України обсягом 4,77 д.а., з них 2 статті у виданні, що включено до міжнародних наукометричних баз.

РОЗДІЛ 1

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗЦІЇ

1.1. Економічна політики держави: до визначення поняття

У зв'язку з інтеграційним та глобалізаційними процесами, з переходом до ринкової економіки деяких країн світу змінилась роль держави як суб'єкта господарювання, так і макрорегулятора, з'явився комплекс нових теоретичних та практичних питань регулювання економічної ситуації. Глобалізація не лише посилює світові економічні зв'язки та міжнародну кооперацію, сприяє розвитку транснаціональних корпорацій, наддержавних та міжрегіональних управлінських структур, органів та інститутів, міждержавних суспільних об'єднань, але й призводить до зміни ролі національної держави під впливом багатопланових та коригуючих один одного процесів та явищ. Така ситуація не тільки активізує задачу методологічного обґрунтування економічної політики держави, але й висуває вимогу до критеріїв оцінки її ефективності.

Система державної підтримки господарюючих суб'єктів в Україні доки недостатньо ефективна і не забезпечує повною мірою економічних, правових, організаційних і інформаційних умов для функціонування розвиненого інституційного середовища, що сприяє стійкому економічному розвитку та гарантує стабільні темпи економічного зростання. Тому в економічній ситуації, що склалася в Україні, потрібне вдосконалення передусім державної економічної політики

Потреби державного втручання в ринкові механізми регулювання обумовлюють необхідність теоретичного обґрунтування сутності, змісту, ролі та місця економічної політики в суспільстві. Політика означає державний курс, свідомо вироблену лінію розвитку та стратегію, враховуючи історичний етап

розвитку держави та формування пріоритетів розвитку. Економічна політика реалізовує суспільні інтереси, сформовані у контексті певних цінностей та потреб.

Дослідження політики держави в економічній сфері має важливе значення. Потреби державного втручання в механізми господарювання обумовлюють необхідність теоретичного обґрунтування сутності та визначення місця економічної політики в системі господарювання, зв'язок економічної політики з економічними інтересами суспільства [120, с. 282].

Говорячи про економічну політику держави, передусім, необхідно знати і розуміти суть держави, її роль і місце в громадській системі.

Сутність держави пов'язується з внутрішнім та зовнішнім змістом її діяльності. Її сутність можна встановити, керуючись висновками Аристотеля, який надав ще свого часу значення держави та державної політики для розвитку країни. «Оскільки ми ставимо своїм завданням дослідження людського спілкування в найбільш досконалій формі, яка дає людям повну можливість жити згідно з їх прагненнями, то належить, - писав філософ, - розглянути ті з існуючих державних устрої, якими, з одного боку, користуються деякі держави, визнані добробутними, і які, з іншого боку, проектувалися деякими письменниками і здаються добрими. Таким чином, ми будемо в змозі відкрити, що можна углядіти в них правильного й корисного...» [7, с. 467]. Для виявлення сутності держави потрібно брати до уваги, безумовно, усі види державних явищ незалежно від форми відтворення. Але, як далекий попередник, так і сучасники визначилися з одним: «... розвиток цивілізації характеризується змінами у добробуті людини...» [30, с.1].

Виявлення сутності держави – це визначальний момент формування соціальності державного управління й економічної політики держави. І просте, буденне розуміння держави як території, сукупності індивідів та нації зовсім не надає інформації про її сутність. Це лише фрагменти індиферентного характеру. Сутність держави звернена, перш за все, до її внутрішніх властивостей і виступає в якості, що розгортається в просторі та часі і набуває

згодом усе виразніших контурів. Розкриття сутності держави відбувається через низку характеристик щодо її прагнення матеріалізувати в території і населенні ідею досконалості суспільного життя. Держава не може бути пристосованою для потреб певної кількості людей, а в кращому випадку хоча б для переважної кількості членів спільноти [78, с.54].

Як зазначав Ж. Сімонді: «Держава існує в інтересах всіх підвладних їй людей, тому вона завжди має на увазі загальну користь, ... повинна прагнути до такого порядку, за якого ніхто не страждає» [161, с.148].

В рамках нашого дослідження практичний прояв сутності держави треба розуміти через формування та реалізацію економічної політики держави. Важливим є розуміння, що саме держава через формування економічної політики описує розвиток країни, забезпечуючи добробут населенню та створюючи умови для покращення економічних показників країни.

Світова історія свідчить, що якими б поширеними не були засоби ринкової саморегуляції, якої б високої не була доля приватного сектора в економіці, держава виступає далеко не другорядним, а ключовим чинником соціально-економічної динаміки, що свідчить про нерозривну єдність держави, суспільства і економічної системи. При усій самостійності різних сфер діяльності людей вони не існують один без одного, оскільки і тип економіки, і форма державного устрою залежать від типу суспільства та навпаки. У цьому сенсі держава і економічна система складають дві сторони однієї і тієї ж медалі. Держава є невід'ємною частиною економіки та виконує відповідні функції в трансформаційній економіці.

По-перше, держава є генератором економічної політики, яка є генеральною лінією дій, що містить заходи по її здійсненню, створенню фундаментальної кінцевої мети соціально-економічного розвитку країни на весь період дії економічної політики, міри їх досягнення, рамкові умови розвитку економічних процесів відповідно до цілей, завдань, інтересів країни.

По-друге, держава виступає як регулятор економіки через пряме безпосереднє управління підприємствами державної форми власності, в цьому

проявляється директивна функція управління, що істотно звузилася в ході ринкової трансформації економіки.

По-третє, при становленні ринкових стосунків все більше значення набуває непряме державне регулювання економіки, яке полягає в опосередкованій дії на неї через економічні інтереси суб'єктів господарювання.

Слід зазначити, що в сучасних умовах важливо розмежувати такі поняття, як «економічна політика» і «державне регулювання економіки». Державне регулювання економіки - це система конкретних заходів по здійсненню підтримуючої, сприяючої, компенсаційної та стимулюючої діяльності в економіці, спрямованої на створення нормальних умов ефективного функціонування ринку і рішення складних соціально-економічних проблем розвитку національної економіки і суспільства в цілому. Це нормативне явище, тобто кількісне, визначене. Воно виходить з аналізу господарської ситуації та максимально конкретної й зрозумілої постановки цілей. Ці цілі мають бути чітко сформульованими, кількісно визначеними і аргументованими, тобто раціональність їх може бути перевірена науковим аналізом і порівнянням з аналогічними ситуаціями, як у власній країні, так і за кордоном. Економічна політика - це генеральна лінія дій і сукупність заходів, здійснюваних урядом від імені держави в області виробництва, розподілу, обміну, споживання, накопичення, експорту, імпорту продукту в країні, в основі якої лежить прогнозування, планування, вироблення стратегії дій і розвитку.

Таким чином, «державна економічна політика», як поняття й об'єктивне явище, ширше за змістом ніж «державне регулювання». Теоретично, поняття державної економічної політики ширше за поняття державного регулювання економіки, також вони розрізняються за змістом.

Держава у своїй економічній політиці, враховуючи інтеграцію у світову економіку, як об'єктивний чинник, повинна орієнтуватися на тенденції розвитку не тільки національного, а й світового ринків. При цьому слід приймати до уваги наявні довготривалі конкурентні переваги та специфіку національної економіки (структуру виробництва, що склалася, традиції,

багатство природних ресурсів та ін.). Основним джерелом сучасного економічного зростання є науково-технічний прогрес й інтелектуальний потенціал суспільства. Але економіка розвивається нерівномірно через нерівномірності науково-технічного прогресу, що проявляється в періодичному, досить тривалому в часі заміщенні цілісних комплексів технологічно зв'язаних виробництв, технологічних устроїв. В ході кожної структурної кризи світової економіки, яка супроводжує процес заміщення домінуючих технологічних устроїв, відкриваються нові можливості економічного підйому. Завдання управління економікою полягає в створенні конкурентоздатних в масштабах світового ринку виробництв наукомісткої продукції, експорт якої забезпечує успіх розвиненим країнам. Для виходу на світовий ринок і завоювання відповідної його долі, що забезпечує стійкий розвиток та забезпечує підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

Визначаючи суть державної економічної політики, необхідно звернутися до філософського словника для уточнення самого поняття сутності. «Суть об'єкту, явища, процесу є його сенсом, сукупністю глибинних зав'язків, стосунків» [195, с.336]. Таким чином, суть державної економічної політики виражається через сенс, головну ідею, призначення.

Політику, перш за все, визначають як сферу діяльності людей, пов'язану з владними відносинами, націлену на реалізацію потреб суспільства. При цьому слід пам'ятати, що державна економічна політика конструюється для реалізації, а не як постфактум.

Багато авторів, аналізуючи у своїх дослідженнях економічну політику держави, визначають її через компоненти, що утворюють єдність. Отже, І.П.Ніколаєва виражає суть економічної політики через підбір певної мети в області національної економіки в сукупності з системою методів і засобів, використовуваних для досягнення поставлених цілей [124, с.305]. Відомий німецький учений Х. Гірш дає наступні визначення економічної політики держави: «Економічна політика держави є сукупністю заходів, спрямованих на

те, щоб упорядкувати хід економічних процесів, вплинути на них або безпосередньо зумовити їх протікання» [86, с.27].

Також існує думка, що «під економічною політикою розуміють систему державних заходів непрямой (ринкової) та прямої (адміністративної) дії на поведінку господарюючих суб'єктів» [45, с.350].

Проте, зводити політику до її дії на економічні інтереси та поведінку господарюючих суб'єктів - означає штучно звужувати її функціональне призначення. У такому трактуванні з об'єкту аналізу та державної дії випадає великий перелік проблем регулювання ринкових механізмів господарювання, макроекономічних параметрів народного господарства (за допомогою методів і засобів макроекономічної політики), що не стосуються безпосередньо стимулювання економічних інтересів і поведінки суб'єктів господарювання.

В загальному плані економічна політика держави - це політика впливу на економічні процеси, інтереси та поведінку суб'єктів господарювання. Таким чином, дає визначення Л.Г. Ходов, за яким: «Державна економічна політика – це цілеспрямована дія на процеси господарювання на макро- та мікрорівні, створення та вдосконалення рамкових умов економічного розвитку відповідно до визначеного суспільного устрою» [44, с.54]. Згідно з таким визначенням, економічну політику слід розуміти як взаємодію держави та суб'єктів господарювання, при якій здійснюється цілеспрямований вплив на процеси господарювання на всіх його рівнях за волею суспільства та в його інтересах.

За думкою С.Ф. Серьогіної: «Держава створює правові інститути, що упорядковують відношення між економічними агентами, та гарантують дотримання цього порядку. Вона сприяє виконанню економічною підсистемою своїх функцій в суспільстві, а при необхідності бере частину з них на себе. Таке сприяння включає як підтримку існуючих, ринкових структур, які дають можливість ефективно функціонувати економіці, так і корегування негативних наслідків, що виникають в процесі цього функціонування та приводять до конфліктів з іншими підсистемами суспільства. Це сприяння передбачає також, що держава прагне підтримати стабільність економіки, оскільки спонтанні

процеси самоорганізації, що протікають в ній, далеко не завжди призводять до позитивних, з точки зору всього суспільства, результатам. Як представник інтересів суспільства в цілому держава зацікавлена в тому, щоб можливі негативні тенденції не привели до руйнівних наслідків як в економіці, так і в суспільстві в цілому, тобто щоб по можливості збереглася гармонія дія суспільних підсистем» [2, с. 68].

Також існує думка, що «економічна політика – це концентрована, науково обґрунтована діяльність держави щодо цілеспрямованого керування функціональним розвитком економіки на макро- та мікрорівні з метою забезпечення загального добробуту в країні» [51, с. 14].

За думкою інших авторів економічна політика – це «система економічних ідей, цілей держави, завдань та засобів їх досягнення, а також діяльність органів державної влади й управління щодо їх реалізації» [47, с. 194].

За визначенням П. Вельфенса, економічна політика держави – «ціленаправлене створення рамкових умов в ринковій економіці та раціональне здійснення заходів з метою впливу на економічні процеси та розвиток економіки» [23, с.1]. Це визначення робить акцент на необхідність інституціональної ефективності, раціональності всіх дій держави по формуванню та реалізації економічної політики.

Заслуговує на увагу позиція, згідно якої держава не може діяти в інтересах усіх економічних суб'єктів одночасно: «Економічна політика - це поведінка держави в економіці, вона покликана узагальнювати й ясно виражати сукупну волю суспільства; вона знаходить своє втілення в діях уряду; може коригувати економічні процеси» [19, с.16].

Розгляд поняття і напрямів економічної політики можна зустріти в дослідженні Б.А. Райзберга: «Економічна політика, що проводиться державою, урядом країни - генеральна лінія економічних дій, надання певної спрямованості економічним процесам, утілюваних у сукупність заходів, що робляться державою, за допомогою яких досягаються намічені цілі та задачі, вирішуються соціально-економічні проблеми. По своєму сенсу економічна

політика покликана виражати, утілювати цілі, завдання, інтереси країни, держави і народу» [150, с.394]. Це визначення досить повно розкриває сутність економічної політики держави, оскільки в ньому присутні всі основні її складові: головна роль держави при визначенні цілей економічної політики країни, при обліку інтересів суб'єктів господарської діяльності; вибір найбільш необхідних методів для досягнення поставлених цілей з усього різноманіття наявних альтернатив. Але у цьому визначенні існує суперечність: поняття «держава» та «уряд» ототожнюються, хоча такими вони не є. На формування та проведення державної економічної політики впливає не лише уряд, як державна структура влади, але й законодавча, а також судова її гілка. Це визначення необхідно доповнити такими моментами, як облік історичних передумов і менталітету населення при формуванні певної моделі національної економіки, постійне вистежування причин відхилень досягнутих результатів від бажаних і внесення коригувань методів і форм, за допомогою яких держава досягає поставлених цілей.

Таким чином, проаналізувавши різні підходи до визначення державної економічної політики, можна зробити наступні висновки. Держава є найвищим за рівнем організації і значущості інститутом суспільства, який по своїй соціально-економічній природі повинен забезпечувати одночасну реалізацію особистих і громадських інтересів. Саме державна економічна політика повинна сприяти стійкому розвитку країни.

Державна економічна політика спрямована не на досягнення абстрактного добробуту, а на поліпшення економічних параметрів життя суспільства у рамках певного ладу, його умов і можливостей.

Економічна політика описує рамкові умови розвитку країни, відображує етапні цілі держави, характерні для конкретного історичного періоду. Враховуючи особливості певної історичної епохи, економічна політика оперує тими інструментами, які є властивими, адекватними цьому етапу розвитку. Так в період ринкової трансформації доцільні заходи, що ґрунтуються на економічних інтересах суб'єктів господарювання, їх зацікавленості в

становленні нової системи господарювання і безпосередньої участі в її ефективному розвитку.

На нашу думку, економічна політика у своєму підґрунті повинна мати, перш за все, наукові засади. З одного боку, економічна політика спирається на теоретичні узагальнення економічної теорії, макро- і мікроекономіки, а з другого, – є стартовою опорою для конкретно економічних наук (наприклад, державного регулювання, адже у своїй суті – це практична реалізація державної політики). Кожна її дія повинна бути чітко спланована та проаналізована крізь призму наявних знань та відповідний історичний період.

Економічна політика використовує фундаментальні напрацювання не лише у сфері економіки, а й соціології, психології, історії, політики. Слід пам'ятати, що в окремій сфері реалізація економічної політики може мати позитивний результат, а в іншій - відобразяться негативні наслідки. Тому економічна політика повинна спиратися на комплексний міждисциплінарний підхід до економіки в цілому, а не кожної її сфери окремо.

Розуміти економічну політику, як вплив на економічні інтереси і поведінку суб'єктів господарювання, означає звуження її функціонального значення. Адже існують проблеми регулювання ринкових механізмів господарювання, макроекономічних параметрів народного господарства (безпосередньо методами макроекономічної політики), що не стосуються безпосередньо стимулювання економічних інтересів і поведінки суб'єктів господарювання.

Таким чином, економічна політика держави - генеральна лінія дій держави по створенню рамкових умов розвитку економіки шляхом досягнення поставлених цілей, направлена на регулювання і вдосконалення економічних параметрів, забезпечення стабільного, ефективного функціонування суспільного відтворення. Економічна політика держави має спиратися на принципи – вузлові моменти розвитку, які в повній мірі повинні відповідати ціннісним цілям економічної політики. Державна економічна політика повинна виступати глобально, як концепція шляху розвитку країни.

Місце економічної політики в системі господарювання проявляється через її методи, способи впливу на економіку з метою створення та забезпечення умов діяльності національної економіки.

Залежно від характеру впливу на діяльність економічних суб'єктів розрізняють пряме та непряме (опосередковане) регулювання. Пряме регулювання ототожнюється з адміністративними, а непряме – з економічними методами. Поділ на пряме (адміністративне) й опосередковане (економічне) регулювання економіки в низці конкретних випадків є значною мірою умовним, але нерідко такий поділ важко зробити. Проте на практиці відмінності між ними можна побачити достатньо чітко, й їх завжди слід мати на увазі, оскільки результати цих методів проявляються з різним часовим лагом і мають неоднаковий економічний та психологічний вплив на суб'єктів господарювання [138, с.97-99].

Специфіка прямого метода полягає в тому, що він являє собою комплекс обов'язкових для виконання вимог і розпоряджень державних органів суб'єктам економічної діяльності. Прямий (адміністративний) метод є безальтернативним, він не залишає суб'єктам господарювання права вибору, не потребує від них економічного аналізу, порівняння варіантів тощо. За певних умов прямий метод втручання часто буває ефективним, оскільки починає діяти негайно й охоплює всіх суб'єктів, які діють у відповідному економічному просторі. Однак при цьому прямий метод є досить ризикованим. Неправильне, нескоординоване його використання може призвести до негативних наслідків. Саме прямий метод часто прирівнюють до ручного методу регулювання економікою.

Прямий метод включає наступні інструменти: податки, ліцензії, квоти, тарифи, штрафи, державні капіталовкладення, юридично визначені норми, регулювання цін, субсидії, субвенції, пільгові кредити [133, с.402-403].

Непрямий метод полягає у впливі на економічні інтереси суб'єктів господарювання, створенні таких економічних умов, які змушують їх діяти у вигідному для держави напрямі. Непрямий метод ототожнюється з

економічним саме тому, що він потребує від чинних суб'єктів проведення економічного аналізу та порівняння, дає можливість самостійного вибору. Непрямий метод не руйнує ринкову ситуацію, не обмежує її на відміну від прямого методу, а тільки видозмінює її. що дає йому беззаперечну перевагу перед прямим, адміністративним. Разом з тим, в опосередкованому регулюванні також є вада, яка обумовлюється великим часовим лагом між моментом прийняття рішень та їх результатами.

Непрямий (економічний) метод включає такі інструменти: бюджетні, податкові, грошово-кредитні, інвестиційні, амортизаційні, інноваційні, індикативне планування.

Отже, методи регулювання економіки реалізуються за допомогою конкретного інструментарію економічної політики, або засобів впливу на господарські процеси. Методи та засоби економічної політики становлять цілісну систему, проте вони не є незмінними, і це залежить від певного історичного розвитку та функцій, які виконує економічна політика.

Функції держави встановлюються залежно від основних завдань, які стоять перед державою на тому чи іншому етапі розвитку, й є засобом реалізації цих завдань [133, с.525].

Актуальність дослідження економічної політики держави нині пов'язана, передусім, з тривалим трансформаційним періодом, який переживає економіка нашої країни. Складність і суперечність перехідного періоду була обумовлена наступним: одночасно діяли закони, властиві як старій, так і новій, що зароджувалась, системі; людське мислення майже не сприймало активно та швидко ринкові новації. Характерною рисою перехідного періоду є швидкі темпи розвитку сфери послуг, а також галузей паливно-енергетичного комплексу, галузей, продукція яких експортується. Можна виділити наступні умови, що супроводжували трансформацію суспільного устрою: стереотипи господарсько-економічного мислення, які формувалися десятиліття, а в одну мить стали непридатними; виявилися зруйнованими товарно-сировинні та збутові канали зв'язку; знадобилися додаткові інвестиційні засоби на

конверсійні процеси, переобладнання, зміна організаційно-правової структури багатьох підприємств на фоні становлення фінансово-підприємницької системи; на внутрішні ринки стали привноситися нові правила, виникла конкуренція з товарами іноземних підприємств на тлі споживчої здатності, що знижується; відбувалася стрімка зміна соціально-політичних поглядів, прискорення процесів передачі інформації.

Всі ці та багато інших проблем розгортаються у новій системі координації глобалізації: національна економічна політика влітається в тканину єдиного глобального середовища. Як зазначає відомий польський вчений та суспільний діяч Г. Колодко: «Ці та багато інших питань, які виникатимуть, слід розглядати в контексті феномену глобалізації – цього головного мегатренду нашого часу» [83, с. 116].

Не можна не погодитися з висловлюванням О. Бісмарка, що політика – це «мистецтво можливого» [61]. Державна економічна політика – це мистецтво створення умов економічного розвитку країни, яке проявляється через досягнення встановлених цілей для захисту інтересів суспільства.

Таким чином, економічна політика – об'єктивно-суб'єктивний процес, який вбирає в себе фундаментальні наукові напрацювання стосовно сукупності факторів внутрішнього та зовнішнього середовища, змісту, послідовності, інструментів досягнення цілей розвитку суспільства за допомогою ефективно налагодженої економіки.

Економічна політика теперішнього часу ускладнюється за рахунок системних внутрішніх перетворень системи на ринкові принципи функціонування з одночасним впливом глобалізаційних тенденцій.

1.2. Еволюція підходів до тлумачення економічної політики держави

Проблеми формування та реалізації економічної політики держави постійно знаходяться у полі зору дослідників різних сферах знань. В адміністративних і філософських науках, починаючи з Аристотеля, в економічних - з Т. Мена, У. Петі, досліджувалося питання про необхідність впливу держави на економіку, про заходи та міру цієї дії. Поняття «державна економічна політика» було введено у науку А. Смітом у зв'язку з виділенням позитивної і нормативної функцій економічної науки (політичної економії). На думку А.Сміта, економічна політика держави є основною формою господарської практики, в якій реалізуються виведення та рекомендації економічної науки. Поняття «державне регулювання економіки» було введено в науковий обіг пізніше вченими-економістами, які здійснювали наукове обґрунтування і розробку причин, форм і методів державного втручання в ринкову економіку [96, с.20-23; 133 с.26]. В таблиці 1.1 наданий історичний шлях розвитку поглядів на значення та формування економічної політики держави.

Необхідність в активній економічній політиці держави, як факторі успішного економічного розвитку, сформулював Ф. Ліст. Він започаткував теорію продуктивних сил: зростання суспільного багатства досягається не розрізненими діями окремих факторів, а в результаті узгодженої діяльності людей. Крім того, він звертав увагу на необхідність правових норм у політиці держави та їх ролі у формуванні напрямків суспільного розвитку [221]. Необхідність активної ролі держави була підтримана К. Родбертусом, а в більш детальній формі реалізовано в трудах Дж. М. Кейнса [79].

Ставлення до державного втручання в ринкову економіку було різним на різних етапах її становлення та розвитку. В період формування ринкових відносин в XVII - XVIII ст. економічна доктрина, що панувала тоді, - меркантилізм - ґуртувалася на визнанні безумовної необхідності державного регулювання для розвитку в країні торгівлі та промисловості.

Таблиця 1.1

Еволюція теоретичних підходів до визначення сутності економічної політики держави

Економічна школа	Представники	Проблеми зв'язку економіки та держави	Вплив на формування економічної політики держави
Меркантилізм (ранній)	У. Стаффорд, Г.Скаруффі	Передбачалося активне втручання держави в економіку. В цілях утримання грошей в країні заборонялося їх вивезення за кордон: усі грошові суми, отримані від продажу, іноземці були зобов'язані витратити на купівлю місцевих виробів.	Погляди меркантилістів поклали теоретичне і практичне значення формування політики протекціонізму. Слід зазначити, що втручання держави обмежувалось лише сферою обміну і не враховувалися інші глибинні процеси формування державної економічної політики.
Меркантилізм (пізній)	Т.Мен, А.Сера, А.Монкретьєн	Роль держави в економіці полягала в підтримці активного балансу, який забезпечується шляхом вивезення готових виробів своєї країни та за допомогою посередницької торгівлі, у зв'язку з чим дозволялося вивезення грошей за кордон. Працював принцип: купувати дешевше в одній країні та продавати дорожче в іншій.	
Класична економічна школа	П.Самуельсон, А.Сміт, Д.Рікардо, Т.Мальтус, Ж.Б.Сей, Н.Сеніор	Роль держави полягала в заохоченні виробництва з метою збільшення виробництва товарів для експорту. Різке засудження протекціоністської системи меркантилістів, яка обмежувала свободу підприємництва. Підкреслювалося значення та важливість ліберальних принципів господарювання в створенні національного багатства.	Роль держави в економіці зводилася до ролі «нічного сторожа». Розвиток положення призвів до повного невтручання урядових приписів на вільну конкуренцію. Формуванню державної економічної політики не надавалося значення .
Кейнсіанство	Дж.М.Кейнс, Р.Харрод, Е.Домар, Є.Хансен	Дж.М. Кейнс досліджував кількісні функціональні аспекти закономірностей відтворення в умовах кризи та велетенського рівня усупільнення виробництва, щоб за допомогою державного регулювання забезпечити безперебійне функціонування економіки. На цьому етапі був сформований макроекономічний аналіз.	Державі відводилася головна роль в економіці. Завдяки кейнсіанству було обґрунтовано втручання держави в економіку. Таким чином, сформована практична реалізація державної економічної політики – державне регулювання економіки.
Інституціоналізм	Т.Веблен, Дж.Коммонс, У.Мітчелл, Дж. Гелбрейт	Аналіз економічних явищ проходить крізь призму соціальних аспектів за рахунок поєднання висновків соціології з принципами економічної теорії. Держава виступає як інститут.	Вперше довели необхідність об'єднання соціального та економічного аспектів розвитку країни. Державна політика має враховувати не лише економічний потенціал країни, а й соціальні, психологічні особливості розвитку. Запорука сильної економіки – створення потужної системи інститутів.

Джерело: складено автором

Накопичення багатства меркантилісти бачили в забороні вивезення благородних металів, обмеженні імпорту, заохоченні господарської діяльності, пов'язаної з припливом в країну грошей, підтримували ідею активного грошового балансу.

Основні заходи по регулюванню економіки, які запропонували меркантилістами:

- ранні меркантилісти вважали необхідним встановлення максимально високих цін на експорт товарів, обмеження імпорту товарів, заборону вивезення з країни золота і срібла як грошового багатства. Переважає номіналістичне сприйняття грошей; уряд, як правило, займається псуванням національної монети. Встановлюється система біметалізму.

- пізніше, зі значним зростанням торгових стосунків, представники цього вчення допускали відносно низькі ціни на експорт, у тому числі при перепродажі товарів інших країн за кордоном. Допускається імпорт товарів (окрім предметів розкоші) за умови позитивного сальдо в зовнішній торгівлі. Вивезення грошей допускається в цілях вигідних торгових угод і посередництва та збереження активного балансу. Встановлюється система монометалізму.

Елементи запропонованої меркантилістами політики протекціонізму зустрічаються і сьогодні. Так розвинені країни світу у певних ситуаціях застосовують заходи підтримки експортерів та захисту внутрішнього ринку від імпорту, прагнуть до збалансованості торговельного та платіжного балансів.

Однією з форм перешкоджання протекціонізму є Світова організація торгівлі (надалі – СОТ), створена для усунення адміністративних та економічних бар'єрів у світовій торгівлі [227].

Такого роду «державна турбота» меркантилістів про розвиток ринкової системи абсолютно неринковими засобами зумовила об'єктивну неможливість політики вільної конкуренції. З розвитком ринкових стосунків клас підприємців, що набрав силу, почав розглядати державне втручання та пов'язані з цим обмеження як перешкоду у своїй діяльності. Ідеї економічного

лібералізму уперше були обґрунтовані А. Смітом в праці «Дослідженні про природу і причини багатства народів» [165]. Науковець наголошував на дії егоїстичних стимулів, які за допомогою «невидимої руки» можуть змусити індивіда вести себе так, щоб отримати бажаний соціальний ефект: «Переслідуючи свої власні інтереси індивід часто більш дієво служить інтересам суспільства, ніж тоді, коли свідомо прагне служити їм» [165, с.332].

За А. Смітом, ринкова система здатна до саморегулювання, в основі якого лежить особистий інтерес, ґрунтований на прагненні до прибутку. Він виступає як головна спонукальна сила економічного розвитку. Однією з ідей вчення А. Сміта була ідея про те, що економіка функціонуватиме ефективніше, якщо виключити державне регулювання.

На думку А. Сміта, бажання людей купувати, де дешевше, і продавати, де дорожче, природно, а тому всі протекціоністські мита та заохочувальні премії за експорт шкідливі, як і будь-які перешкоди вільної циркуляції грошей. А. Сміт вважав, що оскільки головним регулятором виступає ринок, отже, ринку має бути надана повна свобода. Добробут суспільства А. Сміт зв'язував із зростанням продуктивності праці. Найбільш ефективним засобом її підвищення він вважав розподіл праці та спеціалізацію, посиляючись на класичний приклад того часу - шпилькову мануфактуру. Проте, міра розподілу праці, підкреслював він, безпосередньо пов'язана з розмірами ринку: чим ширше ринок, тим вище рівень спеціалізації виробників, що виступають на ньому. Звідси слідував висновок про необхідність відмінити такі обмеження для вільного розвитку ринку як монополії, цехові привілеї, закони про осілість, обов'язкове учнівство тощо [165; 86, с. 24-25].

При цьому послідовники А. Сміта, яких відносять до класичної школи, виходили з тези про необхідність виконання державою традиційних функцій, розуміючи, що є сфери, які знаходяться за межами досяжності ринкового конкурентного механізму. Це, передусім, торкається так званих громадських товарів, тобто товарів і послуг, які споживаються колективно. Вочевидь, що

держава повинна брати на себе турботу про їх виробництво й організувати спільну оплату громадянами цієї продукції.

На думку Д. Рікардо, держава не повинна втручатися ні у виробництво, ні в обмін, ні в розподіл. Державна політика в цілому повинна будуватися на економічних принципах, а основний спосіб взаємодії держави з населенням зводиться до оподаткування. Але податки не мають бути занадто високими, бо якщо держава претендуватиме на частину капіталу, то результатом цього стає убогість більшої частини населення, бо єдиним джерелом зростання багатства нації є саме накопичення. Таким чином, «кращий податок - менший податок» [103].

Зростання соціальної напруженості в ХІХ столітті, викликане скрутним становищем робітників, призвело до появи теорій вільної конкуренції.

Часті і глибокі економічні кризи, безробіття сприяли виникненню марксистської теорії, яка була заснована на трудовій природі багатства на основі суспільної власності.

Вчення Маркса - одна з найбільш відомих теорій, що критикує меркантилізм і класичну школу. По Марксу, держава не могла б виникнути й існувати, якби можливе було примирення класів. Держава є орган класового панування, орган пригноблення одного класу іншим, є створення порядку, який узаконює та зміцнює це пригноблення, стримуючи зіткнення класів [103]. Відповідно, мета полягає в тому, щоб «перетворити державу з органу, що стоїть над суспільством, в орган, цьому суспільству цілком підлеглий», що стежить за дотриманням соціальних інтересів. При побудові ж комуністичного суспільства після фази диктатури пролетаріату (по Марксу) держава повинна відмерти, його основна функція пригнічення одного класу іншим стане непотрібною [103; 85, с.30-37].

Паралельно в ХІХ столітті зародився неокласичний напрям економічної теорії. Неокласики підтримували концепцію класичної школи про ідею саморегуляції ринку і мінімізації державного втручання в економіку, займаючись дослідженням людського чинника в економіці. Більшість

економістів неокласичного напрямку вбачають кінцеву мету економічної політики держави в досягненні Парето-оптимального стану. «Парето-оптимум» або «Парето ефективність» - стан, при якому якнайповніше задовольняються потреби суспільства при заданих обмежених ресурсах, коли неможливо збільшити добробут хоч би одного члена суспільства, не погіршуючи положення іншого [195, с. 50; 75, с.341].

В період вільної конкуренції сформувалась неокласична економічна школа, яка критикувала необмежену саморегуляцію ринкової економіки. Економісти-класики виходили з того, що ринкова система забезпечує повне використання ресурсів в економіці, а диспропорції, що виникають іноді, дозволяються на основі автоматичного саморегулювання ринку. Кінець кінцем, на їх думку, завдяки ринку в економіці завжди досягається оптимальний рівень виробництва при повній зайнятості. Концепції економістів неокласичної школи спиралися на сформульований французьким економістом Ж. Б. Сеєм закон, згідно з яким надвиробництво неможливе по самій своїй природі [96, с.50; 77, с.111; 75, с.196].

«Велика депресія» 1929-1933рр. сильно дискредитувала неокласичну теорію. Почався пошук нових доктрин, що закінчився «кейнсіанською революцією»: вчення періоду вільної конкуренції змінилося навчаннями періоду державного регулювання ринкового господарства. З цим пов'язано виникнення кейнсіанства - другої провідної течії сучасної західної економічної думки. Ідеї, висунені в ході «кейнсіанської революції» довели неможливість самоцілення економічного спаду, необхідність державної політики як засобу, здатного урівноважувати сукупний попит і сукупну пропозицію, виводити економіку з кризового стану, сприяти її подальшій стабілізації. Кейнс вважав, що причина економічної кризи надвиробництва пов'язана з нестачею платоспроможного попиту, яка об'єктивно виникає в ринковій системі внаслідок дії психологічних чинників. Кейнс не розділяв Закону Сея, оскільки капіталістична економіка не бартерна, а грошова, тому можна продати і не купити (зберегти) [79].

Ефективний попит по Кейнсу складається із споживання і інвестицій. Основний психологічний закон полягає в тому, що із зростанням доходу доля заощаджень росте, а доля поточного споживання знижується. При цьому не усі заощадження перетворюються на інвестиції, тобто в попит. В результаті об'єм попиту буде менше суми доходу від усієї маси товарів, пропонуванних до обміну (продажу), виникнуть труднощі реалізації. Щоб цього уникнути, необхідно зрівняти заощадження з інвестиціями, стимулюючи інвестиції і заохочуючи поточне споживання. Інвестиційний процес триватиме, поки гранична ефективність інвестицій буде вища за ставку позикового відсотка. З цього виходять два завдання для держави: впливати на ефективність виробництва з метою його зростання і знижувати норму позикового відсотка.

Для стимулювання поточного споживання корисно також збільшувати державні витрати і проводити політику помірної інфляції, стимулюючої поточне споживання і скорочення заощаджень. Усе це не досягається автоматично, потрібна цілеспрямована дія держави у вигляді зростання державних закупівель, субсидій, зниження облікових ставок, широкого кредитування. Якщо держава не здійснюватиме ці функції, не усі заощадження перетворяться на інвестиції, і, отже, постійно стоятиме проблема реалізації і економічних криз. У практичному плані економічну політику, що відбиває ідеї Кейнса, проводило більшість розвинених країн світу після другої світової війни [79; 76, с.255].

Проте слід виділити декілька післявоєнних підходів до регулювання економіки окремо. Германський неолібералізм сформувався на початку післявоєнного періоду та займав проміжне положення між неокласиками й кейнсіанством [75, с. 282]. Згідно з ним вільний ринок треба сформувати, суб'єктом будівництва має бути держава. Держава повинна безпосередньо брати участь в економічній діяльності тільки до моменту включення ринкових механізмів, а потім віддалитися від економічної арени, виступаючи в ролі арбітра. При цьому побудова ринкового механізму допускається неринковими методами.

У післявоєнній Франції виник такий напрям як дирижи́зм - політика активного втручання в управління економікою з боку держави. В результаті цієї політики, ґрунтованої на теорії французького економіста Ф.Перру про принципи індикативного (рекомендаційного) державного планування в привілейованих точках економіки, в країні був створений великий сектор державної економіки, ряд галузей промисловості та кредитно-фінансових установ.

Засновник школи Ф. Перру вважав, що механізм вільної конкуренції не виконує роль регулятора рівноваги. Відновлення економіки, її модернізація, реконструкція старих і створення сучасних галузей виробництва, прискорення темпів економічного зростання та подолання відставання від рівня виробництва інших розвинених країн - усе це вимагало активнішої довгострокової державної економічної політики. Саме у державному дирижи́змі, тобто управлінні економічними процесами, Ф. Перру бачив можливість структурної перебудови економіки Франції після Другої світової війни.

Одним з найважливіших напрямів державної економічної політики був оголошений принцип вибірковості, покладений в основу концепції «привілейованих точок застосування сили» або «полюсів зростання» [75, с. 292]. У той час пріоритет в розвитку Франції віддавався галузям важкої промисловості, хімічної промисловості, загальному машинобудуванню, нафтопереробки, а так само новітнім у той час галузям - атомній енергетиці, електроніці та ін. Слід підкреслити, що його неодмінною умовою такого розвитку була згода з економічними орієнтирами уряду всіх соціальних груп населення.

Після Другої світової війни з'явилося неокейнсіанство, яке розглядає необхідність впливати на економіку не лише при спаді, але і на стадії підйому, що і зачіпає проблему економічного зростання

На відміну від статичного, короткострокового підходу Дж. Кейнса, Р.Харрод розвиває перспективний підхід до аналізу економіки в системі рівнянь моделей зростання. «Гарантований темп зростання» - прогнозований і

бажаний підприємцями темп зростання, на яке вони налаштовуються, - величина постійна [36, с.153-154].

При гарантованому темпі зростання задіяні усі ресурси, але є безробіття, при максимально можливому (природному) темпі зростання задіяні усі чинники виробництва, включаючи трудові ресурси, тому безробіття немає. Якщо підприємства налаштувалися на гарантований темп зростання більше за природний, а отже - на нереальний, то фактичний темп зростання буде менше за гарантований (бажаний). Звідси висновок: якщо налаштовуватися на темп зростання вище постійно можливого, то це приведе до тривалої депресії. У короткостроковому плані потрібно домагатися зближення фактичних темпів зростання з гарантованими, а в довгостроковому періоді - зближення фактичного темпу зростання з природним (максимально можливим) [36, с.153-154].

Практично багато хто з рекомендацій Р. Харрода по регулюванню економіки не знайшов практичного застосування. Це стосується скупки та продажу державою сировини, створення його короткострокових запасів для згладжування коливань економічного циклу, зниження ставки позикового відсотка до нуля, що, на думку Р. Харрода, повинно було стимулювати виробництво, сприяти створенню чисто продуктивної економіки з підприємницькими та трудовими доходами [36, с.153-154].

У рамках неокейнсіанства, на наш погляд, цікава також методологія й методика державного регулювання, запропоновані Е. Хансеном [75, с.486]. Вони відрізняються тим, що це регулювання ринку, системи вільного підприємництва, ґрунтованого на приватній власності. Вони не передбачають навіть індикативного планування та не припускають націоналізації громадського виробництва. Концепція антициклічного регулювання Е.Хансена включала вбудовані стабілізатори економіки, автоматично діючі контрзаходи, керовані програми компенсації циклу (дискреційна політика).

Під вбудованими стабілізаторами розуміються штучно введені в економіку механізми, покликані підвищити її стійкість, згладити коливання кон'юнктури:

- високий прогресивний прибутковий податок. На стадії підйому із зростанням доходів ставка податку автоматично зростає, в результаті вилучення засобів до бюджету, а ефективний попит скорочується. На стадії спаду відбувається зворотний процес, крім того, накопичені при підйомі бюджетні кошти інтенсивно витрачаються, збільшуючи активний попит.

- програми допомоги безробітним. При високій діловій активності відрахування до цих фондів збільшуються, оскільки вони прямо пропорційні чисельності зайнятих у виробництві, а загальний об'єм виплат безробітним зменшується внаслідок скорочення їх кількості.

- програми підтримки стабільних цін на фермерську продукцію - так само спрямовані на вирівнювання попиту на різних фазах економічного циклу.

Автоматично діючі контрзаходи переслідують мету перевести економіку, що знаходиться в стані спаду, в режим підйому:

- дисконтна політика - регулювання ставки позикового відсотка з метою дії на умови кредитування підприємств - операції на відкритому ринку;

- фондові операції, пов'язані з купівлею-продажем цінних паперів з метою вплинути на грошовий ринок (на пропозицію грошей);

- регулювання норми мінімальних обов'язкових резервів комерційних банків - у вигляді касової готівки або обов'язкових безвідсоткових вкладів комерційних банків в емісійні банки;

- податкове регулювання: підвищення ставок оподаткування при підйомі і зниження - при спаді [75, с. 486-492.

Керовані програми компенсації циклу включають заходи бюджетного регулювання, пов'язані зі зменшенням або збільшенням окремих його статей, і вимагають узгодження з парламентом. Кейнсіанство зберігало провідні позиції в західній економічній теорії до середини 70-х років ХХ століття, але правлячі шари, представники великого фінансового капіталу, невдоволені

рекомендаціями Кейнса знижувати рівень позикового відсотка, перерозподіляти доходи на користь бідних верств населення, піддавали його різкій критиці з неокласичних позицій. Усе це сприяло збереженню неокласичних підходів в науці. У 50-60-і роки ХХ століття почалося неокласичне відродження, пов'язане зі школою Чикаго, очолюваною М. Фрідменом, і «американським монетаризмом» [195].

На стадії підйому кейнсіанці рекомендують вживати стримуючі заходи, пов'язані зі зменшенням грошової маси, а на стадії спаду - стимулюючі, припускаючи її збільшення. В той же час, - відмічають неокласики - між вжиттям антициклічних заходів і їх дією існує часовий розрив (лаг).

Існування таких лагів М.Фрідмен довів статистично [194]. Неокласики дійшли висновку, що результати стримуючих заходів, прийнятих в цілях відвертання перегрівання економіки, можуть проявитися на стадії спаду, посилити кризові явища. У результаті замість антициклічної дії виникає проциклічний, дестабілізуючий громадське господарство ефект.

Представники монетаризму запропонували відмовитися від неефективної, на їх погляд, дії на фази циклу і прийняти довгострокові стратегічні орієнтири в грошово-кредитній політиці, рівномірно прирощувати грошову масу на всіх стадіях економічного циклу.

М. Фрідмен займався активною пропагандою принципів вільного ринку, він вважав, що свобода підприємництва, стихійний механізм капіталістичного ринку можуть забезпечити нормальний хід відтворення без широкого втручання держави в економіку. Функції держави мають бути обмежені регулюванням приросту грошей в зверненні. «Грошове правило»: Центральний банк зобов'язаний підтримувати стійкість приросту грошового запасу незалежно від циклічного руху господарської кон'юнктури. Положення про те, що приріст грошової маси не повинен перевищувати 3-5%% в рік, - лягло в основу політики багатьох країн світу і більшості міжнародних валютно-фінансових організацій [194].

М. Фрідмен вважав, що виходом з кризи може бути ліберальний валютний ринок і плаваючий обмінний курс. Ідея вільної торгівлі слугувала головним аргументом на користь плаваючих курсів. Уряди не мають права нав'язувати торгові обмеження будь-якого виду для захисту обмінних курсів.

Фіксовані курси утрудняють процес макроекономічної адаптації. Внутрішні ціни можуть мати різну міру гнучкості або змінюватися повільно, внаслідок чого при фіксації макроекономічна адаптація набуває форми коригування випуску продукції. Послідовне зниження реального доходу є неефективним методом пристосування до зовнішніх шоків. Замість цього доцільніше дозволити ринку змінювати співвідношення цін між країнами через плаваючий валютний курс. Крім того, М. Фрідмен заперечував антиінфляційні здібності фіксації. Він вважав, що гнучкі курси перешкоджають накопиченню інфляційного диференціала між валютами, що виникає у разі фіксації. Інфляційний диференціал, кінець кінцем, викликає велику девальвацію, що має більш негативні наслідки для економіки, ніж часте незначне коригування « [194; 76, с.311-315].

Політична умова проведення монетаристської політики - довіра суспільства уряду, громадські симпатії на користь ринку або сильна авторитарна влада. У країнах з ринковою економікою, що склалася чисто господарськи, ця концепція ефективна, хоча і зв'язана зі значними соціальними витратами. При реформуванні перехідної економіки вона дає неоднозначні, часто руйнівні результати. Одній з найвдалиших спроб з'єднати ідеї неокласиків і кейнсіанства виразилася в неокласичному синтезі П. Самуельсона - синтезі мікроекономічних теорій неокласиків і макроекономічних теорій кейнсіанців.

Для пояснення феномену криз П. Самуельсон використовує вплив грошового чинника на звернення. У замкнутій схемі відтворення назустріч пропонованим виробничим ресурсам рухаються факторні доходи: заробітна плата, відсоток, рента. Велика частина їх витрачається на поточне споживання, інші засоби що зберігаються, акумулюються банками. Тут заощадження

перетворюються на інвестиції, але не повністю. Частина їх так і залишається неспоживаною, визначаючи надлишок попиту в економічній системі [160].

В якості інструменту антикризової політики П. Самуельсон пропонує зниження облікової ставки емісійного банку для здешевлення кредиту. Це традиційна кейнсіанська міра. В той же час ідею дефіцитного бюджетного фінансування й інфляційного стимулювання економіки П. Самуельсон відкидає, дотримуючись в цьому питанні неокласичної позиції [160].

Світова економічна криза 2008р. показала, що монетарні методи впливу на економіку самі по собі не здатні забезпечити стійкість економіки до кризових явищ. На фоні глобалізаційних процесів такі методи потребують корегування.

Цікавим є дослідження ідей інституціоналізму щодо впливу держави на економіку. Для цього напрямку економічної думки характерним є позаекономічне тлумачення сутності та рушійних сил економічного розвитку. Діяльність суб'єктів господарювання розглядається в умовах не тільки ресурсних, а й інституційних обмежень.

Т. Веблен критикував погляди неокласиків, які визнавали ідею рівноваги економічної системи та не розглядали її руху та розвитку. Він стверджував, що економічна наука повинна займатися «генетичним дослідженням способу життя», «живої історією матеріальної цивілізації». Іншим «докорінним недоліком економічної теорії – за словами Т. Веблена - була її відмова визнавати своїм дійсним предметом людські дії як дещо набагато складніше, аніж широко відомі звичайні рівняння попиту та пропозиції» [22, с.128].

Т. Веблен пропонує розглядати суспільство як соціальну систему, організовану за допомогою інститутів. Ця система, за його думкою, постійно змінюється як під впливом зовнішніх факторів, так і в наслідок внутрішніх спонукань людей. Поведінка людей у сфері економіки визначається численними мотивами. Так поряд з природженими схильностями: інстинкти, наслідування, діють соціальні інститути: звичаї, традиції, норми, поведінки тощо, які зафіксовані в правових законах. Т. Веблен відзначав, що «інститути –

це результат процесів, що відбулися в минулому, вони пристосовані до обставин минулого і, відповідно, не перебувають у повній гармонії з вимогами теперішнього часу» [22, с.202].

Таким чином, успішний розвиток суспільства можливий лише за умови формування сильного інституційного середовища, інститути, які не пристосовуються до змін, стають перешкодою для розвитку суспільства. Тим самим необхідно оновлення інститутів відповідно до законів еволюції та вимог сучасності. Саме держава має активно впливати на інституційне середовище, оскільки спонтанне створення інститутів не завжди призводить до позитивних наслідків в економіці та може створити такі інститути, які суперечать інтересам суспільства.

Представник соціально-правового інституціоналізму Д. Коммонс наголошував на необхідності проведення реформи у галузі законодавства та створення керівництва, запропонованого лідерами різних «колективних інститутів». Він був переконаний у необхідності створення такого уряду, який би підпорядковувався громадській думці та проводив демонополізацію економіки. Юридичні аспекти «колективних дій» Дж. Коммонса, як і антимонопольні ідеї в працях Т. Веблена, були реально відображені на практиці в 30-х рр. ХХ ст. у період нового курсу президента США Ф.Рузвельта. Представник іншого інституційного напрямку (кон'юнктурно-статистичного) У. Мітчелл вважав, що засобом пом'якшення циклічних коливань і досягнення сприятливої економічної кон'юнктури повинно стати створення спеціального державного плануючого органу. Планування при цьому передбачалось не директивне, а індикативне, засноване на науковому прогнозуванні реальних і досяжних кінцевих цілей [50, с.32].

Завдяки поглядам інституціоналістів в сучасній свідомості сформувалось розуміння того, що соціальна система не може бути зведена до економічної системи, так само, як і до політики, культури чи моралі.

Визнання взаємозалежності різних сторін життєдіяльності суспільства веде до розуміння його системної природи. Таким чином, формування та

реалізація економічної політики держави відбувається під впливом цілої системи інституційних чинників.

Проблеми впливу держави на розвиток національної економіки, на формування сприятливих умов функціонування усіх господарських суб'єктів завжди зберігають свою актуальність. Розвиток економічної думки свідчить про те, що протягом історії питання втручання держави в економіку та формування ефективної економічної політики постійно знаходиться у полі зору дослідників та вимагає постійного врахування зовнішніх факторів, умов розвитку суспільства. Не зважаючи на досягнутий досвід та знання, вчені продовжують шукати нові важелі управління національним господарством з урахуванням умов діяльності, пропонують оновити та вдосконалити підходи щодо формування та реалізації економічної політики держави.

В умовах глобалізації кореним чином змінюється економічна політика держави. Глобальні фактори впливу необхідно враховувати, але так, щоб захистити та примножити національні економічні інтереси. Модернізаційні процеси деяких країн світу (Південна Корея, Сінгапур, Тайвань, Китай та інші) дають приклади проактивної держави, на що зверталось увагу в матеріалах Світового економічного форуму 2010-2011рр. Тому вважаємо, що дискусія стосовно ролі економічної політики держави повинна змінитися у площину виводу країни з пастки бідності на траєкторію економічного зростання. І ти самим необхідно активізувати дискусію стосовно модернізаційного проекту для України.

1.3. Глобалізація як контекст формування економічної політики держави

Сучасне світове господарство характеризується стрімким зростанням глобальних трансформаційних процесів, що і складають зміст процесу глобалізації. Процес глобалізації відбувається незалежно від волі та бажання окремих країн, тому наслідки її впливу на трансформаційні процеси тієї чи іншої країни можуть бути як позитивними, так і негативними.

Глобалізація стала результатом функціонування сучасної міжнародної економіки та науково-технічної, у тому числі інформаційної, революції: глобальні процеси, що протікають між державами та регіонами світу, передусім, - це наслідок свободи та швидкості реалізації міжнародних трансакцій за допомогою комп'ютеризації, мережі Інтернет, мобільного зв'язку тощо [32, с.12].

Явище «глобалізації» є досить складним та багатогранним, що спричинило виникнення суперечностей стосовно теоретичного аспекту його трактування. Доцільним є відокремлення основних концепцій наукових шкіл глобалістики (Таблиця 1.2).

Таблиця 1.2

Характеристика наукових шкіл глобалістики

Школа	Представники	Характеристика
Школа концепції «Межі зростання»	А.Печчеї (Римський клуб)	- глобальні системні ефекти, - дисфункціональність глобальної системи. - глобальна програма Нового Гуманізму.
Школа концепції «Сталого розвитку»	Л. Браун (Інститут всесвітніх спостережень, Вашингтон)	- планетарні межі економічного зростання, - поступовість, поетапність економічних змін.
Школа універсального еволюціонізму	Н. Мойсеєв	- теорія глобальних рішень і компромісів; - моделі глобальних наслідків ядерної війни, «ядерної зброї», «ядерної зими», - концепція «Глобальних інститутів угоди».
Школа контрольованого глобального розвитку	Д. Гвішиані	- програма «Моделювання глобального розвитку», - загально соціологічна теорія глобалістики
Школа «світ системного аналізу»	Уоллерстайн (США)	- концепція «глобальної соціалізації» майбутнього розвитку

Термін «глобалізація» набуває стали використовувати з 60-х років ХХ століття, а більш широкого використання набуває лише у 80-х роках ХХ століття. Так у 1981 році американський соціолог Дж. Маклін закликав щодо усвідомлення історичного процесу посилення глобалізації соціальних відносин і надання йому пояснення. Концепція глобалізації отримала широкого розповсюдження наприкінці 80-х років. Серед її засновників виділяють, як соціологів, філософів та й економістів: Р. Робертсона, І. Валлерстайна, Е. Гідденса, К.Поппера, Ф. Фукуяму, так і економістів Т. Левіта, Ж. Атталі та ін.

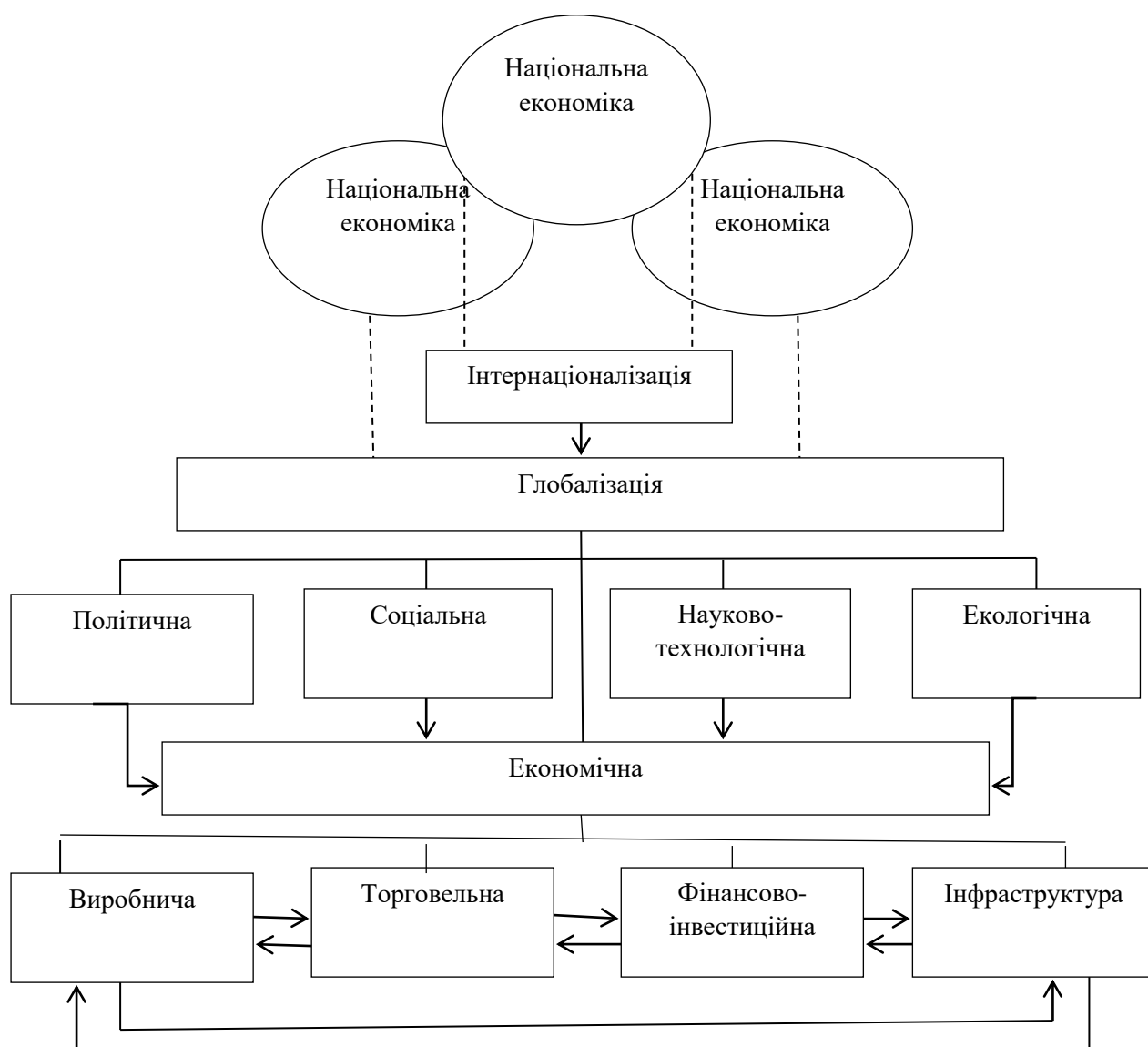

Рисунок 1.1 Структура глобалізаційного процесу

Джерело: [32, с. 14]

Саме Р. Робертсон ввів в науковий обіг поняття «глобалізація», розробив основні принципи теорії глобалізму та практично сформував концепцію глобалізації [228]. Також, вклад в розвиток теорії глобалізації зробив професор гарвардської школи бізнесу Теодор Левітт. Він визнається першим, хто використав термін «глобалізація» в економіці. Теоретик розумів глобалізацію як феномен злиття ринків окремих продуктів, які виробляються транснаціональними корпораціями [220].

Після цих публікацій науковий інтерес до питання глобалізації починає стрімко зростати, і саме глобалізація визнається ключовою тенденцією розвитку світового господарства.

В науковій літературі можна зустріти різні підходи щодо трактування поняття «глобалізація», у зв'язку з чим науковці виділяють різні підходи щодо систематизації точок зору відносно розуміння та визначення «глобалізації»:

1. Революційний підхід щодо вивчення процесу глобалізації. Прибічниками даного підходу є Ф. Фукуяма, Зб. Бжезинський, Н.В. Стукало. Сутність даного підходу базується на розумінні глобалізації, як найвищого ступеня інтернаціоналізації господарської діяльності, політики та культури. Даний підхід має на увазі максимальне використання досягнень науково-технічного прогресу, виробничої кооперації, вільної конкуренції та ринкових механізмів регулювання економіки з метою інтеграції у глобальні масштаби. Однак, за даним підходом процес глобалізації призведе до руйнуванню багатьох соціальних, культурних та природно-екологічних імперативів, що не в змозі повною мірою надати характеристику про світовий порядок, що формується.

2. Представники еволюційного підходу ототожнюють глобалізацію з потужною та стрімкою силою, яка породжує еволюцію суспільства та змінює світовий порядок, що склався історично. Даний підхід підтримують Дж.Стігліц, О.О. Волович. Дж. Стігліц зазначав, що прибічники глобалізації стверджують, що глобалізація неминуча та рекламують її блага; противники досить яскраво зазначають її небажані наслідки та вимагають її покращення.

Сам же науковець вважає, що глобалізація має великий потенціал щодо покращення життя людей, в тому числі й у країнах, що розвиваються, та у деяких аспектах це вже відбувається, наприклад, глобалізація знань призвела до вдосконалення охорони здоров'я та подовження життя [176, с.9].

Даний підхід вважається достатньо повним та логічним, однак, дискусійною є теза еволюціоністів, що деякі країни поступово увійдуть в єдиний центр світового розвитку, в той час, як інші поступово втратять свої позиції.

Скептики, до їх числа належать політики та суспільні діячі, які виступають з прямою та непрямю критикою теорії глобалізації.

Вітчизняні вчені Д. Лукьяненко, А. Поручник та Я. Столярчук вважають, що на початку XXI століття спостерігається істотна динамізація трансформаційних процесів у світовій економіці, а наслідком цього і є глобалізація, яка й виявляється у глобальній моделі економічного розвитку. Інтеграція всіх структурних елементів міжнародної економічної системи відображує її внутрішню цілісність та єдність, в основі якої знаходиться поглиблення інтернаціоналізації виробництва та обміну, зростання транснаціоналізації й інтеграції національних економік, модернізація технологічних основ сучасної ринкової системи, встановлення універсальних стандартів життєдіяльності та формування інститутів глобального менеджменту [99, с.73].

Виходячи з наведеного розуміння процесу глобалізації, країни мають пристосовуватись до зовнішніх чинників, втрачаючи свою національну ідентичність в процесі глобальних трансформацій.

Академік НАН України В. Геєць зазначає, що глобалізація в сучасному трактуванні часто подається як всепроникнення у світовому вимірі інформаційних, фінансових, культурних, ділових (виробничих, торговельних) процесів, що змінюють як соціальне, так і соціокультурне життя більшості країн світу на основі декларації політики визначення суверенітету народів і їх країн, невтручання у внутрішнє життя і визначення за кожним права на

самовизначення та розвиток згідно з ідеологією про демократизацію суспільного життя на основі поваги прав і свобод кожного як на мікро-, так і макроекономічному рівнях. У відповідності до такого підходу мало б формуватися універсальне ядро розвитку світової цивілізації (інколи про це пишуть і говорять), що вестиме до стабілізації, а значить, прогнозованості, перш за все, світогосподарських процесів, а за ним і соціальних процесів. Таким чином, мали б врівноважуватися глобальні інтереси, а значить, - народжуватися глобальна стабільність та її передбачуваність, в якій, начебто, всі зацікавлені. Насправді ж, пише В. Геєць, замість політики пошуку врівноваження інтересів в дійсності існує (має місце) ідеологія гегемонії, яка підтримується країнами або країною, що претендують (претендує) на роль такого гегемона (гегемонів) у відповідності до інтересів, що породжуються і підтримуються ідеологією корпоративізму через крупні наддержавні, по відношенню до порівняно слабо розвинених країн та їх підприємств [29, с.10-15].

Саме такі та деякі інші суперечливі реалії роблять проблематичним єдине, однозначне сформульоване визначення глобалізації, яке б охоплювало всі сторони цього вкрай складного явища, що має планетарні масштаби.

Традиційно під глобалізацією світового господарства розуміють процес посилення взаємозв'язку національних економік країн світу, що знаходить своє вираження в утворенні світового ринку товарів і послуг, фінансів, становленні глобального інформаційного простору, перетворенні знання в основний елемент суспільного багатства, виходи бізнесу за національні кордони через реформування ТНК, впровадженні і домінуванні в повсякденній практиці міжнародних відносин і внутрішньополітичного життя народів принципово нових і універсальних ліберально-демократичних цінностей тощо. На думку відомого українського економіста-міжнародника А.С. Філіпенка, глобалізація є продуктом епохи постмодерну, переходу від індустріальної до постіндустріальної стадії економічного розвитку.

Втім, поряд із науковими дослідженнями об'єктивних передумов і позитивних наслідків глобалізації, майже відразу ж у глобалістиці склався критичний напрямок, представники якого неупереджено аналізували перебіг глобалізаційного процесу та його суперечливі результати [82, с.24].

Найбільш обґрунтовану критику неоліберальної концепції глобалізації із предметними застереженнями щодо небезпечності сліпого копіювання цієї моделі в Україні тривало здійснює академік НАН України Ю.М. Пахомов. Так він вказує, що людство зіштовхнулося з новим глобальним викликом – із спробою нав'язування Заходом універсальної моделі «для всіх», яка насправді є пасткою, що допомагає «золотому мільярду» наживатися на безперервному відтворенні та посиленні нееквівалентного обміну з іншим, як правило, слаборозвинутим світом [136, с.392].

Досліджуючи процеси глобальної стратифікації, яка проявляється в швидкому розростанні «провалля» між високорозвиненими країнами та країнами слаборозвиненими, академік Ю.М. Пахомов сформулював і структурував т.зв. феномен «глобальної сепарації», в рамках якого відбувається прискорення розриву світів за рахунок взаємного накладання механізмів, які диференціюють і стратифікують світове співтовариство. Він вказує, що глобалізація додала до обезкровлення «третього світу» багато нових механізмів і сил, серед яких виділяє наступні:

- націлені на вилучення багатства глобально діючі витончені фінансові інструменти, які односторонньо обслуговують переважно західний капітал;
- тотально-монопольне володіння світовим авангардом – високими технологіями, які забезпечують отримання надмірно великої додаткової вартості;
- діяльність міжнародних економічних організацій, особливо МВФ і СОТ, які практично відверто відстоюють і обслуговують інтереси Заходу, особливо за рахунок провокованої Заходом непідготовленої зовнішньоекономічної відкритості;

- викачування коштів транснаціональними корпораціями, які базуються, як правило, в країнах «золотого мільярду» і мають здатність руйнувати будь-які перепони, в т.ч. підім'яти уряди на шляху до безеквівалентного присвоєння прибутку;
- практика «викачування мізків» із слабих країн, яка набирає силу, позбавляючи третій світ важливого в умовах глобалізації інтелектуального капіталу;
- полегшення втечі капіталу із неблагополучних країн в держави «золотого мільярду»;
- асиметричне застосування країнами світового авангарду субсидій та інших пільг, які посилюють експансіоністський потенціал експорту і підточують імпорт, що надходить із країн, що розвиваються.

На основі зазначеного Ю.П. Пахомов робить висновок, що механізм сепарації вартісних потоків, які обслуговують нееквівалентність в обміні двох світів, набирають в умовах глобалізації не лише кількісних, але й структурних, а значить, якісних характеристик [136, с.392].

Цікавою є тенденція до розгляду глобалізації з позиції теорії міжнародних відносин, що обумовлюється відкриттям державних кордонів і процесами формування єдиного, цілісного й універсального соціуму. Однак, необхідно враховувати той факт, що світ, наскільки б динамічними не були процеси глобалізації, все одно складається з окремих держав, які в процесі взаємодії формують якусь транснаціональну систему взаємовідносин, тобто в умовах глобалізації держави не відмирають, а трансформуються в більш гнучкий і складний інструмент [200, с. 25]. В рамках даного напрямку вченими сформульовані досить цікаві теорії. Р. Бертон в своїх працях акцентує увагу на розробці моделі світової спільноти як цілого. Для цього він пропонує «зняти» абсолютизацію національних держав як одиниць взаємодії а скористатися алгоритмом системного аналізу. Б. Баді, французький фахівець в області міжнародних відносин, виділяє три аспекти глобалізації, важливих для формування світового порядку, трактування глобалізації, як довгого

історичного процесу, в результаті якого відбувається гомогенізація світу і зростання взаємозалежності, як наслідок - підрив, руйнування національного державного суверенітету під напором дій нових акторів світової системи. Ідеологи глобалізації, М. Елброу, Л. Уорслей і ін., розуміють під глобалізаційними процесами - поширення практик, цінностей, технологій й інших витворів людських по всій земній кулі, при чому такої інтенсивності та масштабності, що вони повинні вплинути на життя кожної людини [104, с.13].

Деякі аналітики вважають, що глобалізація відкриває епоху відмирання національних держав: «Ера держав-націй почалася в часи, коли був визнаний пріоритет політичних інститутів над релігійними війнами, які завершалися вестфальськими договорами. Ця ера добігає кінця, і песимісти мають всі підстави стверджувати, що ми, можливо, втягуємося в період, аналогічний тому, який передував вестфальському врегулюванню, - за часів великих жорсткостей і релігійних воєн» [54; с.22]. Втім, нічого зумовленого в подіях кінця ХХ сторіччя процитований автор не бачить: «Логіка виникаючого миру послаблює посередницькі структури і додає могутній імпульс і вплив окремим людям і недержавним акторам (світової сцени). Для деяких ця нова свобода – предмет неспокою, вона може привести до релігійного фундаменталізму, або фанатизму, вважають вони. Але така свобода відкриває і нові можливості для індивідуальної ініціативи та безмежного збільшення гнучкості глобальної системи. Значно більше число акторів, що діють, приймають рішення, що конкурують між собою, які потім, стикаючись в глобальному масштабі, через спроби та помилки, приводять до позитивного результату для всіх» [54; с.22].

Однак, разом з такою точкою зору з'явилося велике число досліджень, автори яких схиляються до варіанту реорганізації політичних інструментів в умовах глобалізації і не вважають за неможливе повну відмову від політичного втручання у розвиток глобальних процесів. Глобалізація відрізняється складним синтезом національного та глобального. Трансформовані під впливом інформаційної революції знаково-символічні засоби обміну, експертні системи знань, які вбирають технології міжнародної професійної експертизи, витягають

економічні, соціальні, наукові та культурні взаємодії з національного простору. Як результат такого процесу соціальний вимір стає незалежним від конкретного природнього, етнокультурного, політичного контексту національного життя. Підкреслюється важливість соціокультурних взаємодій, а виникаюче глобалізаційне інформаційне поле позбавлене етнонаціональної специфіки. Таким чином, універсалізація простору часу виражається в денационалізації, яка за словами У. Бека, представляє собою «можливу трансформацію національної держави в державу транснаціональну» та означає, що «національна держава втрачає суверенітет та субстанцію, причому у всіх сферах дії, інформаційної та культурної політики, ідентифікації громадян» [12, с. 32-33].

У передмові до своєї книги «Глобалізація під питанням» англійці П.Херст і Г. Томпсон попереджають: «У цій книзі – неабияка частка скептицизму по відношенню до самостійного розвитку глобальних економічних процесів і оптимізму з приводу можливості контролювати розвиток міжнародної економіки і дієвості національної політичної стратегії. Ультраглобалісти стверджують, що зберігається можливість проведення політичної стратегії та здійснення контрольних дій з боку національних і міжнародних органів відносно ринкових господарств з тим, щоб реалізувати соціальні цілі» [54; с.22].

Глобалізація – явище багатогранне, яке слід розглядати як комплекс, систему (трансформаційних процесів), що охоплює різні сфери світового співтовариства: науку, економіку, культуру, мистецтво, етику, політику. В межах логіки причинно-наслідкового зв'язку це обумовлено тим, що глобальні трансформації відбуваються, тобто процес глобалізації розвивається під впливом сукупності технічно-технологічних, соціально-економічних, політичних, морально-етичних і культурних чинників-процесів. Систематизуємо основні чинники глобалізації, що суттєво впливають на економічну політику національних держав за наступними групами: технічні та

технологічні, соціально-економічні, політичні, соціокультурні та морально-етичні (Таблиця 1.3) [32; с.23].

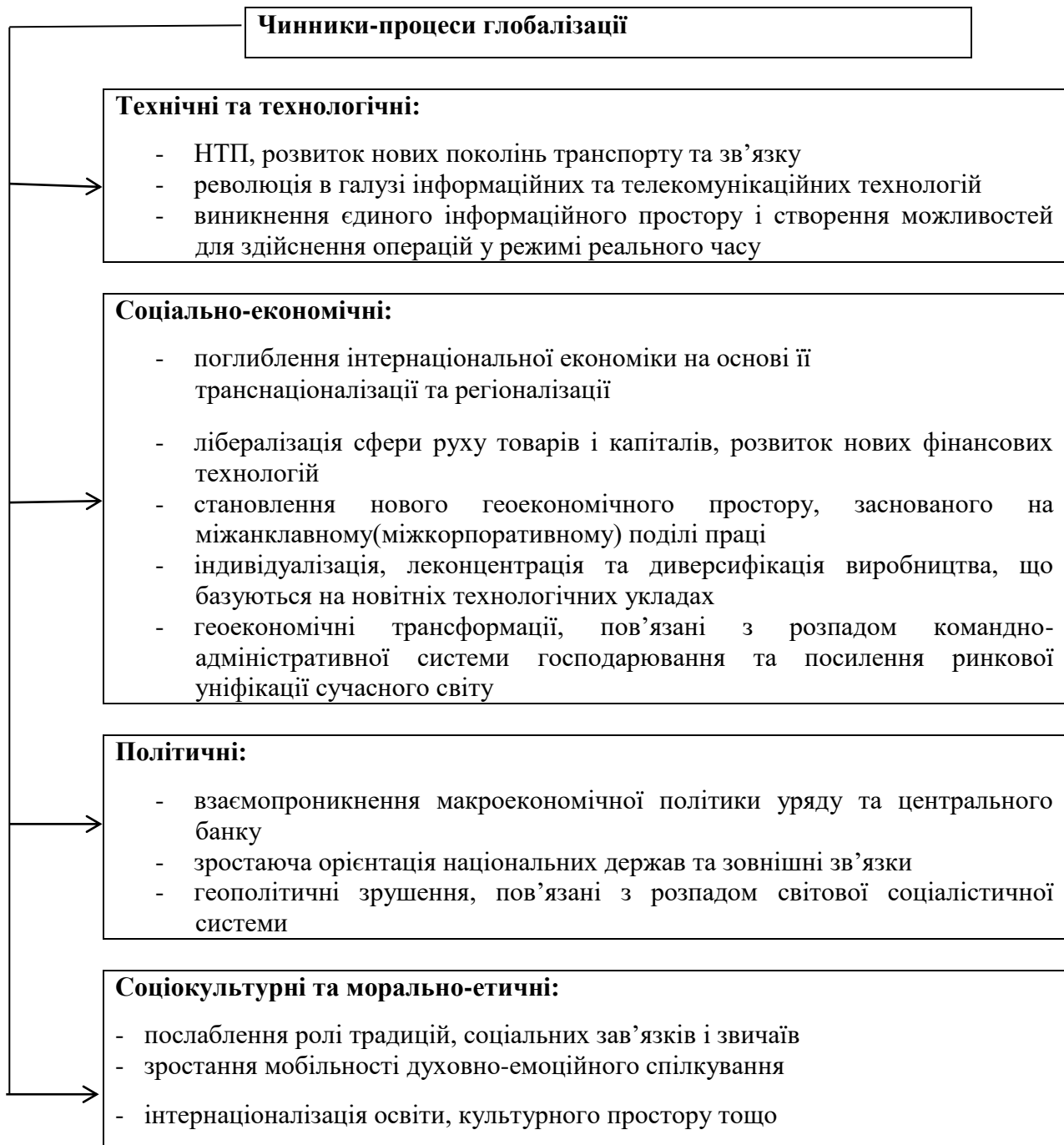
Звернемо увагу ще на ті метаморфози з національними державами, до яких веде глобалізація. Вона, як наголошується в дослідженнях Е. Гидденса, М. Кастельса, Ф. Ферраротті, веде до формування нового соціокультурного простору і часу до його універсалізації і гомогенізації життєвого світу, витіснення глобального локальним. Найбільш помітною тенденцією, за словами відомого теоретика глобалізації У. Бека, – це втрата національною державою суверенітету. Остання визначається, як сукупність процесів, «в яких національні держави і їх суверенітет вплітається в політику транснаціональних акторів і підкоряються їх владним можливостям, їх орієнтації і ідентичності» [12, с. 26].

Український дослідник А. Арсеєнко також вважає, що в умовах глобалізації найістотніше трансформуються національні держави, які вимушені підкорятися глобальним тенденціям, діяльності ТНК й адаптувати свою політику під виклики, витікаючи з центру [8, с.43].

Процес глобалізації світової економіки значною мірою обмежує здатність урядів контролювати механізм проведення економічної політики, що має вирішальний вплив на рівень зайнятості та стабільність національної економіки. В умовах зростання глобалізації світового господарства класичні інструменти національної економічної політики, призначені для активізації економічного зростання та стримування кризових явищ в економіці, значною мірою втрачають свою дієвість. ТНК та фінансова децентралізація узалежнюють держави від процесів, що відбуваються на світових ринках, нерідко зумовлюють негативний вплив на економіку окремих країн. Суттєво впливають на самостійну економічну політику урядів рішення міжнародних економічних організацій і дій ТНК, що нерідко суперечать національним інтересам країн.

Таблиця 1.3

Чинники-процеси глобальних трансформацій (глобалізації)

Джерело: [32, с.23]

При глобалізації кожна країна не здатна існувати в умовах економічної автаркії. В економічному відношенні автаркія економічної та господарчої відокремленості певної країни або групи країн, що звільняє певну державу від

ввезення найважливіших предметів споживання, створення замкнутого самодостатнього господарства. Автаркія означає політичну й економічну незалежність однієї держави від інших; стан «замкнутої» торгової держави закритої, економічно самодостатньої, ізольованої від решти світу.

Відтак потреби економічного розвитку вступають у суперечність з принципом непорушності державного суверенітету тією державою, кордони якої перешкоджають економічній ефективності, в цілому соціальному прогресу.

Однак, підкорюючись економічній доцільності, держави відкривають свої кордони, стикаються з фактом напливу іноземних валют і наркотиків, міжнародних терористів, потоків інформації, що надходять із інших країн. Усе це неминуче знижує ефективність функціонування державного апарату і примушує шукати нові форми та способи вирішення нагальних внутрішніх економічних і соціальних проблем.

Звужуючи сферу діяльності національних урядів, економічна глобалізація послаблює підвалини державного суверенітету. Держава втрачає значення гаранта збереження демократичних засад суспільства. Починають діяти закони вільного ринку, а не національних парламентів. Життєво важливі для всієї країни рішення приймаються людьми, яких ніхто не знає і які не пройшли через публічні процедури хоча б за формою демократичних виборів, і нерідко керуються не інтересами більшості населення країни, а своїми, винятково корпоративними інтересами. Відбувається збільшення впливу капіталу на економіку, суттєво зменшується роль держави в економіці. Її функції переходять до приватних осіб, регіональних або міжнародних організацій.

Таким чином, глобалізація здійснює суперечливий вплив на національну економічну політику держав, що проявляється у протиріччях між ресурсами, що породжує глобалізація та їх асиметричною локальною концентрацією; між зростаючою складністю задач в умовах поширення глобальних викликів і ризиків та обмеженістю національних можливостей у їх розв'язанні; між тенденціями соціалізації та гуманізації вектору цивілізаційної трансформації та

поширенням протилежних тенденцій – поглиблення соціальної нерівності, зростання неконтрольованої конфліктності, масової стихійної міграції.

Отже, світ сьогодні рухається до свого нового стану, де держави починають втрачати кордони, а економічні відносини зумовлюють політичні зміни (цей процес називають «економічним універсумом»), що і є беззаперечним свідченням економічної природи глобальних трансформацій у сучасному світі.

Таким чином, можна зробити висновок, що глобалізація – це фактично процес інтеграції, глобальної інформатизації, розгортання єдиних світових комунікацій, завдяки яким кордони земної кулі зникають. А глобалізація економіки - домінантна складова глобалізації, закономірна тенденція інтеграції світового господарства в єдиний економічний простір. Вона уособлює процес розвитку стійких виробничо-господарських та культурно-політичних зв'язків між національними економіками окремих країн, у результаті чого вони стають органічними частинами світового глобалізованого господарства. Цей процес передбачає вихід на світову арену переважної частини світових капіталів і водночас планетарні комерційні дії з боку більш розвинених країн світу. Розгортання цих процесів формує глобальний простір над країнами, що відрізняється від того, який існує всередині країни. Це обумовлює домінування світових норм та стандартів, які сприймаються все більшою кількістю країн. Оскільки глобалізація ще далека від завершення, то сам процес її перебігу можна охарактеризувати, як процес поглиблення інтернаціоналізації світових економічних процесів та інтеграції національних економік.

Позитивні наслідки глобалізації здійснюють значний вплив на світовий економічний розвиток та прискорюють його. До таких позитивних наслідків можна віднести:

- більш ефективний розподіл ресурсів, який призводить до підвищення середнього рівня життя населення;
- можливість економії на масштабах виробництва, скорочення витрат та можливості економічного зростання;

- стимулювання розвитку нових технологій та доступу до них більшого числа країн;
- загострення міжнародної конкуренції, що сприяє підвищенню якості споживання;
- мобілізація значних обсягів фінансових ресурсів як інвестицій;
- створення умов для вирішення загальних проблем людства (екологія, боротьба з голодом та ін.);
- вільна торгівля на взаємовигідній основі [158, с. 39].

Несправедливий розподіл благ від глобалізації породжує загрозу конфліктів на регіональному, національному й інтернаціональному рівнях. Відбувається поляризація доходів. В процесі глобалізації країни, що швидко розвиваються, входять в коло багатих держав, а бідні країни все більше відстають від них.

Серед проблем, які потенційно здатні викликати негативні наслідки від глобалізаційних процесів у всіх країнах світу, можна назвати:

- нерівномірність розподілу переваг від глобалізації в розрізі окремих галузей національної економіки;
- можливу деіндустріалізація національних економік;
- можливість переходу контролю над економікою окремих країн від суверенних урядів в інші руки, зокрема до сильніших держав, ТНК або міжнародним організаціям;
- можлива дестабілізація фінансової сфери, потенційна регіональна або глобальна нестабільність з-за взаємозалежності національних економік на світовому рівні (локальні економічні коливання або кризи в одній країні можуть мати регіональні або навіть глобальні наслідки);
- зростання безробіття;
- впровадження нових технологій, що приводить до скорочення робочих місць в промисловості, підсилює соціальну напруженість тощо.

Найбільш хворобливі наслідки глобалізації можуть відчуті на собі менш розвинені країни, що відносяться до так званої світової периферії. Глобалізація

для таких країн породжує, крім вище перелічених, ще й інші проблеми, зокрема:

- збільшення технологічного відставання від розвинених країн;
- зростання соціально-економічного розшарування;
- зубожіння основної маси населення;
- посилення залежності менш розвинених країн від стабільності та нормального функціонування світогосподарської системи;
- обмеження ТНК здатності держав проводити національно орієнтовану економічну політику;
- зростання зовнішнього боргу, перш за все міжнародним фінансовим організаціям, який перешкоджає подальшому прогресу національної економіки.

Також в науковій літературі науковці виділяють такий негативний наслідок глобалізаційних процесів як взаємозалежність національних економік. Така ідея взаємозалежності національних економік на сучасному етапі активно обговорюється в науковій літературі. На думку А. Старостіної, на початку XXI ст. глобальна взаємозалежність новітніх економічних процесів поєднується з національною обмеженістю політико-юридичних та соціально-культурних трансформацій, що є однією з визначальних рис глобалізації. Крім того, автор указує на те, що на сучасному етапі змінюється модель глобалізації на неоліберальну, яка створена в інтересах обмеженого кола багатих країн [173]. Цей перелік можна доповнити третьою рисою, яка наводиться у працях А. Гальчинського: підсилення та прискорення глобалізації на основі гетерогенності її системних утворень, яка відбувається за логікою економічної конвергенції [26, с. 6].

Розвиток світової економіки на початку XXI ст. ознаменувався низкою процесів і потрясінь, які засвідчили, що усталені уявлення щодо взаємовідносин між економічними суб'єктами зазнають кардинальних змін, а революціонізуюча тенденція до розгортання «суспільства знань» є амбівалентною та глибоко суперечливою. У цьому контексті необхідною умовою релевантної відповіді економічної науки на глобальні виклики

сучасності є формування і поширення нового бачення економічних проблем і нових підходів до їх вирішення, зокрема акцентування на екологоцентричності та людиноцентричності нової наукової картини світу та методології дослідження економічного розвитку науковою спільнотою [10, с. 15].

Процес взаємозалежності зростання національних економік від інших країн називають «нова конвергенція». Він виявляється у структурному зрушенні, зміст якого полягає у тому, що приблизно з 90-х років ХХ ст. темпи зростання доходів на душу населення у країнах, що розвиваються, планомірно підвищувалися та суттєво перевищували темпи зростання у розвинутих країнах. Таким чином, відбувається зближення розвинутих країн і країн з ринком, що розвивається.

Термін «конвергенція» використовувався в економіці для позначення зближення різних економічних систем, економічної й соціальної політики різних країн. Він здобув визнання в економічній науці у зв'язку із поширенням в 1960—1970 рр. теорії конвергенції. Теорія конвергенції розроблялася у різних варіантах представниками інституціоналізму (П.Сорокіним, У. Ростоу, Дж.К. Гелбрейтом, Р. Ароном) та за допомогою економетричних моделей (Я. Тінбергеном, О. Флехтхаймом, Д. Шельским). Один із варіантів теорії конвергенції належить академіку А. Сахарову. Основна ідея теорії конвергенції полягала у прогнозуванні руху двох економічних систем капіталізму та соціалізму у ході науково-технічної революції до гібридної, змішаної системи. Основним фактором руху вважалася взаємодія та взаємний вплив цих економічних систем.

Однак неможливість успішного розвитку соціалістичних країн у рамках існуючої одержавленої економічної системи, глибока криза, а потім і крах цієї системи призвели до того, що вже в 1980-х рр. теорія конвергенції втратила популярність.

На сучасному етапі інтерес до конвергенції відновився, але на новому рівні при аналізі процесів інтеграції. Як відомо, в основі світового інтеграційного розвитку лежать загальні тенденції та імперативи науково-технічного й соціально-економічного прогресу. Вони провокують зближення

економік, конвергенцію все більшого числа країн при збереженні національних особливостей. Гіпотеза про конвергенцію, або зближення, полягає в тому, що темпи економічного зростання найбідніших країн у середньому перевищують темпи зростання багатих країн, оскільки в міру накопичення багатства й зростання доходів економічне зростання уповільнюється, що дозволяє сподіватися на зближення рівнів добробуту в майбутньому [34, с. 17-23].

Для кількісної та якісної оцінки глобалізації використовують дві найбільш відомі системи кількісного і якісного вимірювання глобалізації. Першу розробив швейцарський Інститут дослідження бізнесу (KOF Konjunkturforschungsstelle der ETH Zurich), другу – Міжнародна організація Carnegie Endowment for International Peace (CEIP). Обидві системи дозволяють щорічно розраховувати кількісну оцінку – індекс глобалізації. За першою системою (далі системою KOF) цей індекс розраховується для 123 країн світу, за другою (далі системою CEIP) – для 62 [104, с.58].

Індекс глобалізації KOF розраховується як сума зважених значень індикаторів економічної, соціальної та політичної глобалізації. При цьому беруться до уваги як індикатори, визначені чинниками глобалізаційного процесу (показники торгівлі, руху капіталу, людських ресурсів, розвитку інфраструктури тощо), так і індикатори інституційної складової глобалізаційного процесу (обмеження руху товарів, послуг, капіталу, участь у формуванні міжнародного інституційного середовища), зазначені індикатори оцінюються як на основі статистичних даних (як в разі індикаторів реальних потоків, індикаторів політичної і соціальної глобалізації), так і на основі експертних оцінок (більшість даних про обмеження, за винятком індикатора долі податків на міжнародну торгівлю в поточних доходах [219]).

При аналізі даних індексу глобалізації KOF за 2015 рік (Додаток В) можна спостерігати, що деякі країни, наприклад Бельгія, мають майже однакові показники субіндексів загального показника, а деякі, наприклад США, мають стрімкий розрив. Така ситуація обумовлена саме вибором економічної політики держави стосовно інтеграційних процесів.

Таким чином, у сучасних умовах нелінійності глобального розвитку та непередбачуваності довгострокового прогнозування, коли проблеми та протиріччя в економіці накопичуються поступово, але їх критичний рівень заздалегідь невідомий, необхідне детальніше вивчення основних глобальних тенденцій і викликів світовому розвитку, що визначають імперативи для кожної країни. У цих умовах складність, гетерогенність, невизначеність, нелінійність і асиметричність перерозподілу світових ресурсів, як найважливіші складові сучасного соціально-економічного глобального розвитку, приводять до формування низки країн, для яких економічна глобалізація виявляється як якісно нова умова розвитку, на яку вже практично неможливо впливати, але які обов'язково потрібно враховувати.

Глобалізація здійснює суперечливий вплив на економіку та економічну політику держав. Можна виділити наступні суперечності її впливу:

- між ресурсами, що породжує глобалізація та їх асиметричною локальною концентрацією;
- між зростаючою складністю задач в умовах поширення глобальних викликів і ризиків та обмеженістю національних можливостей у їх розв'язанні;
- між тенденціями соціалізації та гуманізації вектору цивілізаційної трансформації та поширенням протилежних тенденцій – поглиблення соціальної нерівності, зростання неконтрольованої конфліктності, масової стихійної міграції.

На наш погляд, дослідження процесів глобалізації та чіткого її визначення має велике значення для формування та реалізації ефективної державної економічної політики. За сучасних умов, трансформаційні процеси виступають площиною координат, в якій має розвиватися економіка країни, і вже вектор розвитку й залежить від державної політики, наскільки країна м'яко та з максимальним отриманням вигоди зможе увійти у процес світової інтеграції, яка характеризується, перш за все, невизначеністю, й рухатися стихійно - у даному процесі матиме негативні наслідки.

Висновки за розділом I.

Сучасне світове господарство характеризується стрімкими глобалізаційними процесами. Національні економіки зустрічаються з викликами невизначеності щодо входження їх у глобальний простір. Інтеграційні процеси відбуваються постійно, кожна країна розвивається саме за таких умов. Глобалізація виступає площиною формування економічної політики держави. За таких умов стає актуальним створення чинників та механізмів відтворення національної господарської системи на основі поєднання ендогенних та екзогенних джерел і факторів розвитку. Немає чітко визначених наслідків глобалізації. Ці наслідки можуть бути як позитивні, так і негативні для економіки країни та її подальшого розвитку. Кризові явища поширюють дію на весь глобалізаційний простір, адже, об'єднуючі процеси, створюють залежність економік різних країн одна від одної.

За таких умов стає важливим чітке теоретичне осмислення та розуміння економічної політики держави, її місце та роль в складному інтеграційному процесі.

Протягом історії питання втручання держави в економіку завжди знаходилося в колі зору науковців та дослідників. Історичні аспекти розвитку людства обумовлювали вектори та завдання даного втручання. На сьогодні процеси втручання держави в економіку є більш глибинними, вони не мають бути стихійними та спрямованими на вирішення короткострокових проблем. За сучасних умов розвитку важливе значення для розвитку та функціонування економіки країни має економічна політика держави, яка має враховувати не тільки історичний етап розвитку суспільства, а й досвід країни, її соціокультурні особливості. Економічна політика держави характеризує стратегічний розвиток, має створювати захисний механізм впливу ендогенних та екзогенних факторів, стабілізувати економіку країни в кризових ситуаціях.

Нові наукові положення та пропозиції, що містяться у першому розділі дисертаційної роботи були опубліковані у статті [120].

РОЗДІЛ 2

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ СТВОРЕННЯ РИНКОВОГО СЕРЕДОВИЩА

2.1. Політика держави в становленні та удосконаленні ринкового середовища.

Економіка України з початку набуття нею незалежності характеризується економічними перетвореннями, які спрямовані на ринкову трансформацію всіх сфер господарського життя. Однак, результати становлення в Україні ринкового середовища ще не мають очікуваного ефективного результату, тому серед завдань економічної політики держави актуальним є створення умов функціонування ефективного господарства.

Так науковці вважають, що основними помилками економічної політики держави є різка відмова від командно-адміністративної системи господарювання та непідготовлений перехід до відкритої ринкової економіки, неврахування особливостей функціонування структури економіки, які виявились у високій концентрації базових галузей виробництва, орієнтованих на колишній єдиний господарський комплекс, всесоюзний ринок та ринок країн РЕВ (Ради Економічної Взаємодопомоги); залежність більшості підприємств від постачальників і споживачів, які залишилися за межами державних кордонів; недієздатність пакету прийнятих законів, які були законами класичного ринку, що призвело до невідповідності між законодавством та реальною економічною практикою [50, с.17].

Побудова соціально орієнтованої ринкової економіки – складний, тривалий процес, який вимагає знання світового досвіду, врахування національних, економічних, соціальних, географічних та інших особливостей країни.

Дослідження процесів становлення ринкового середовища та аналіз стану національної економіки дає підставу стверджувати, що для становлення ринкового середовища велику роль повинна відігравати саме держава. Світовий досвід показує, що для подолання кризових явищ необхідні зважені та цілеспрямовані дії з боку держави, формування та реалізація ефективної економічної політики, яка має системний підхід та здатна адекватно реагувати на умови світового розвитку.

Досвід становлення ринкового середовища в Україні має наступний вигляд. Так Постановою Верховної Ради України від 25.10.1991р. було визнано найголовнішими стратегічними пріоритетами на найближчу перспективу було визнано докорінну структурну перебудову народного господарства, кардинальні зміни в інвестиційній діяльності [145]. Згідно з цим документом основними цілями економічного розвитку визначено створення розвинутого індустріального споживчого сектору економіки; подолання існуючої структурно-технічної незбалансованості народного господарства; зростання обсягів інвестицій; регулювання структурних зрушень в промисловості. В зазначеному документі були просто вказані цілі, але не містилось жодних механізмів щодо їх реалізації. Характер даних цілей був декларований, вони були сформульовані нечітко, не вказувався термін їх досягнення.

До 1994 року не було усвідомлення на державному рівні необхідності розробки системоутворюючих документів, у яких би визначались основні напрямки економічної політики та вектори розвитку економіки.

Планування економічного розвитку України в період 1995-1999рр. зводилось до планування розподілу фінансових ресурсів та капітальних вкладень без визначення пріоритетів фінансування та критеріїв оцінки ефективності.

Внаслідок світової фінансової кризи 1998р. підвищилась конкурентоспроможність українського експорту, що надало потужний поштовх виробництву товарів на експорт (металургія) та замінникам імпорту (харчова промисловість). У 1999р. вперше виявили себе ознаки економічної стабілізації:

падіння ВВП було майже подолано. Обсяг промислового виробництва зріс на 4,3%. Намітилась позитивна тенденція скорочення дефіциту Державного бюджету України (з 6,6% від ВВП – у 1997р. до 15% - у 1999р.). В передбачуваних межах утримувався рівень інфляції (19,2%) [185, с.144].

Початок 2000р. характеризувався стратегічним плануванням економічного розвитку країни. На законодавчому рівні були встановлені особливості розробки державних програм економічного розвитку.

Економіка України досить швидко відреагувала на поглиблення кризових явищ, які відбувались у світовій економіці у 2008р. Так у серпні 2008р. спад у промисловості у порівнянні з аналогічним періодом 2007р. складав 0,5%, у тому числі у металургії – 8,6%, нафтохімії – 9,1%, легкій промисловості – 9,9%. У вересні скорочення виплавки чавуну у порівнянні з серпнем склало 21,3%. Виробництво сталі скоротилось на 22,5%. У серпні фізичний обсяг експорту знизився на 22,2%. Із доменних печей 17 зупинилися, що свідчить про стрімке падіння виробництва у базовій галузі української економіки [148; 155].

Основною метою економічного розвитку визначаються досягнення Європейських стандартів життя. Було виявлено базову цінність, на якій має ґрунтуватися система державного управління розвитком України – це Європейські стандарти.

Таким чином, був заданий вектор розвитку на рівні ідеології, проте не була сформована система виміру досягнення мети та самої системи визначення подальших цілей розвитку. Дієздатність та ефективність економічної політики держави визначається спроможністю розробити її цілі, напрямки і завдання; забезпечити ресурсами (людськими та фінансовими) та контролювати правильність реалізації.

Економічна політика держави була декларативною, що відображалось у документах, прийнятих для розвитку країни. Так основним документом короткострокового планування економічного розвитку є Програма економічного та соціального розвитку, яка розробляється Міністерством економіки України й приймається на рік разом з Державним бюджетом. По

суті, це більш докладна декларація економічної політики, отже виникають питання щодо необхідності розробки обох документів. Наступним недоліком є відсутність визначення термінів розробки, подачі та необхідності звітування щодо виконання короткострокової програми економічного та соціального розвитку країни. Єдиним орієнтиром є необхідність узгодження з Державним бюджетом, отже Програма має з'являтися принаймні за місяць до проекту Державного бюджету. Все це знижує контроль за реалізацію окремих положень Програми і перетворює її на формальний документ декларативного типу [54, с.149].

Пріоритетні напрямки економічної політики України, починаючи з моменту становлення її незалежності, суттєво не змінилися, так залишились тези щодо стабілізації економічної ситуації, фінансового оздоровлення економіки, структурної перебудови базових галузей економіки, зміни структури та обсягів інвестицій з метою прискореного розвитку виробництва та його модернізації, стимулювання прискореного розвитку наукоємних галузей, розвитку інновацій. Відсутність чітких механізмів стратегічного планування економічного розвитку за умов становлення ринкового середовища та неможливості послідовної реалізації пріоритетних напрямків розвитку. Тому фактично економічна політика країни відбувається хаотично.

Таким чином, поставлення мети державної економічної політики в Україні в період ринкової трансформації не було чітким, цілі були поверхневі.

На наш погляд, при становленні ринкового середовищі та формування ефективної економічної політики держави одним з основних та першочергових завдань є системний підхід до процесу цілеутворення. Адже цілі економічної політики держави мають бути не декларованими, а мати більш глибинний характер, не тільки задавати вектор розвитку країни, а й бути сприйнятим суспільством, пронизувати всі сфери та напрями життєдіяльності.

Таким чином, невід'ємним фактором державної економічної політики при формуванні ринкового середовища є визначення її цілей. Перш за все необхідно

виділити рівні державного управління та визначити цілі, принципи їх формування на кожному з них (Рисунок 2.1).

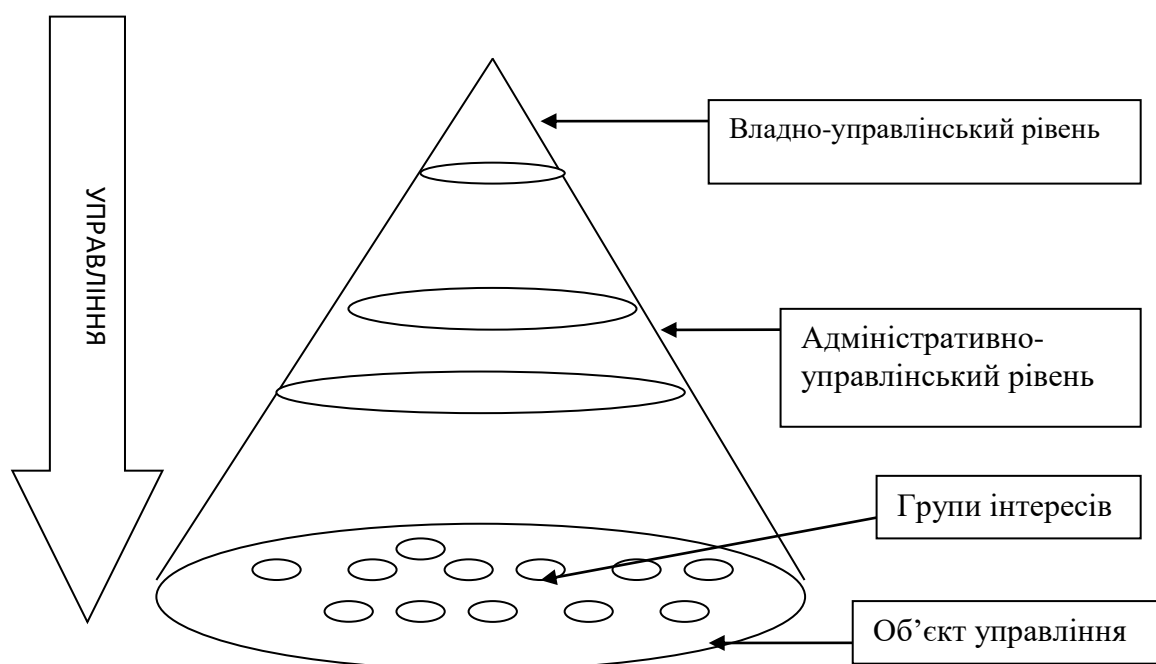

Рисунок 2.1 Піраміда рівнів державного управління

Джерело: [43, с. 264].

Цілі державного управління можуть і повинні бути різними на рівнях державно-владного (або політичного) управління та адміністративно-управлінському. На першому рівні ставляться цільові ціннісні міркування, які формуються як цілі суспільства в цілому, держави в цілому, конкретних груп інтересів, визначаються напрями суспільного розвитку та державного будівництва.

На управлінському та виконавчому рівнях, цілі задаються операційно. Виходячи з припущення, що політичний механізм формування вищого владного рівня в державі є демократичним, рішення та дії управлінської верхівки повинні враховувати інтереси всіх груп.

Потреби формують уявлення про життєво важливі цінності, цінності формують імпульс, бажання їх досягнути, реалізувати, що породжує соціальну

активність. Отже, оптимальне за критерієм політичної стабільності владне управління не може бути відокремлене від ціннісного змісту формування цілей.

Адміністративне управління відрізняється тим, що будучи виконавчою ланкою по відношенню до владного рівня, може у ряді випадків абстрагуватися від ціннісного змісту управління. Цілі при цьому можуть встановлюватися досить механічно, наприклад, досягнути визначеного показника за визначений період часу. Однак, легко помітити, що на адміністративно-управлінському рівні цілі, що формуються таким чином, по відношенню до владного рівня управління виглядають як засоби досягнення ціннісних цілей більш вищого рівня.

На практиці досить часто виникає помилка, коли ціннісні цілі замінюються адміністративно-управлінськими. З управлінського обліку зникає інтерес об'єкта управління [43, с. 265].

Таким чином, при проектуванні державно-управлінських рішень економічною політикою на вищому рівні необхідно враховувати інтереси усіх груп.

Таких груп дуже багато: регіональні, професійні, вікові, етнічні тощо. У кожного громадянина країни є свій індивідуальний пакет інтересів. Однак, ця різноманітність для цілей державної економічної політики впорядковується: по-перше, це людина як індивідуум; по-друге, це групи, найбільша з яких складає суспільство в цілому; по-третє, це держава. Помилка спрощеного лібералізму складається в тому, що якщо не враховувати державу як об'єкт управління зі своїми інтересами, то це для держави рано чи пізно закінчиться досить сумно, і, перш за все, це зачепить інтереси індивідуума. Таким чином, вибір «держава або індивідуум» при визначенні пріоритетів державного управління не є приємним взагалі. Важливо і те і інше: і держава, і індивідуум.

Говорячи про різні групи, треба визначитися з їх інтересами, цінностями. Так, людина (індивідуум) – жити, мати можливість для репродукції, мати змогу лікуватись, бути у безпеці, мати можливість задовольняти духовні потреби (освіта, культура, творчість, пізнання), мати вищу соціальну цінність – свободу.

Групи – різноманітні комбінації цінностей залежно від специфіки пріоритетів групи. Суспільство – гуманізм, моральність, сталий розвиток, безпека. Держава – суверенітет (економічний, військовий, політичний), сталий розвиток у довгостроковій перспективі, безпека, соціальний гуманізм.

Основними принципами організації соціально доцільного порядку, що забезпечує нормальний і поступовий розвиток економіки є: соціальна відповідальність особи, держави, підприємців, інститутів і структур цивільного суспільства за високий рівень добробуту громадян та якість їх життя, соціальний гуманізм при забезпеченні базових прав людини, соціальна солідарність різних шарів суспільства; загальне благо як забезпечення консолідації суспільства.

Багато уваги ми приділяємо цінностям та цілям саме тому, що Україна конституційно закріпила завдання створення соціальної держави. Ми вважаємо, що з самого початку ринкової перебудови економіки країни ми повинні були корегувати реформи на відповідність цивілізаційним соціальним наслідкам.

Ціннісні цілі економічної політики та цілі вищого порядку встановлюються початково на основі зробленого в явному вигляді ціннісного вибору, закладаються нормативно та в основному позиціонують в областях розвитку суспільства й загальнодержавного будівництва.

Як вища мета, сформульована в найбільш загальному й універсальному вигляді, міжнародне співтовариство в особі ООН [131] висуває забезпечення стійкого (сталого) розвитку, що означає розвиток в довгостроковій перспективі. Воно передбачає досягнення довгострокового економічного зростання, що не руйнує природно-ресурсної бази розвитку майбутніх поколінь і що дозволяє вирішити ключові соціальні проблеми (перш за все, бідності, браку питної води і продовольства, медичної допомоги). Вочевидь, що ці гуманітарні і цивілізаційні виміри не суперечать, а навпроти, поєднуються з цілями державного будівництва і дій.

Стосовно України дана мета має бути істотно конкретизована. Перш за все, мова повинна йти про те, для чого у кінцевому результаті здійснюється

економічний розвиток (ясно, що стійкість (сталість) не може бути самоціллю) й економічна політика держави. Здається, що вищою метою розвитку економіки та суспільства в цілому є забезпечення соціального благополуччя, а саме матеріального рівня життя, натхненності, фізичного й етичного здоров'я широких верств населення.

Стійкість економічного зростання означає його позитивну динаміку в довгостроковій перспективі (що не заперечує загроз економічних криз), стабілізуючу дію на існуючу систему державності, передусім державних кордонів, територіальній цілісності і суверенності, пом'якшувальна або оздоровлююча дія на існуючі специфічні екологічні проблеми суспільства.

Стійкість є необхідною, але не достатньою умовою та складовою ефективного розвитку, який включає вимоги до якості життя як найважливішого критерію й складової такого розвитку. Це припускає досягнення впродовж певного часу рівня прибутків, споживання товарів і послуг, які забезпечують тривалість життя та стан здоров'я населення на рівні не нижче середнього по найбільш розвиненим країнам світу. Відштовхуючись від ціннісних цілей і цілей вищого порядку можна побудувати усю систему цілей економічної політики, її структурних складових.

Економічна політика виступає як механізм досягнення ціннісних цілей. Тому вибір цілей, моделі економічної політики та засобів її реалізації мають бути похідними від вказаних ціннісних цілей, а також від ресурсів, що розташовуються, з урахуванням наявних і майбутніх невизначеностей і ризиків. В якості середньострокових цілей економічної політики можуть виступати:

- структурна перебудова економіки на ринкових основах, створення відповідних ринкових інститутів;
- перехід від політики залежності від зовнішнього чинника до більшого акценту на опору на національні джерела економічного зростання та розвитку (оптимізація відкритості економіки);
- перехід від політики фінансової стабілізації до політики стимулювання економічного розвитку, економіки розвитку;

- виправлення диспропорцій розвиненості, що накопичилися;
- відновлення належного рівня державного будівництва у зв'язку з економічним розвитком;
- максимізація зайнятості, виробництва і купівельної спроможності населення.

Кінцевий пріоритет соціального компонента в цьому наборі цілей - забезпечення найбільш повної зайнятості та найбільшої купівельної спроможності населення.

Максимізація зайнятості означає інклюзивний характер розвитку й загальний ріст і високі вимоги до рівня освіти та професійної кваліфікації, і більш справедливий розподіл прибутків, враховуючи, що для більшої частини населення основним джерелом соціального благополуччя являються саме трудові прибутки, які в цілому розподіляються більш рівномірно, ніж прибутки від капіталу. У свою чергу, це сприяє зниженню гостроти антогонізмів, що породжуються розривом, що збільшується, і ризиків політичної дестабілізації суспільства, тим самим зміцнюючи безпеку країни.

У тому ж напрямі діє й цільовий критерій максимізації купівельної спроможності населення, що одночасно має на увазі збільшення попиту, який нині є найважливішим обмежувачем економічного зростання. Окрім політики як найповнішої зайнятості, максимізації купівельної спроможності повинні сприяти податкова і бюджетна політики держави, що регулюють перерозподіл прибутків і підтримувальні соціально уразливі верстви населення.

Реалізація обох вищезазначених цілей створює необхідні (однак, не достатні) умови виконання ще однієї мети з вже зазначених – максимізації росту виробництва завдяки росту зайнятості та продуктивності праці, пов'язаним з цим збільшенням випуску; а також росту попиту як прояв максимізації купівельної спроможності населення. Другою необхідною умовою росту виробництва є його конкурентоспроможність, що означає перехід до інноваційної моделі економічного росту, в основі якої знаходиться розвиток наукового та технічного потенціалу, перш за все інвестиції в людський капітал,

впровадження наукових досягнень у виробництво, збільшення інвестицій до основного капіталу та виробничої інфраструктури.

Процес формування державної економічної політики має низку обов'язкових елементів, в якому після визначення ціннісної мети необхідно виявити фактори, які на неї впливають. Це дає можливість ідентифікувати проблеми на шляху досягнення мети, які повинні бути вирішені в процесі державного управління. Під факторами слід розуміти умови, обставини, причини, які впливають на будь-який параметр або характеристику явища, яке аналізується, у даному випадку, у вигляді поставленої мети.

На мету можуть впливати як негативні чи позитивні, так і ймовірні явища. В останньому випадку їх називають «ризиками» або «загрозами», які також слід враховувати, адже вони можуть мати вирішальний вплив на досягнення поставленої мети. Таким чином, процедура формування державної економічної політики повинна враховувати всі три види факторів впливу. Позитивні фактори в формуванні державної економічної політики повинні бути підтримані та посилені. Негативні – блоковані, розроблені методи подолання та, в кінцевому результаті, викорінені взагалі. По відношенню до ризиків і загроз необхідно бути готовими, розробляти засоби профілактики, попередження та мінімізації.

Таким чином, мета відображає обраний та запланований результат діяльності. Керуючись зазначеним визначенням, можна стверджувати, що саме цілі визначають основні засади формування та механізм реалізації економічної політики держави. Саме від цілей залежить, наскільки обґрунтованою та виваженою буде політика держави. Таким чином, виникає питання стосовно якості та якісного наповнення запланованого результату.

Зазначимо, що особливу роль в реалізації цінностей економічної політики відіграє її суб'єктивна (авторська, творча, вольова) складова [143, с. 114]. На наш погляд, зазначений критерій є актуальним для визначення якості цілей економічної політики держави, адже безсуб'єктні цілі тільки перераховують задані потреби. Так без задоволення таких потреб неможна формувати та

реалізовувати державну політику, але визнаннях їх, як головних цілей економічної політики, є провальним, адже вони не несуть в собі розвиток на перспективу.

Таким чином, мета має суб'єктивно-об'єктивну природу: для її появи необхідні об'єктивні умови та суб'єктивний вибір.

Аналізуючи пріоритети формування економічної політики України за останні роки, можна говорити про те, що всі цілі, які ставилися для розвитку економіки та суспільства, були спрямовані на розв'язання поточних, короткострокових проблем, які склалися в результаті кризових явищ, й не мали в собі якісної складової, що не відповідає стратегічному розвитку країни в майбутньому. До таких можна віднести збільшення заробітних плат працівникам окремих професій, покращення стану громадського транспорту, збільшення рівня пенсій та соціального забезпечення тощо.

Так, досягнення зазначених цілей важливо для покращення рівня життя населення, однак це проміжні цілі, а не цілі економічної політики держави, яка направлена на створення нової економічної системи конкурентного середовища, ефективних власників, мотивованих робітників. Цілеутворення розвитку країни не має бути зведене до вирішення проміжних цілей, адже такий підхід є некваліфікованим.

На наш погляд, якісним наповненням цілей державної економічної політики має виступати саме цінність. Адже, цінності – це ознаки якості життя, її блага.

Створювати ринкове середовище інверсійними засобами набагато складніше тому, що цьому процесу заважає інерція попереднього шляху, менталітет населення та інше. Цінності вирощуються досить довго та механізми їх утворення ще не вивчені до кінця.

Таким чином, цінності є дуже важливими для формування сильного суспільства й економічного розвитку. Але неможна замінювати цілі цінностями. Адже цінності визначають цілі, а не навпаки. Цілі виступають фрагментами руху к цінностям. І в залежності від того, що фрагменти можуть

бути короткими або довгими, цілі прийнято поділяти на оперативні, довгострокові та стратегічні.

В світі існує велика кількість цінностей і саме завдяки цілям їх можна «приборкати». Та навпаки, дріб`язковість цілей можна здолати цінностями. Таким чином, в процесі цілеутворення економічної політики держави важливим є процес переведення суспільних проблем через цінності в цілі.

При виведенні цілей економічної політики держави є важливим врахування органічних цінностей, які відображають ментальний розвиток країни та скоректують набуті цінності. А самі цілі державної економічної політики мають бути обраними, виведеними та науково-обґрунтованими.

Таким чином, наповнюючи цілі економічної політики саме цінностями та змінивши просто цілеутворене на ціннісне, можна отримати ефективний результат від розробленої економічної політики держави.

Говорячи про цілі державної економічної політики, на наш погляд, важливим та актуальним, на наш погляд, є приділити увагу документу «Європа 2020». В документі визначаються основні цілі, які мають бути досягненні для забезпечення добробуту європейських громадян, що призведе до позитивних наслідків розвитку Європейського Союзу [208].

Як зазначає комісія встановлені цілі розвитку є вивіреними та обґрунтованими, які, в обов`язковому порядку, мають бути перенесені на національні рівні. Саме цілі формують та визначають напрямки розвитку.

Цілі представлені в трьох пріоритетних напрямках розвитку:

1. Розумне зростання – представляє собою розвиток економіки, заснованої на знаннях та інноваціях.
2. Стійке зростання – сприяння більш ефективному використанню ресурсів, формування конкурентоспроможної економіки, розвиток «зеленої економіки».
3. Інклюзивне зростання – формування високої зайнятості, забезпечення економічного, соціального та територіального розвитку та згуртованості.

Зазначені пріоритети є взаємодоповнюючими та взаємопов'язаними. Реалізація кожного з них має нести лише позитивний вплив на реалізацію інших, а не суперечити цілям, зазначеним у пріоритетах розвитку.

Зазначені цілі не є вичерпними та потребують постійних дій по їх досягненню, як на національному, так і на рівні Європейського Союзу та міжнародному рівні. Так комісія висуває сім «флагман-ініціатив» щодо активізації прогресу в рамках кожної пріоритетної теми:

1. «Інноваційний Союз» - для поліпшення рамкових умов та доступу до фінансування досліджень та інновацій, які повинні мати гарантії, що інноваційні ідеї будуть перетворені на продукти та послуги, що створить робочі місця та призведе до економічного зростання.

2. «Молодь в русі» - дія якої спрямована на підвищення продуктивності системи освіти та сприяння молодим спеціалістам на ринку праці.

3. «Цифровий порядок денний Європи» - спрямований на прискорення розгортання високошвидкісного інтернету, створення та розуміння переваг єдиного цифрового ринку для домогосподарств та фірм.

4. «Ресурсоефективність Європи» - спрямована на допомогу відокремлення економічного зростання від використання ресурсів, підтримує перехід до низьковуглецевої економіки, збільшення використання відновлювальних джерел енергії, модернізування транспортного сектора та підвищення енергетичної ефективності.

5. «Промислова політика в епоху глобалізації» – спрямована на поліпшення бізнес-середовища, особливо для малих і середніх підприємств, а також підтримку розвитку сильної та сталої промисловості, здатної конкурувати на світовому ринку.

6. «Порядок денний для нових навичок і робочих місць» – спрямована на модернізацію ринку праці та розширення прав і можливостей людей, розвиток їх навичок протягом життєвого циклу з метою підвищення участі праці, збалансування попиту та пропозиції робочої сили, в тому числі через мобільність праці.

7. «Європейська платформа проти бідності» – спрямована на забезпечення соціальної й територіальної згуртованості, розширення ринку праці для забезпечення попиту на кожну професію, щоб уникнути у людей відчуття бідності та соціального виключення, забезпечення гідного життя та можливості брати активну участь у житті суспільства [208].

Усі зазначені ініціативи повинні бути реалізовані як Європейським Союзом, так і кожною державою-членом.

Схематично процес цілеутворення в програмі розвитку «Європа 2020» зображено на Рисунку 2.2.

На наш погляд, вітчизняну практику щодо формування цілей та напрямів економічної політики держави слід доповнити наступними аспектами, які зазначаються в програмі «Європа 2020». Важливим є не тільки виділення цілей розвитку країни та формування її завдань, напрямів реформування, але й виділення та складня ціннісних аспектів щодо визначення цілей, об'єднання яких у групи має пронизувати не тільки всю економіку, а й суспільство в цілому.

Таким чином, цілеутворення в програмі розвитку «Європа 2020» відбувається не лише через визначення та формування цілей, а й об'єднання їх у пріоритети розвитку, які взаємопов'язують та взаємодоповнюють один одного. «Флагман-ініціативи» представляють собою ті робочі групи, які мають безпосередньо втілювати намічені цілі в реальність. Так одна ініціатива містить в собі цілі різних груп пріоритетів, що на практиці свідчить про взаємозв'язок та взаємодовнюваність кожного пріоритету один одним. Європейський вибір України потребує не тільки поглибленого вивчення цього документу, але й його практичного втілення.

Як зазначено в програмі «Європа 2020», тільки тоді економічна політика буде успішною та ефективною, коли будуть не лише сформульовані цілі, а й прийняті, тобто кожна мета повинна пронизувати кожну дію держави.

В Україні, орієнтуючись на програму ЄС, була розроблена програма

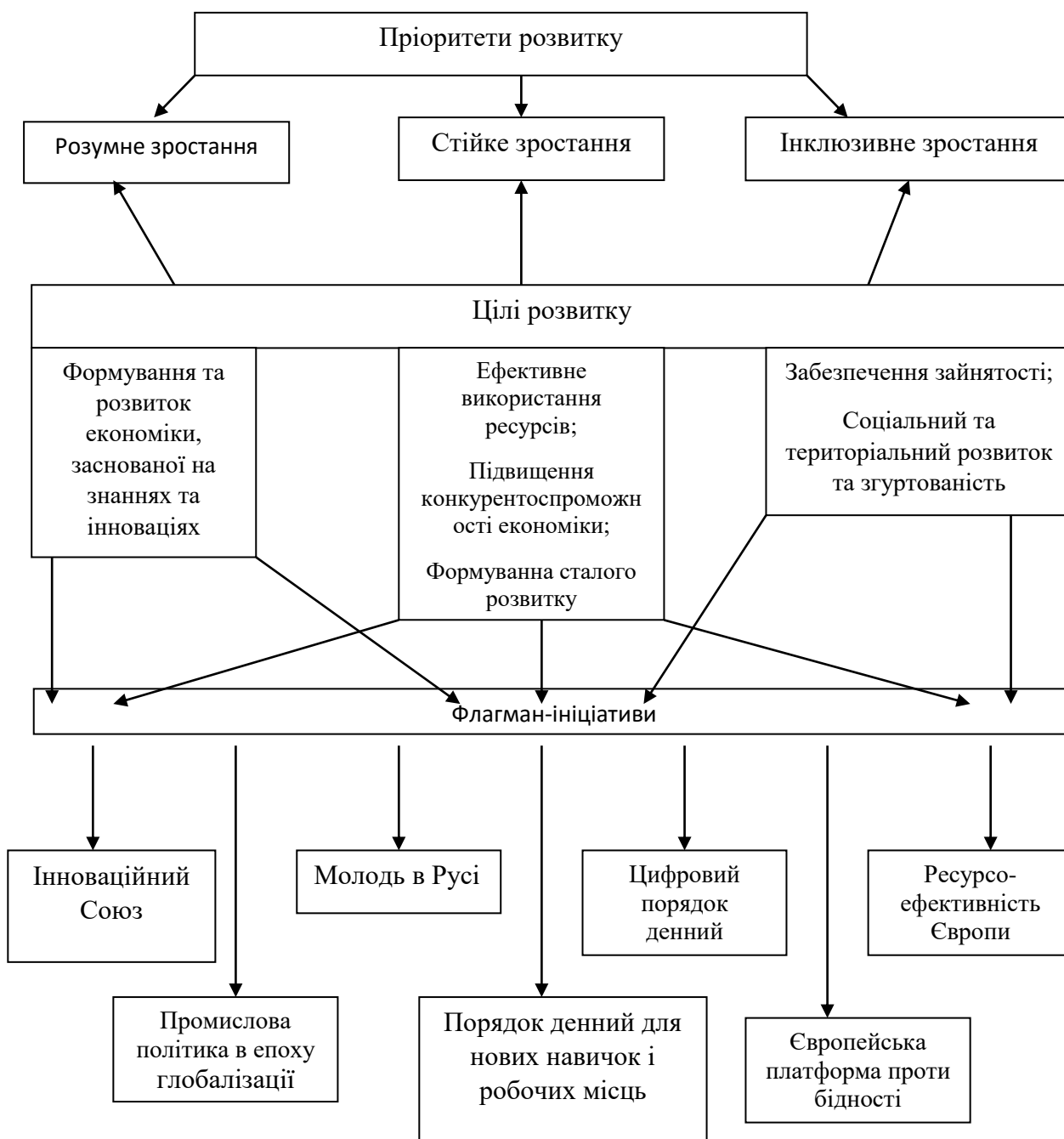

Рисунок 2.2. Процес цілеутворення за програмою розвитку «Європа 2020»
Джерело: Складено автором за даними [208].

сталого розвитку «Україна 2020».

В зазначеному документі виділяють наступні вектори розвитку країни:

1. сталий розвиток країни;
2. безпека держави, бізнесу та громадян;
3. відповідальність та соціальна справедливість;

4.гідність за Україну в Європі та світі [187].

По кожному з зазначених векторів розвитку пропонується провести відповідні реформи та реалізувати програми (Рисунок 2.3).

Серед усіх перелічених реформ та програм виділяють 10 першочергових.

В програмі сталого розвитку «Україна 2020» зазначається, що реформи – це інструменти для результату, а самі вектори ототожнюються з цілями політики держави.

Важливим для України є формування цілей, спрямованих, перш за все, на інклюзивний розвиток суспільства. Кожна ціль економічної політики держави має доповнювати одна одну та містити в собі ідей кожної з них.

Саме цілі державної економічної політики виступають її методологічною основою, а вже через функції держава бере на себе зобов'язання та реалізує їх.

Функції держави змінюються залежно від основних завдань, що розв'язуються державою на якомусь етапі її розвитку. В основних функціях відбито визначення, соціальне призначення і завдання держави. Досягнення цього потребує стратегічно правильної, тактично грамотної форми втручання держави в практичну реалізацію економічних функцій держави.

Регулювання відносин у державі є рівнодіючою загальних тенденцій економічного розвитку суспільства, а також специфічною формою діяльності, що виражають його основні функції. Заслуговує уваги точка зору багатьох авторів, які визначають функції держави, насамперед її погляду правового забезпечення. Ці функції створюють можливість виділити основні напрямки економічної діяльності держави. Один із них – розробка, прийняття та організація виконання господарського законодавства, оподаткування, банківської системи та ін.

Другий напрямок – забезпечення цілісності ринкового механізму, умови його нормального функціонування. У країнах із давніми ринковими традиціями це здійснюється шляхом регулярної демонополізації економіки, ефективної антиінфляційної профілактики за допомогою стабільної грошової політики,

підтримки системи державних фінансів у необхідних обсягах бездефіцитного стану, низкою інших заходів.

До третього напрямку варто віднести ті функції держави, що потрібні для забезпечення вільних від ринку господарських зон, розв'язання економічних проблем, якими ринковий механізм виявляє або свою неспроможність, або недостатню ефективність.

Без держави ринкову економіку неможливо зробити екологічно безпечною, гарантувати здійснення соціально-економічних прав людини та справедливіший, у порівнянні з вільним ринком, розподіл прибутків, організувати поступальний рух науково-технічного прогресу, вирівнювання структурних і регіональних диспропорцій.

Отже, держава проявляє себе як унікальна й універсальна організація суспільства, яка наділена різноманітними та динамічними характеристиками та виконує унікальні функції з управління всіма важливими сферами суспільного життя.

Змістовне наповнення, цілеспрямованість реалізації економічних і соціальних функцій держави безпосередньо залежать від типу держави й обраного суспільством економіко-політичного устрою та від того навантаження, що його несуть різні державні інститути в суспільстві.

У роки існування Радянського союзу у вітчизняній економічній літературі практично загально визнаною була концепція, відповідно до якої «соціалістична держава справляє активний вплив на всі сторони економічного життя: виробництво, обмін, розподіл і споживання.

Державні органи керують розробленням й організують здійснення планів розвитку промисловості, сільського господарства, транспорту, товарообігу, заготівель, будівництва, фінансів, контролюють виконання цих планів, призначають керівників підприємств. Держава здійснює розподіл сукупного суспільного продукту, організовує матеріально-технічне постачання підприємств, веде зовнішню торгівлю, контролює міру праці і споживання» [80, с.125-126].

Рисунок 2.3. Розвиток України за програмою «Україна – 2020»

Джерело: складено автором за даними [187].

Перебудовні процеси, що відбулися в другій половині 1980-х років, до певної межі змінили уявлення економістів про економічну роль і функції держави: держава не обов'язково повинна брати на себе безпосереднє керівництво всіма підприємствами, оскільки економічна роль держави ефективно забезпечується різноманітністю форм її діяльності [141, с.380]. Аналіз конкретних функцій держави в економічній сфері зводився до наступного:

- безпосереднього господарювання;
- керівництва господарською діяльністю підприємств, об'єднань та інших ланок економіки та її регулювання;
- визначення правил економічної поведінки всіх суб'єктів господарювання;
- керівництва зовнішньоекономічною діяльністю [141, с.382].

Незважаючи на деякі корективи старих уявлень, суттєво базисні функції держави в економічній теорії, одержавлення економіки в господарській практиці фактично перегляду не піддалися. І це не випадково, оскільки необхідність збереження домінуючого становища так званої загальнонародної (насправді державної) власності на засоби виробництва сумніву не викликала. Тому в рамках централізованої планової моделі господарювання подібні погляди на роль і функції держави були цілком закономірними та логічними. Однак ринок – це саморегульований механізм, який установлює рівновагу в економічній системі. Окремі періоди розвитку економіки можуть супроводжуватись її стагнацією та кризами з високим рівнем безробіття й надмірною інфляцією. Оскільки найвідчутніше інфляція і безробіття впливають на рівень життя в період економічних криз, то політику, спрямовану на макроекономічну стабілізацію, можна визначити як діяльність держави щодо антициклічного регулювання.

За сучасних умов методи ринкового та державного регулювання використовуються переважно у поєднанні. До такого поєднання належать державні закупівлі, які стимулюють сукупний попит, рівень зайнятості,

відповідно до кейнсіанської теорії, і методи монетаризму як форми розвитку класичних підходів регулювання.

Враховуючи особливості сучасного розвитку суспільства, можна провести класифікацію сучасних функцій держави в змішаній економіці.

Зіставляючи наведені вище економічні доктрини, можна сформулювати проблему ідентифікації функцій держави в трансформаційній економічній системі. Дане питання є предметом гострих політичних суперечок і наукових дискусій. Річ у тім, що ринкова реформа за методом «шокової терапії» розпочинається з так званої лібералізації, тобто різкого обмеження ролі держави в економічній політиці, її відмови від директивного планування, фондового розподілу матеріальних ресурсів, адміністративного регулювання цін і заробітної плати, монополії зовнішньої торгівлі. Звичайно, певні заходи на початковому етапі ринкових перетворень були необхідні, аби привести до демонтажу командно-планову економіку. Проте, період такої лібералізації в Україні дещо затягнувся без обґрунтованих підстав, а отже, призвів до ряду негативних наслідків, посиливши стихійний характер багатьох перехідних процесів. Ситуація до того ж загострилась через світову фінансову-валютну кризу, яка згубно позначилася на країнах з перехідною економікою. За такої ситуації стала поширюватися думка, що ринкові механізми стабілізації економічної ситуації вичерпано, що вихід можливий тільки в наслідок переходу до мобілізаційної моделі економіки [102,с.62-63]. Подібний перехід передбачає відновлювання деяких істотних функцій командно-планової економіки, насамперед, централізованого розподілу найважливіших сировинних ресурсів за твердими цінами, упровадження державного замовлення, за невиконання якого керівники підприємств несуть не тільки матеріальну, а й адміністративну відповідальність, контролю за фінансовими ресурсами комерційних банків, «замороження» «великої» приватизації, націоналізації ряду структуроутворювальних підприємств і фінансових інституцій, обмеження імпорту споживчих товарів, обов'язкового продажу переважної частини валютної виручки від експорту, обмеження вивезення валюти тощо.

«Первісне нагромадження» призводить до глибокої соціальної диференсації населення. І відбувається на фоні перманентного дефіциту бюджету держави, а отже, деградації науки, освіти, охорони, здоров'я, культури, низького рівня соціальної допомоги незахищеним верствам населення. Звичайно, без процесу первісного нагромадження капіталу неможливий перехід до ринкової економіки. Проте, це не означає, що даний процес має бути пущений на самоплив, як це сталося в Україні та більшості пострадянських країн. Саме даний процес потребує глибокого і ретельного державного регулювання, що дозволить надати йому більш цивілізованого характеру [17, с.15].

Відповідно до загальних рекомендацій щодо проведення політики стабілізації необхідно збільшувати державні витрати та знижувати податки для стимулювання виробничих витрат приватного сектору в період масового безробіття або відповідно скорочувати державні витрати та підвищувати податки для того, щоб оптимізувати витрати приватного сектору в період, коли суспільство особливо потерпає від інфляції.

Для розв'язання цих складних завдань держава має досить широкий вибір напрямів діяльності:

- фінскальна і грошова політика, яка охоплює сукупність заходів у сфері грошового обігу і податків, спрямованих на регулювання економічних процесів у країні;

- соціальна політика, у тому числі політика регулювання доходів, яка відповідає сукупності заходів, спрямованих на захист окремих соціальних прошарків і груп населення;

- зовнішньоекономічна політика як система заходів, спрямованих на розвиток і регулювання економічних (насамперед, торговельних) відносин з іншими державами.

За державою закріплюються класичні функції, але з розвитком суспільства, соціально-економічними змінами, модифікаціями у структурі та технологічній базі суспільного виробництва, зрушеннями в діяльності тих чи

інших сфер суспільного життя відбувається розвиток, збагачення, уточнення функцій держави. До них можна віднести взяття на себе державою обов'язків у сфері освіти, формуванні і підтриманні фундаментальної науки, створенні спеціальних зон для розроблення сучасних технологій, проведенні раціональної промислової політики, вирішенні екологічних питань, вироблення суспільних благ. Наприклад, спільна діяльність держав Західної Європи за останні десятиліття дала змогу здійснити очищення ріки Рейн, яка кілька десятиліть тому була стічною канавою континенту. Це лише один парадоксальний приклад з «діяльності» ринку, який призвів до екологічної катастрофи, а наводити порядок довелося за допомогою держави.

Функції держави, у свою чергу, реалізуються завдяки різними джерелам фінансування шляхом вжиття економічних й адміністративних заохочувальних і обмежувальних заходів. Отже, ринковий механізм, що формується безпосередньо за допомогою держави, служить тривалим і постійно діючим фактором розвитку перехідної економіки взагалі та державного регулювання зокрема. По-перше, він забезпечує державні органи оперативною та всебічною ринковою інформацією. По-друге, виступає індикатором розроблення, реалізації й коригування державних програм. По-третє, динамічна структура сучасного цивілізованого ринку активізує та оптимізує ринкову поведінку населення, його диференціацію і формування нових соціальних груп.

Механізм реалізації функцій держави істотно різниться у період становлення (формування) ринкової економіки і за умов уже сформованої та відрегульованої економіки. Самоорганізація (а ринок - класичний її приклад), яка притаманна достатньо стійким економічним системам, малоефективна в період трансформації однієї системи в іншу. Слід мати на увазі, що за соціально-економічної трансформації універсальний принцип самоорганізації сприяє посиленню консервативної, захисної функції, поверненню економіки до попереднього стану, вкоріненню старих тенденцій. Це дуже небезпечно для перетворень. До того ж відсутність раціональної економічної діяльності держави в період ринкових перетворень економіки посилює наростання

хаотичних процесів. Подібні тенденції до консервації сформованих структур і посилення хаотичних процесів чітко спостерігалися в системі господарювання України.

На етапі становлення ринкової економіки механізм діяльності держави має вирішувати цілий ряд проблем. Передусім це - формування нової системи відносин власності, становлення підприємництва, у тому числі малих, середніх і фермерських господарств, а також визначення оптимальних обсягів державного сектору економіки тощо. Розв'язання цих складних питань неможливе без цілеспрямованої діяльності держави. Однак, аналізуючи спроби теоретичного обґрунтування цих питань у країнах з розвинутою економікою, окремі економісти вважають, що не існує загальноприйнятого теоретичного пояснення. Практичні рішення залежать від наявних обставин, які склалися в умовах тієї чи іншої країни. Проте нерідко при переході до ринкової економіки держава намагається негайно приступити до реалізації функцій, що їх здійснюють держави в розвинутій ринковій економіці. При цьому не враховується той факт, що перш ніж стати одним із регуляторів ринкової економіки держава має виступити основним суб'єктом регулювально-створювального процесу переходу до такої системи економіки [98, с. 9].

По-перше, такий перехідний період не є одномоментною зміною попередньої економічної системи: тривалий час ще існують елементи поєднання старої та нової економічних систем з притаманними їм методами господарювання та їх взаємодією. продовжують діяти колишні інституційні та економічні структури з їх методами господарювання. За такої ситуації сформовані приватні економічні структури та ринкові методи господарювання також функціонують і реалізуються не в чистому вигляді.

По-друге, якщо у функціонуючій розвинутій ринковій економіці заходи стабілізації є дуже важливими, то при переході до ринкової економіки вони мають бути домінуючими. При цьому такі заходи набувають не вузької грошово-фінансової сутності, а ширшого загальноекономічного змісту, коли головне завдання полягає в тому, щоб у процесі проведення реформ зберегти

досягнутий економічний потенціал і забезпечити в цих межах стійке функціонування економіки.

По-третє, при переході до ринкових відносин виникає інша, ніж у розвинутій ринковій економіці, проблема поєднання централізованого державного регулювання та децентралізованого приватнопідприємницького саморегулювання, зміни їх характеру і ролі у вирішенні завдань як макроекономічного реформування, так і стабілізації економіки. Критерій тут один - успішне розв'язання накреслених завдань на кожному етапі трансформаційного процесу.

По-четверте, масштаби, форми та методи діяльності, її ефективність суттєво різняться у кожній країні. Вони відображають історію, традиції, тип ментальної та національної культури, масштаби країни та її геополітичне становище тощо. Усе це має належним чином ураховуватися в наукових пошуках підходу до визначення змісту як стабілізуючих, так і створювальних засобів держави у перехідний період

Таким чином, визначальними функціями перехідного періоду, що стосуються насамперед інституційних перетворень і пов'язані з виконанням їх державою, є такі:

- роздержавлення та приватизація;
- формування конкурентного середовища;
- встановлення нових «правил гри» на внутрішньому ринку у взаємодії зі світовим ринком;
- зменшення соціальних витрат суспільства, що виникають у процесі реформ.

Таким чином, функції держави в галузі економіки забезпечують життєздатність держави на зовнішньому та внутрішньому ринках, які спрямовані на безперебійне функціонування багатуокладної економіки, проведення оптимальної промислової, фінансової, бюджетної, податкової та інвестиційної політики.

Економічні функції держави забезпечують відтворювальні процеси, зайнятість населення, розширення підприємництва й відновлення основних фондів, збільшення обсягів виробництва продукції, сприяють реалізації результатів праці на зовнішньому і внутрішньому ринках. Створюють умови для повного використання основних чинників – праці, капіталу й технічного прогресу.

Важливим елементом в економічних функціях є створення умов, котрі сприяють конкуренції та забезпечують свободу економічним суб'єктам. У руках держави зосереджені стимулюючі функції, що дають змогу використовувати «ринкові стимули» у необхідному напрямку розвитку виробництва продукції і послуг населенню [101, с.15].

Як зазначалося в першому параграфі даного розділу, погляд на визначення та розуміння економічної політики змінювався в залежності від розвитку науки, технічного прогресу та суспільства в цілому. Так змінювалися й трактування функцій економічної політики держави (Таблиця 2.1).

В сучасних умовах розвитку функції економічної політики держави – це, насамперед, здійснення державних дій, які направлені на досягнення цілей економічної політики, підбір оптимального набору інструментів для досягнення зазначених цілей, що виступає механізмом реалізації економічної політики держави.

Таким чином, цілі фіксують напрямок якісних і кількісних змін в економічній системі суспільства, а засобами досягнення виступають інструменти та методи економічної політики держави. Однак, розвиток ринкового середовища неможливий без створення відповідних інституційних та соціальних умов формування економічної політики держави.

Таблиця 2.1

Еволюція наукових поглядів на функції економічної політики.

Економічна школа	Погляд на функції економічної політики
Меркантилісти	Розвиток національної економіки (у всіх її галузях), накопичення грошей у країні з метою збагачення держави та населення
Фізіократи	Розвиток сільського господарства та землеробства
Марксистська теорія	Централізоване панування, яке базується на політичній силі держави
Неокласична школа	Корекція побічних ефектів ринкового механізму, здебільшого на стадії розподілу
Кейнсіанська школа	Підтримання стійкого сукупного попиту шляхом кредитно-грошового та бюджетно-фінансового інструментів
Неоконсерватори	Вплив на сукупну пропозицію шляхом використання непрямих методів

Джерело: [101, с.15]

2.2. Інституціоналізація ефективної державної економічної політики в умовах глобалізації

Формування ефективної економічної політики держави вимагає комплексного підходу, який би враховував всі сфери життєдіяльності суспільства. Це потребує детального відображення механізмів і засобів реалізації поставлених завдань, а також формування проміжних етапів, які повинні відповідати досягненню проміжних цілей державної економічної політики. Саме створення ефективної системи інститутів є одним з основних завдань стратегії розвитку, що націлює економіку країни на успіх. В сучасній українській економіці саме її інституційне облаштування – визначення правил,

економічних механізмів і інструментів, а також організаційних форм – забезпечують взаємодію ринку й держави, адже ні ринок, ні держава самі по собі не здатні впоратися з викликами та завданнями трансформаційного періоду розвитку країни. І саме наскільки вдалою буде система інститутів, настільки й успішною буде взаємодія ринку та держави.

Економічне зростання та збільшення добробуту населення неможливі без створення ефективної інституційної структури економіки, яка і має бути інституційною засадою формування ефективної економічної політики. Створення адекватної системи інститутів протягом багатьох років гальмувалося, адже стрімка зміна курсу розвитку країни зруйнувала вже існуючу інституційну систему та не надала можливості сформувати нову, відповідну стану та розвитку економіки, адаптувати існуючі ефективні інститути до нових умов.

Інституційний підхід займає особливе місце в системі напрямків економічної теорії. На відміну від неокласичного підходу, в ньому робиться акцент не стільки на аналіз результатів поведінки економічних агентів, скільки на саму поведінку, її форми та засоби, що є важливим аспектом при розробці економічної політики держави. Саме завдяки такому підходу досягається ідентичність теоретичного об'єкту аналізу та історичної дійсності [125, с.167].

В економічній літературі виділяють наступні риси інституційного напрямку в економічній теорії:

1. більш ширша інтерпретація моделі людини в порівнянні з вченням класичної та неокласичної шкіл;
2. увага приділяється колективним, а не індивідуальним діям;
3. перевага еволюційного погляду на економіку, а не механістичного;
4. упор на емпіричні, а не дедуктивні методи;
5. увага до соціальних проблем, де економічна теорія могла бути використана для реформування суспільства [1, с.113].

Інституційний підхід, використовуючи досягнення гуманітарних наук (філософії, соціології, психології), спирається на наступні методологічні положення:

1. людина виступає не лише як продукт природи, а як результат розвитку суспільства; зрозуміти людську природу, її вплив на створення суспільного багатства можна лише через різноманітну систему суспільних відносин, що виникають в результаті взаємодії людей в процесі відтворення їхнього спільного життя;

2. різноманітні індивідуальні властивості та здібності особистості під впливом системи суспільних відносин набувають певний соціальний спосіб свого існування, стають носіями, панують у суспільстві виробничих відносин;

3. найважливішими інструментами даного перетворення є суспільні інститути, від стану і розвитку яких залежить процес відтворення людини як соціальної істоти [167; с.171].

Сьогодні все більше вчених-економістів приділяють увагу саме інституційному підходу щодо аналізу економічної дійсності. Адже саме інституційний аналіз здатний надати більш вірні та правдиві, наближені до дійсності узагальнені данні. Інституційний аналіз носить якісний характер. Саме якісна складова, на нашу думку, має переважати в розробці та реалізації економічної політики держави.

Так Г. Саймон зазначав, що «у міру експансії економічної теорії за рамки її ключової сфери інтересів – теорії вартості, яка має справу з кількістю товарів та грошей...відбувається зрушення від суцільно кількісного аналізу, де центральне місце займає рівняння граничних величин, до напрямку більш якісного інституційного аналізу, де зіставляються дискретні альтернативні структури. А, здійснюючи якісний аналіз, простіше зрозуміти, як відбувається розвиток, який, як це було з'ясовано раніше, являє собою саме якісні зміни. Вивчивши ж процес розвитку, можна з більшою впевненістю проводити позитивну економічну політику» [159, с. 25].

Економіки, які носять трансформаційний характер, мають свої особливості в розробці та реалізації ефективної економічної політики. Саме в інституційній теорії розроблені нові інструменти пізнання, але на сьогодні дане питання залишається актуальним, все ще залишається актуальним дослідження інституціоналізації економічних процесів та діяльності суб'єктів економіки. Саме використання методів пізнання інституціоналізму дає можливість розглядати сучасні економічні та соціальні процеси комплексно.

Розробкою інституційного напрямку досліджень економіки зацікавлені як західні, так і вітчизняні вчені. Серед західних вчених можна назвати Д. Норта, К. Поланьї, Дж. Стігліца, Р. Коуза, Б.Шаванса, Дж. Коммонса. Серед вітчизняних науковців цікавими є твори А. Гриценко, В.Гейця, О. Яременко, А. Колота, Л. Лисяк, А. Чухно та ін. Аналізуючи наукові дослідження, можна зробити висновок, що деякі аспекти створення ефективної інституційної системи залишаються дискусійними, що пов'язано не лише з різними точками зору на трансформаційні процеси, а й появою нових факторів, які впливають на економічний розвиток. Тому для формування ефективної економічної політики держави важливим є вивчення соціально-економічних інститутів з урахуванням специфіки розвитку країни, формування ефективної системи інститутів, направлених на якісний розвиток держави в цілому. Для розробки більш детального аналізу слід розглянути деякі базові поняття, проаналізувати поведінку суб'єктів економіки, вивести ту класифікацію інститутів, які при створенні їх системи матимуть позитивний вплив на формування та реалізацію державної економічної політики.

Інститути виступають фундаментом функціонування будь-якого організованого суспільства за часів існування людської цивілізації. Вони відображають потенціальні ресурсні можливості тих, хто їх запроваджує, впливають на розподіл влади, урегульовують конфлікти та підтримують стабільність у суспільстві. Недостатня, слабка інституційна система здатна призвести до появи економічного хаосу, неефективному економічному зростанню та дестабілізації розвитку суспільства.

Інституційна динаміка належить до недостатньо вивчених процесів як з теоретичної, так і з імперичної точки зору. Дана невизначеність пов'язана з невизначеністю щодо генезису інститутів та створення ефективної системи інститутів, фактори які мають вплив на даний процес та які можуть мати вплив, адже саме поява саме таких нових факторів має велике значення при створенні адекватної (відповідної умовам розвитку) системи інститутів. Тому для аналізу зазначених процесів слід розглянути питання про те, що слід розуміти під соціально-економічним інститутом, які ознаки, функції і роль інститутів в сучасному економічному середовищі.

Поняття «інститут» змінювалось разом з розвитком інституційної теорії. Так старий інституціоналізм, який наслідує точку зору Т.Веблена, більш уваги приділяє соціально-психологічним проблемам особи в ринковій економіці. Т. Веблен називав інститутами звички та стереотипи мислення, поведінки, які є притаманними більшості членів суспільства. Таким чином, в розрізі даного теоретичного напрямку до інститутів відносяться стереотипи світогляду, поведінки, повнота та неповнота інформації, інші аспекти, які пов'язані з соціально-психологічною складовою [22].

Для розкриття суті та розуміння поняття «інститут» В.Ніл запропонував структуру даного поняття у вигляді сукупності трьох взаємодоповнюючих один одного елементів: правил, стандартів поведінки, стереотипів мислення (Рисунок 2.4) [157, с.20].

Рисунок 2.4. Структура поняття «економічний інститут» за В.Ніл
Джерело: [157, с.20].

Вже інше трактування поняття «інститут» було у представників, так званого, «нового» інституціоналізму. Вони розглядають інститути не тільки, як

культурні або соціально-психологічні явища, але і як набір формальних та неформальних установок, які спрямовують економічну поведінку індивіда та організацій в умовах ринкового господарювання [123, с.45].

Таким чином, більш розгорнуте та ширше трактування поняття «інститут» міститься в роботах представників саме нового інституціоналізму. Найяскравішим представником є американський економіст, лауреат Нобелівської премії 1933 року Д. Норт. В своїй роботі «Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки» він зазначав: «Інститути – це «правила гри» в суспільстві, або, висловлюючись формальніше, створені людиною обмежувальні рамки, які організують взаємини між людьми. Інститути впливають на функціонування економічних систем. Тривалі відмінності у функціонуванні економічних систем формуються під дуже глибоким впливом розвитку інститутів» [123, с.25].

На думку Д. Нортона, трьома вимірами інституцій є: офіційні правила гри, неофіційні правила та процедури виконання цих правил та обмежень. Офіційні правила, навіть в самих розвинених країнах, складають лише невелику (хоча й дуже важливу) частину сукупності таких обмежень, тоді як неофіційні правила домінують. Офіційні правила можна вимірювати цілеспрямовано та відносно швидко, оскільки вони створюються в інтересах тих, хто має достатньо влади, щоб генерувати корисні для себе нові правила. Але неофіційні обмеження змінюються досить повільно та спонтанно, забезпечуючи історичну послідовність (бажану чи небажану). За Д. Нормом, результати цілеспрямованих інституційних змін залежать від методів їх реалізації. Зазначені методи визначаються загальною соціокультурною системою суспільства. В залежності від культури окремого суспільства впровадження однакових правил за різних умов можуть призвести до різних результатів [123, с.186].

Неформальні інститути складаються спонтанно, без свідомого задуму, як результат взаємодії великої кількості людей, які переслідують власні інтереси.

Формальні інститути та механізми їх захисту встановлюються свідомо, а саме державою. Формальним правилам притаманний різкий перелом (у періоди революцій), неформальні ж - змінюються поступово. Таким чином, неформальні інститути мають кумулятивну (залежність від попереднього шляху розвитку) та еволюційну (поступова та повільна зміна) характеристики. Тому при кожних змінах формальних інститутів слід враховувати вплив неформальних, адже їх зміна потребує часу та звикання до нових умов.

В залежності від походження інститути поділяють на природні та штучні. Природнім інститут вважається, якщо його формуванню не передувало конкретний план розвитку.

Загальною характеристикою природніх та штучних інститутів є їх функціональність. Інститут є функціональним, якщо він сприяє досягненню поставленої мети.

З розвитком суспільства все більшою стає частка штучних інститутів, особливо цей процес активізується у період крупних суспільних перетворень. Отже, для країн з перехідною економікою найбільш актуальним є дослідження неформальних інститутів.

Інституційний аналіз економік, на сьогодні, виступає засобом поглянути на їх устрій під зовсім іншим, новим кутом зору. Господарська система знаходиться постійно у русі та являє собою складну, багатогранну структуру. Наприклад, Головінов О. Н. виділяє глибинні підстави розвитку господарських систем, тобто інститути, що на його думку є економічним «геном», який зберігається та має здатність відтворюватись. Такий підхід дозволяє розглядати суспільство як живу систему, що розвивається та пристосовується до зовнішніх умов. Виявлення механізмів, що забезпечують розвиток суспільства, тобто інститутів, і складає завдання інституційного аналізу [41].

Поняття інституту тісно пов'язано з системними уявленнями про державу, оскільки функція інституту полягає у виконанні певних функцій, що забезпечують інтеграцію суспільства в цілому. Саме тому, інституційний аналіз економік дозволяє розглядати у загальносоціальному контексті, коли

економічні інститути знаходяться в структурі основних інститутів, що формують суспільство. Тому аналіз інституційного середовища має велике значення для формування та реалізації ефективної економічної політики держави.

Інститути представляють собою складно влаштовані функціонально-диференційовані системи, що мають різні елементи та складові [5].

Таким чином, для формування ефективної економічної політики держави стає важливим виявлення стабільної складової інститутів. Саме це й проявляється в понятті «базового інституту», адже саме він характеризує історично стійкі, соціально стабільні стосунки. Саме базові інститути створюють основу суспільства, вони задають найбільш загальні характеристики соціальних ситуацій, визначають спрямованість як індивідуальних, так й суспільних дій. Вони складаються історично з розвитком суспільства та взаємодії його з зовнішнім середовищем. Такі інститути виступають «соціально-технологіями», що стійко закріпились та мають визначальний характер для подальшого розвитку суспільства [126].

Поняття та розуміння базових інститутів дозволяє відокремити глибинні постійні структури інституційного середовища від її зовнішнього, більш динамічного шару, який змінюється. Значення саме базових інститутів для формування та розвитку стабільного та сильного суспільства має велике значення. Адже базові інститути слугують тим базисом, на який крізь призму природних умов, расових стосунків, історичних умов й відбувається формування та нарощування різних інституційних форм. Такі форми, маючи однаковий базис, можуть мати різні прояви, тобто інституційні форми – мінливі, мобільні та пластичні. Вони є практичним віддзеркаленням сформованого порядку взаємодії в суспільстві. Таким чином, саме формування правильних, дієвих та результативних інституційних форм і є фундаментом формування ефективної економічної політики держави та створення конкурентоспроможної економіки країни.

Еволюційні зміни інститутів відбуваються під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників та причин. Розвиток та відтворення економічних інститутів відбувається шляхом поступового внесення у них змін, що призводить до поступового відмирання неефективних інститутів, пошук, поступовий розвиток та закріплення більш ефективних форм організації суспільства. Революційні перетворення внаслідок різких соціальних змін не здатні призвести до швидких та радикальних змін усіх інститутів, в першу чергу економічних, які в першу чергу впливають на формування економічної політики держави, оскільки зміна звичного складу мислення людей можлива лише впродовж тривалого часу.

Еволюційне обґрунтування механізму економічного розвитку національних економічних систем та складових їх економічних інститутів свідчить про закономірності історичних напрямків розвитку, подібно до закономірностей у теорії спадковості при розвитку біологічних систем. У цьому процесі інститути виступають як рушійні сили історичного процесу, скорочуючи невизначеність розвитку шляхом стійкої структурної взаємодії між людьми. Таким чином, при визначенні механізму самоорганізації економічної системи активно використовується дарвінівська концепція біологічної еволюції, де її складові вказують на генетичний характер економічної еволюції; спадковість, як безперервність розвитку економічних інститутів, стабільність соціально-економічних систем, що забезпечує мінливість; здатність економічних інститутів адекватно реагувати на зміни у внутрішньому і зовнішньому середовищах економічних систем, пристосовуючись до цих перетворень, змінюючи зміст та форми прояву самих інститутів; природному відборі, становленню і розвитку досконаліших прийомів і засобів виробництва та відмирання менш ефективних, що відбувається за законами природного відбору [100, с.5].

На наш погляд, неможливо не погодитися з точкою зору, що саме інститути виступають тими «генами», які несуть в собі історичний досвід нації, відображаються в менталітеті та поведінці людей, що в свою чергу відображається на соціально-економічному розвитку країни. Саме

вдосконалення, формування міцних «генів» і є однією з задач економічної політики держави. Але інститути виступають й тим фундаментом, на якому і має базуватися та формуватися політика держави. Таким чином, інституційне середовище відіграє двостороннє значення в процесі розвитку економіки. Державна економічна політика має бути спрямована таким чином, щоб відібрати, залишити міцні «гени» та на них нарощувати нові, які призведуть до формування конкурентоспроможної економіки та забезпечать добробут населення.

При цьому якість інститутів та економічне зростання можуть взаємодіяти неоднозначно. З одного боку, ефективні інститути позитивно впливають на економічне зростання через мінімізацію ризиків невизначеності, зниження інформаційної асиметрії та підвищення макроекономічної стабільності. Але з іншого боку, недостатнє економічне зростання може стимулювати пошук ренти державними діячами (у вигляді корупції) та тим самим призводить до виникнення інституційних пасток чи підвищення витрат інституційної трансформації [74; 97; 72].

Якість державних інститутів може впливати на економічну динаміку не тільки у довгостроковому (як фактор довгострокової конкурентоспроможності національної економіки), але і в короткостроковому плані (як показник ризиків втрат інвестиції в умовах економічної кризи) таким чином, що у період кризи у країнах з найменш розвинутими інститутами спостерігається більш глибоке падіння ВВП чи більш різке гальмування економічного зростання.

Важливими досягненнями інституціоналізму, який сприяє формуванню ефективної економічної політики, є: аналіз опортуністської поведінки суб'єктів, визначення великої кількості контрактних форм та типових ділових організацій, дослідження впливу правових режимів на систему економічних стимулів, структуризація прав власності, вивчення взаємодії організаційних структур з інституційним середовищем, відкриття принципово нового типу витрат – транзакційних [37].

Таким чином, інститути створюють структуру стимулів суспільства, допомагають заощаджувати ресурси в ситуації вибору, зменшували трансакційні витрати обміну, забезпечують передбачуваність результатів проведених дій та несуть в економічну діяльність стійкість.

У механізмах еволюції соціальних систем інститути виступають тією структурною одиницею суспільства, яка характеризується стійкістю в часі, передається від одних економічних суб'єктів іншим і разом з тим має здатність до змін. Таким чином, інститути несуть в собі інформацію про минуле, але, разом з цим, цей досвід сприяє розвитку майбутнього, враховуючи етнічні, національні та культурні особливості країни.

Перш за все, будь-який інститут повинен нести в собі ціннісну або абсолютну ідею, свою суспільну місію. Наприклад, в концепції держави Гегеля механізм, за допомогою якого держава функціонує як ідеальна інституційна структура, включає три елементи:

1. зафіксоване звичаєм завдання або функцію інституту держави;
2. ухвалення і підтримку цього інституту з боку свідомих, активних та інформованих громадян;
3. зовнішнє символічне представлення цього інституту в особі політичного органу, роль яких полягає в координації індивідуальних дій у відповідних сферах, а значить, і в забезпеченні стійкості відповідного інституту [28].

Місія сучасного інституту повинна відображати його здібність до саморозвитку, саме ідея (місія) інститутів забезпечує їх тривале існування. Але сама по собі місія інституту існувати не може, тому вона повинна мати символічне закріплення: правила і норми функціонування інституту, канали трансляції інформації про основну місію інституту. Завдяки цим компонентам формуються ефективні інститути, які і сприяють позитивним наслідкам формування та реалізації економічної політики держави.

Якість та силу інститутів виміряти дуже складно, адже це фактори, по-перше, які безпосередньо спостерігати неможливо, а по-друге, вони якісні, а не кількісні. За даними доповіді Світового банку було обґрунтовано, що

економічне зростання країн з перехідною економікою залежить від інституційного середовища [225].

Аналізуючи міжнародні світові індекси, можна проаналізувати і розвиток інститутів та стан інституційного середовища країни.

За даними Світового економічного форуму (World Economic Forum), які збираються щорічно шляхом опитування експертів в майже 148 країнах світу, було виведено індекс конкурентоспроможності (The Global Competitiveness Index), який базується на 19 питаннях про якість державних інститутів.

На думку експертів Світового економічного форуму, розвиток країни та ефективність економічної політики, що була проведена в попередній період, можна визначити, проаналізувавши кожну країну за 12 напрямками її розвитку.

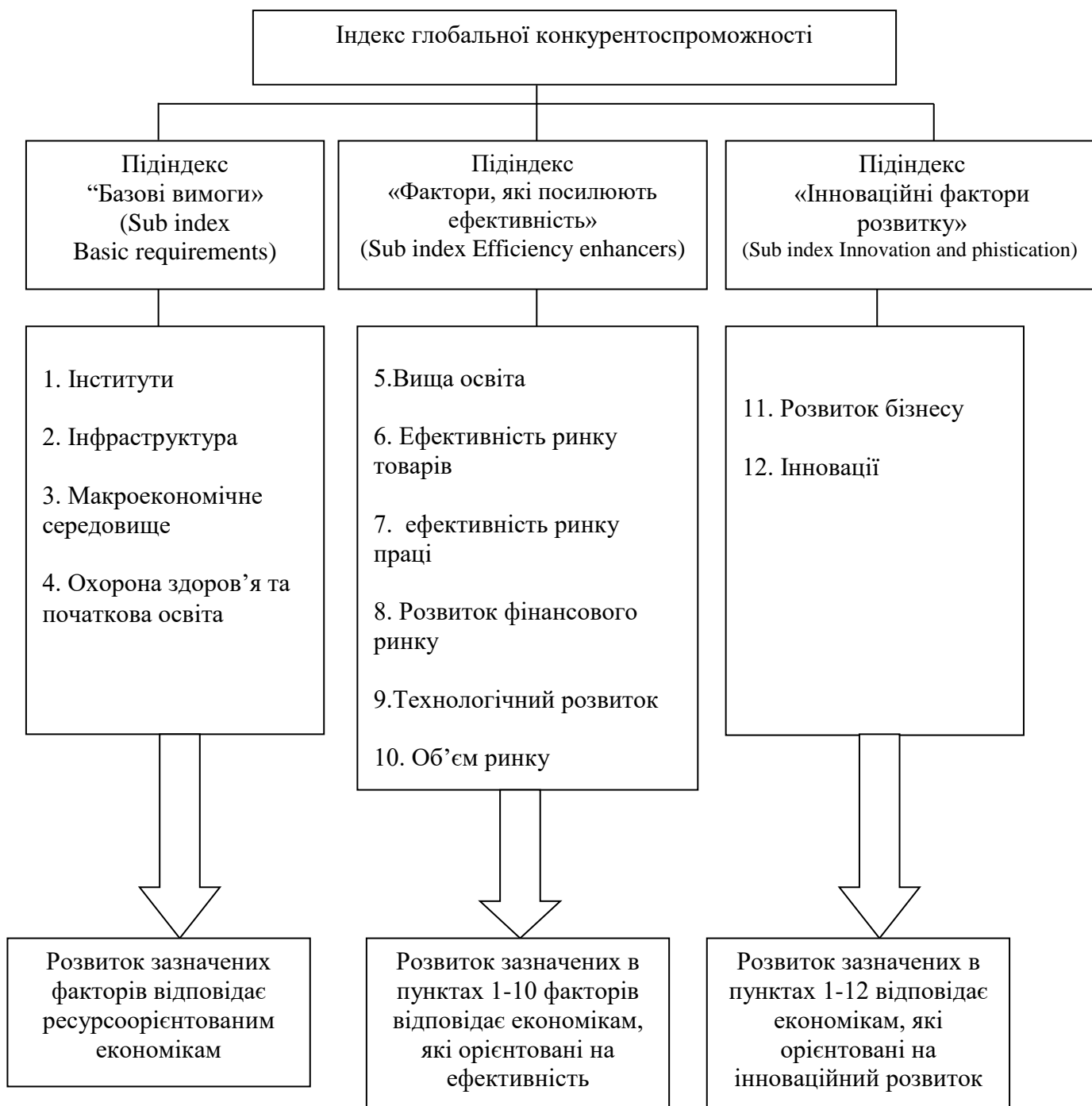
Також аналітики Всесвітнього економічного форуму розділяють зазначені напрямки на групи, що виступають підіндексами даного показника, які, в свою чергу, характеризують (є основою для аналізу) рівень (ступень) розвитку економіки кожної країни.

Виділяють п'ять ступенів розвитку економік країн: три основних ступеня (Ступень 1 (Stage 1) - ресурсорієнтована економіка; Ступень 2 (Stage 2) – економіка орієнтована на ефективність; Ступень 3 (Stage 3) – інноваційноорієнтована економіка) та два перехідних ступені (перехідна форма між перим та другим ступенем, перехідна форма між другим та третім ступенем). У таблиці 2.2 наведено структуру Індексу глобальної конкурентоспроможності.

Спостерігаючи за розвитком України, можна говорити про те, що її економіка знаходиться постійно в динамічному стані, стадії розвитку. І для України дуже важливим є формування ефективної системи інститутів, адже предметом дослідження інституціоналістів є не тільки ринковий механізм саморегулювання, а й урахування історичного, ментального розвитку країни.

Таблиця 2.2

Структура індексу глобальної конкурентоспроможності

Джерело: [211]

Таким чином, аналіз економіки окремо від інших сфер суспільного розвитку є відокремленим та неповним. Результативність економічної політики держави залежить від врахування всієї сукупності факторів не тільки економічного характеру, а й політичного, соціального, культурного тощо.

На наш погляд, дуже важливою є думка П. Сорокіна, який звертав увагу на необхідність розгляду розвитку суспільства крізь призму еволюції типів культур. Історичні закони він розглядає як прояв людської природи, а людину - як визначальну та необхідну передумову історії. Він зазначає, що будь-яка зміна історичного процесу є результатом діяльності людини і без нього ні в якому разі не відбувається, саме людина виступає єдиним творцем історії [168, с. 138]. Систему цінностей, систему культури, носіями яких є людина, розглядав як вихідний фактор розвитку суспільства. Тобто, економіка, система розподілу матеріальних благ також знаходяться під впливом цих цінностей. Але абсолютизувати значення особи та системи культури в розвитку суспільства може призвести до суб'єктивізму.

При дослідженні розподілу суспільних відносин в трансформаційних економіках потрібно звертати увагу на можливість появи нових інституційних утворень, які мають перехідний характер. При цьому в таких економіках важливе місце повинно займати державне втручання для формування ефективних відповідних інститутів.

Таким чином, на першому місці знаходиться аналіз розвитку інститутів, адже саме інституційне середовище визначає адміністративні та правові рамки, в яких діють суб'єкти господарювання, індивіди та держава, встановлюється їх взаємодія. Після фінансової та економічної криз 2008-2010 років науковці все більше значення приділяють саме якості системи інститутів, крихке інституційне середовище може призвести до катастрофічних наслідків при появі найменшої загрози кризи, що призведе до нестабільності суспільства в цілому. Велике значення для розвитку якісної системи інститутів має формування сильних державних інститутів, адже саме вони визначають стабільність у суспільстві. Слід пам'ятати, що інституційне середовище впливає не лише на внутрішню економіку країни, а також на роль держави на світовій арені, встановлення міжнародних зав'язків, залучення іноземних інвестицій.

Інститут Менеджменту (Institute of Management Development, IMD) кожного року розраховує власний показник конкурентоспроможності країн світу (The World Competitiveness Yearbook). Під конкурентоспроможністю Інститут Менеджменту розуміє здатність національної економіки створювати та підтримувати середовище, в якому виникає конкурентоспроможний бізнес.

The IMD World Competitiveness Yearbook - щорічне аналітичне дослідження конкурентоспроможності, - яке Інститут проводить з 1989 року в співдружності з дослідницькими організаціями у всьому світі. До 1996 року Інститут готував звіти про конкурентоспроможність економік спільно з аналітичною групою Всесвітнього економічного форуму, а з 1996 року ці дві організації випускають два різних дослідження.

Цікавим є структура даного індексу (Таблиця 2.3), адже саме в ній відображено, що ефективність інститутів безпосередньо впливає на ефективність держави, що, в цілому, разом з іншими факторами, й формує конкурентоздатність національної економіки [216].

Таким чином, кожен із світових індексів конкурентоспроможності країни свідчить, що для розвитку сильної країни та формування ефективної економічної політики важливим є створення адекватної, дієвої системи інститутів, яка й виступає фундаментом економічного розвитку.

На наш погляд, для більш повного та всебічного аналізу якості інститутів та формування ефективної економічної політики держави є розгляд Індексу економіки знань (Knowledge Economy Index).

Індекс економіки знань – це комплексний показник, який характеризує рівень розвитку економіки, заснованої на знаннях в різних країнах світу. Розраховується даний показник за методикою Всесвітнього банку (The World bank). Вперше індекс був розроблений у 2004 році Всесвітнім банком в рамках програми «Знання для розвитку» (Knowledge for Development — K4D) з метою використання його урядами країн для аналізу проблемних моментів в їх політиці та виміру готовності країни йти до моделі розвитку, заснованої на знаннях.

Таблиця 2.3

Структура індексу конкурентоспроможності за даними Інституту
Менеджменту
(The IMD World Competitiveness Yearbook)

Джерело: складено автором за [216].

Індекс економіки знань розраховується на основі 109 структурних та якісних показників, які об'єднанні у чотири групи. Розраховується, як середнє значення з чотирьох індексів:

1. індексу економічного та інституційного режиму – відображає умови, в яких розвиваються економіка та суспільство в цілому, економічне та правове середовище, якість регулювання, розвиток бізнесу та приватної ініціативи, здатність суспільства та його інститутів до ефективного використання існуючого та створення нового знання;

2. індексу освіти та людських ресурсів – сюди входить рівень освіченості населення та наявність у нього стійких навичок створення, розповсюдження та використання знань; показники грамотності дорослого населення, ставлення зареєстрованих учнів (студентів і школярів) до кількості осіб відповідного віку, а також ряд інших показників;

3. індексу інновацій - рівень розвитку національної інноваційної системи, що включає компанії, дослідницькі центри, університети, професійні об'єднання та інші організації, які сприймають і адаптують глобальне знання для місцевих потреб, а також створюють нове знання та засновані на ньому нові технології; кількість наукових працівників, зайнятих у сфері НДДКР; кількості зареєстрованих патентів, число і тираж наукових журналів і так далі;

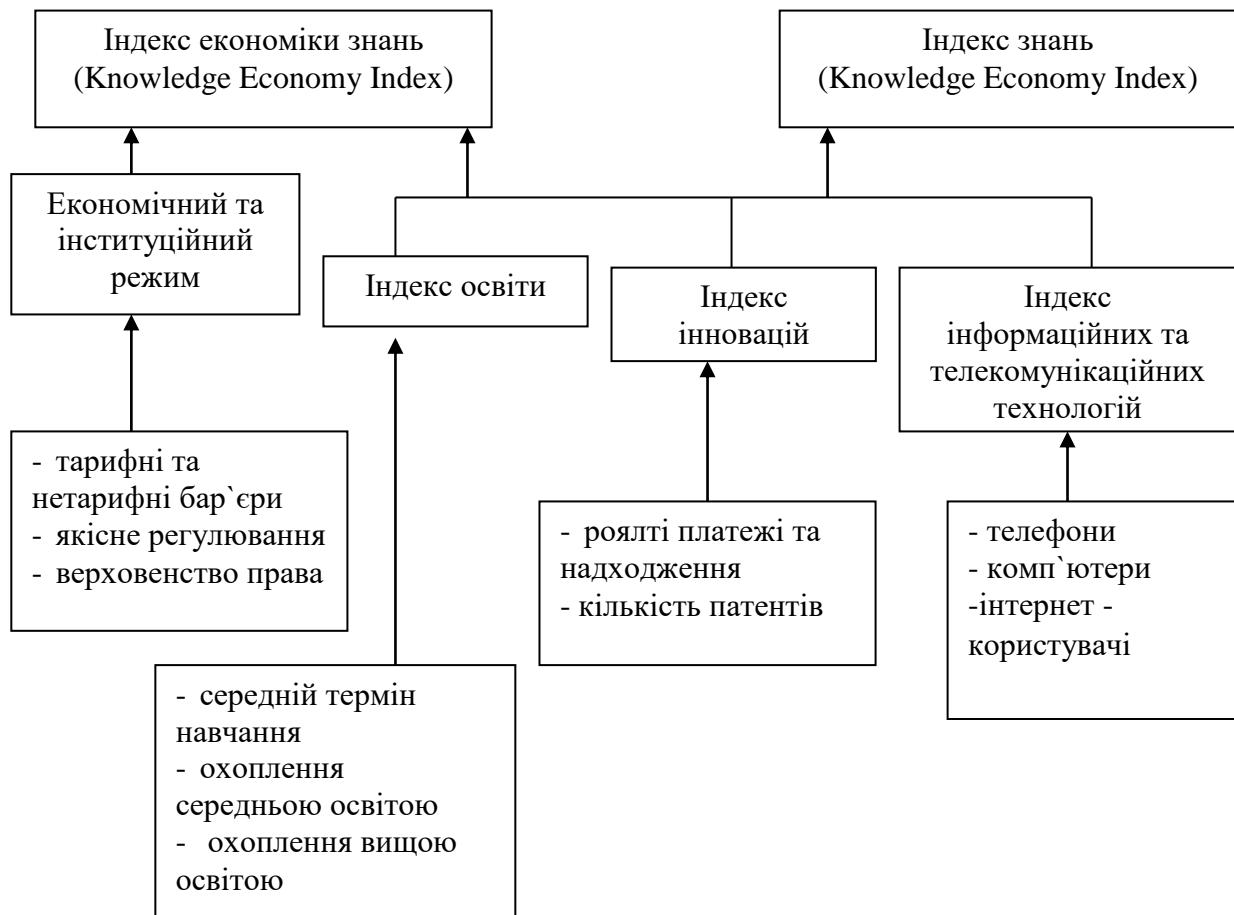
4. індексу інформаційних та комунікаційних технологій - рівень розвитку інформаційної та комунікаційної інфраструктури, яка сприяє ефективному поширенню та переробці інформації.

За даними 2012 року Україна посідає 56 місце серед 146 країн світу [67].

Разом з Індексом економіки знань (The Knowledge Economy Index — KEI) Всесвітній банк розраховує Індекс знань (The Knowledge Index — KI). Обидва індекси доповнюють один одний та мають деякі спільні складові. Індекс знань – це комплексний економічний показник, розроблений для оцінки здатності країни створювати, приймати та розповсюджувати знання. Він характеризує потенціал країни щодо переходу її до економіки знань. Індекс економіки знань, доповнений саме інституційними характеристиками, відображає ефективність використання країною знань для поліпшення економічного та соціального становищ (Таблиця 2.4).

Таблиця 2.4

Структура індексів знань (Knowledge Indexes)

Джерело: [67]

Таким чином, інституційне середовище має велике значення для розвитку та формування конкурентоспроможної економіки. Інституційне середовище виступає як зв'язок історичного досвіду суспільства, країни з теперішнім розвитком, що відображає якісний розвиток.

Слід пам'ятати, що виробництво неможливо розвивати без підвищення людського благополуччя. Усе більше значення набуває залежність виробництва від рівня кваліфікації робітників, звідси – пріоритетність соціальних завдань для економічної політики держави, а в свою чергу, це завдання для формування сильної системи інститутів, які б сприяли не тільки економічному розвитку, а й формували міцний фундамент для розвитку соціальної складової, яка є невід'ємною частиною ефективної економічної політики держави.

Незабезпечена зростанням економіки спроба вирішення соціальних проблем обмежує подальші можливості зростання економічних стимулів, збільшує інфляцію і, врешті решт, руйнує економіку.

Таким чином, поєднання засад інституціональної та кейнсіанської теорії і є інституційною основою формування ефективної економічної політики держави. Адже в трансформаційний період держава повинна визначати курс розвитку країни, саме вона повинна ініціювати та сприяти створенню сильної системи інститутів.

Поєднання засад двох теорій дозволяє розглядати економіку в динаміці, що відповідає інституційному підходу, та на рівні держави формувати адекватну етапу розвитку країни систему інститутів, що відповідає кейнсіанським принципам, які разом повинні створити максимально комфортні умови для розробки та реалізації ефективної економічної політики держави.

Таким чином, проведення ефективних інституційних перетворень наближає країни з перехідною економікою до високорозвинених країн не тільки формально, але й змістовно.

Сьогодні до останніх належать 34 держави, що входять в Організацію економічного співробітництва та розвитку [224]. Всі вони, за винятком Японії та Південної Кореї, є європейськими країнами. Їх відрізняє єдиний у соціально-економічному плані відтворювальний процес у рамках національних господарств, інтенсивний тип розвитку економіки, високий рівень розвитку продуктивних сил. В цих країнах проживає 15,6% населення світу. Господарський розвиток країн Заходу, їх внутрішньоекономічна та зовнішньоекономічна політики визначають основні напрями науково-технічного прогресу та структурної перебудови у світовому господарстві, стан світового ринку.

Структура та особливості взаємодії різних господарських та суспільних інститутів, організація економічних процесів, складають основу господарського механізму та надають національним економікам певні характерні риси. Разом з соціально-культурними та політичними умовами вони створюють середовище,

яке впливає на динаміку економічного розвитку. Що, в свою чергу, формує неповторність господарських систем. При цьому розвиток чинників виробництва, різниця швидкостей розвитку окремих країн суттєво залежить від форм, методів, інструментів процесу суспільного відтворення, що й повинно бути відображено в завданнях державної економічної політики. Саме господарський механізм сприймає всі зрушення в чинниках виробництва та дає простір їх розвитку. Будучи підсистемою економіки, господарський механізм на національному рівні діє у межах суспільства та змінюється під впливом соціокультурних умов та політико-правових інститутів [135, с.38].

Проблема формування інститутів економічної політики, особливо в трансформаційній період, досить важлива, саме від конкретних інститутів, їх поведінки залежить ефективність реалізації державної економічної політики. Саме в перехідних економіках в процесі інституційних змін виникає проблема інституційного вибору. Головна проблема перехідних економік полягає в тому, що все суспільство, всі його системи знаходяться в стані невизначеності. Перш за все, на особливості інституційних змін слід звернути увагу у зв'язку з тим, що вони відбуваються в умовах нестійкості не тільки інституційної, але і всієї суспільної системи. В економічній літературі існує класифікація чинників, які обумовлюють невизначеність інституційного вибору.

Вибір конкретного сценарію в проведенні інституційних змін залежить від оцінки результатів кожній з можливих альтернатив і визначається ступенем взаємодії між господарськими суб'єктами, індивідами та державою, а також великою кількістю синергетичних ефектів. Вибір механізмів інституційних змін залежить і від конституційного порядку, який існує в країні.

Проблема інституційного вибору особливо гостро стоїть перед перехідними економіками в період ринкової перебудови економіки. На відміну від економік розвинених країн в перехідних економіках існує ряд особливостей інституційних змін та формування адекватної системи інститутів. Головними рисами таких економік є невизначеність та неврівноваженість.

Таблиця 2.5

Чинники, що обумовлюють невизначеність інституційного вибору

Зовнішнє середовище	Стан економіки країни, ступінь її інтегрованості в світову економіку і міжнародні економічні інститути; Об'єм інституційних інвестицій; Характер інституційних бар'єрів; Механізм появи інституційних інновацій; Характер політичної системи; Співвідношення політичних партій і сил.
Внутрішнє середовище	Вплив груп спеціальних інтересів; Ступінь впливу інституційних інноваторів; Зміни в поведінці індивідів; Ступінь активності організацій і їх здатність відстоювати свої інтереси; Порядок зміни інститутів, що діє; Активи і інструменти лідерів; Стратегії учасників інституційних змін; Ступінь відповідності нового інституту соціально-культурному середовищу; Кількість учасників, зацікавлених в інституційних змінах.
Мотивація суб'єктів інституційних змін	Очікування вигоди (зростаюча віддача в процесі граничних інституційних змін); Цінність (значущість) створюваних інститутів з погляду їх відповідності економічним інтересам; Очікувані витрати, направлені на зміну інституційних норм; Витрати на моніторинг і впровадження нових інститутів; Легітимність впроваджуваних норм.
Інформованість про альтернативи	Доступність інформації про наявні альтернативні норми і правила; Інформація про переваги впроваджуваних інститутів; Рівень моніторингу про результати провадження нового інституту; Ступінь конфліктності в процесі впровадження нового інституту; Рівень адаптації нової норми до інституційного середовища, що діє.

Джерело: [74, с.34]

Зміна системи майбутніх очікувань у економічних агентів, відсутність досвіду регулювання економіки в умовах становлення ринку, непослідовний та часто поверхневий характер здійснення необхідних перетворень, несформована традиція законослухняної поведінки, ідеологічне розшарування суспільства - ці і інші чинники зумовили біфуркаційні механізми інституційних змін перехідних систем. Дисбаланс в співвідношенні формальних і неформальних норм на користь значного переваження останніх привів до хаотичного розпаду формальних основ старої інституційної системи. Таким чином, дуже важливим

при аналізі та формуванні нових інститутів в перехідних системах є врахування нелінійної динаміки. Адже саме врегулювання проблем перехідних економік може супроводжуватися появою наростання хаосу та втрати пріоритету економіки над політикою в подоланні таких ситуацій. Тому дуже важливим в перехідний період економіки є формування ефективної економічної політики держави, враховуючи необхідність та важливість побудови відповідної системи інститутів. Потрібно створення умов, які б сприяли руху від неврівноваженості до рівноваги. Потрібно освоєння інституційного підходу при формуванні ефективної економічної політики держави [55, с.8].

Інституційна структура України є досить складною системою, в якій поєднані інститути централізовано-планової та ринкової економіки. Дана система є неоднорідною та нецілісною, оскільки зазначені інститути мають принципово різні механізми побудови та функціонування, а отже немає міцних системоутворюючих зв'язків. Системні перетворення, які відбулися в Україні і продовжують відбуватися, потребують інституційної трансформації, що представляє собою еволюцію різних інститутів, як ринкових, так і неринкових, адже перехідні умови економіки вимагають й адекватної відповідної системи інститутів. Можна сказати, що інституційна система України знаходиться в нестійкому стані, оскільки не має діючих механізмів встановлення та підтримки порядку.

Ринкові механізми, які діють не в системі сформованих державою інститутів, здатні обслуговувати лише стихійний (хаотичний) ринок і примітивну (архаїчну) економіку. Ринкові відносини самі по собі провальні саме там, де починається прогрес: в науково-технічній, інфраструктурній, соціальній сферах [64, с.112].

Так само й держава з відсутніми або недобудованими інститутами в сучасному світі не має перспектив успіху. У такому вигляді вона здатна діяти лише адміністративно, через, так зване, «ручне управління», а цей вплив протидіє ринку; він блокує та деформує ринкові регулятори, навіть у їх примітивному стані.

Досвід розвинутих країн світу свідчить про те, що саме інститути розширюють кордони дії ринку, також посилюють соціальну орієнтацію як ринку, так і держави. І саме завдяки розвинутій системі інститутів можливі гармонійна взаємодія та взаємодоповнення ринкових методів впливу на економіку та державність. Навіть знамените японське економічне диво має іншу назву – «поєднання сил ринку та держави» [72, с. 267]. Держава в таких умовах, користуючись інституційним інструментарієм, надає ринковим імпульсам довгостроковий характер, тобто прив'язує ці стимули до довгострокових стратегічних проєктів. Таким чином, стає можливим використання ринкових стимулів в соціальній, науковій та інфраструктурній сферах, що при використанні лише ринкових механізмів неможливе.

На сьогодні для розвитку української економіки необхідна суттєва трансформація соціально-економічної сфери, в ході якої формується багатокомпонентна сукупна інституційна система суспільства. Таку як трансформацію слід розуміти не як корінну зміну інституційної системи, а становлення в Україні принципово нової цілісної інституційної системи в національно-державному, економічному, політичному та духовно-культурному вимірах.

Ігнорування інституційних основ рівня та якості життя є передумовою виникнення соціальної (системної) кризи, яка має місце й сьогодні. Тобто, існуюча деінституціоналізація суспільства, коли інститути перестають відповідати нормам та завданням розвитку суспільства, призвела суспільні інститути до низького кредиту довіри зі сторони громадян, що неминуче призводить до руйнування існуючого соціального порядку, критичного рівня соціальної нестабільності, появи проблемних явищ в економіці [20, с.32].

Впродовж всіх років незалежності Україна знаходилась на позиції поверхневого копіювання прообразів західних інститутів і не шукала власного розвитку, що призвело до недосконалої, а й у багатьох випадках, недієвої системи інститутів. Адже врахування особливостей розвитку саме України є основним фактором зародження та встановлення ефективної інституційної

системи, яка і є однією з базових основ вдалої економічної політики держави. Слід зазначити, що успішні країни, особливо країни економічного дива, змогли зробити економічний прорив саме завдяки виведенню власної, адаптованої до своєї країни стратегії економічних перетворень. Також дуже важливим аспектом при розробці інституційної системи є інноваційний принцип, адже його слід розуміти не лише в науково-технічному контексті, а й в економічному. Слід зазначити, що бажання реалізувати інноваційний підхід до питань економічних перетворень вимагає комплексного підходу. Це потребує детального відображення механізмів і засобів досягнення намічених результатів, а також формування проміжних етапів.

Говорячи про становлення та реалізацію ефективної економічної політики держави, слід особливо виділити проблему, а відповідно й завдання, створення такої системи інститутів, яка б націлила економіку країни на успіх. Проблематика важлива тому, що в сучасній українській економіці саме її обґрунтування у вигляді правил, економічних механізмів й інструментів, а також організаційних форм, які забезпечують взаємодію ринку і держави, дуже важливі, тому що ні ринок, ні держава, взяті самі по собі, з ефективним економічним розвитком впоратись не спроможні. Ринкові механізми, що діють не в системі сформованих державою інститутів, здатні обслуговувати лише хаотичний ринок.

За останні роки в Україні склалася неоднозначна та неефективна система інститутів. Говорячи про необхідну систему інститутів, яка б сприяла формуванню та реалізації ефективної економічної політики держави, слід пам'ятати, що, з одного боку, ефективні інститути позитивно впливають на економічне зростання через мінімізацію ризиків невизначеності, зниження інформаційної асиметрії та підвищення макроекономічної стабільності. Але, з іншого боку, недостатнє економічне зростання може стимулювати пошук ренти державними діячами (у вигляді корупції) та тим самим призводить до виникнення інституційних пасток чи підвищення витрат інституційної трансформації.

Так, науковці зазначають, що в Україні відбулося поширення ознак «інституційної кризи» [139, с.68]. Наслідком такої кризи є різке зниження дієвості контролюючих і регулюючих функцій держави, акцентування уваги управлінських інститутів та інституцій на вирішенні проблем власного становлення та перебудови. Інституційні перетворення виявляються не адекватними очікуванням громадян.

Що стосується української культурної ментальності, то їй властиві такі риси як недовіра до політичних інститутів, які відображують практичну реалізацію державних інститутів (Таблиця 2.6).

Таблиця 2.6

Рівень довіри до політичних інститутів, розрахований на основі середніх оцінок за десятибальною шкалою (2010р.)

	Україна	Молдова	Білорусь	Росія
Президент	4,77	2,98	6,43	6,51
Уряд	4,33	3,28	6,03	5,81
Парламент	3,79	3,16	5,90	5,06
Політичні партії	3,14	3,08	4,39	3,81

Джерело: [84]

Аналізуючи дані наведеного дослідження, можна говорити про те, що в Україні спостерігається менший рівень довіри до політичних інститутів, ніж в Білорусі. Насамперед, це пов'язано з тим, що населення різних регіонів країни мають різні цивілізаційні пріоритети та вектори спрямованості соціокультурних, ментальних, ціннісних і мотиваційних рис. Подібна цивілізаційна специфіка перш за все пов'язана з особливостями ментальності, ціннісних та політичних устремлінь, що має глибоке соціокультурне коріння [72, с. 248].

Важливим при розробці та формуванні системи інститутів є те, що механічне копіювання позитивного досвіду інших країн майже ніколи не було успішним. Це пов'язано з тим, що копіюються конкретні успішні інститути, які носять ефективний характер в одній ситуації, та мають зовсім непередбачувані наслідки за інших умов. Потрібно проектування нових інститутів, які

виконують ті ж функції, але сумісні з особливостями національного соціального та культурного капіталу, носіями яких виступають саме неформальні інститути.

Таким чином, умовою якісного економічного розвитку країни є виробка специфічної національної моделі економічної політики, яка має враховувати особливості неформальних правил (національні цінності) конкретної держави. Тому для формування ефективної економічної політики в державі слід створювати власну систему інститутів, яка б базувалася на особливостях соціального та культурного капіталу.

Аналіз розвитку інститутів знаходиться на першому місці, адже саме інституційне середовище визначає адміністративні та правові рамки, в яких діють суб'єкти господарювання, індивіди та держава, встановлюється їх взаємодія. Після фінансової та економічної криз 2008-2010 років науковці все більше значення приділяють саме якості системи інститутів, крихке інституційне середовище може призвести до катастрофічних наслідків при появі найменшої загрози кризи, що призведе до нестабільності суспільства в цілому. Велике значення для розвитку якісної системи інститутів має формування сильних державних інститутів, адже саме вони визначають стабільність у суспільстві. Слід пам'ятати, що інституційне середовище впливає не лише на внутрішню економіку країни, а також на роль держави на світовій арені, встановлення міжнародних зв'язків, залучення іноземних інвестицій.

Держава не тільки повинна створювати та удосконалювати інститути, слід пам'ятати, що вона і сама виступає головним інститутом та має власні державні інститути, через які й реалізує проведення економічної політики.

Так в економічній літературі виділяють наступні державні інститути:

1. інститут державної власності – саме він складає державний сектор економіки;

2. інститут регулювання економіки, який розповсюджує свій вплив й на недержавні структури в єдиному механізмі з ринковими важелями регулювання;

3. інститут податкової системи й фіскальної політики – саме завдяки даному інституту концентрується державний бюджет, муніципальні органи влади, через які реалізується економічна політика в регіонах;

4. інститут контролю – який має здійснювати контроль не тільки за державним сектором економіки, а й за недержавним;

5. інститут муніципальної (регіональної) влади;

6. інститут зовнішньоекономічної діяльності;

7. інститут соціальної сфери;

8. інститут інформації [149, с. 70].

Не можна не погодитися з висновками американських вчених А.Керолла та А. Бучхольтза щодо зв'язку інституційного середовища з людським розвитком. Ними було сформульовано визначення такого поняття як макрооточуюче середовище (the microenvironment), до якого входять наступні сегменти:

- соціальний – акцентує увагу на демографічних процесах, життєвих звичках та традиціях, соціальних цінностях суспільства;

- економічний – зосереджений на характерних рисах та напрямках розвитку, в яких функціонують економічні суб'єкти. До кількісних характеристик цього сегменту відносять: ВВП на душу населення, показники інфляції, облікової ставки, рівня безробіття, курсу національної валюти тощо;

- політичний – визначає, яким чином організовані законотворча діяльність, політичні та виборчі процеси й усі процеси взаємодії між підприємцями та урядом;

- технологічний – репрезентує загальний набір тих процесів, які відбуваються у науково-технічному прогресі [139; с. 71-72].

Актуальною при процесах глобалізації стає інституційна модель Д. Аджмоглу та Д. Робінсона. Центральним у зазначеній моделі є співвідношення

екстрактивних та інклюзивних інститутів. Так, екстрактивні інститути дозволяють вузькому колу громадян управляти економікою держави для задоволення власних потреб. Інклюзивні інститути мають на увазі участь всіх громадян, всього населення в суспільному житті країни. На думку науковців, в світі всі країни мають дві групи зазначених інститутів і саме баланс між даними інститутами та тяготіння до однією з груп інститутів визначає економічний розвиток суспільства. Екстрактивні інститути призведуть до економічного спаду та руйнування економіки, інклюзивні ж навпаки орієнтовані на економічний розвиток [4].

Таким чином, при розробці та реалізації економічної політики держави слід враховувати її інституційну складову, скореговану на соціокультурні особливості, які в подальшому сприятимуть розвитку людського капіталу, що призведе до досягнення економічною політикою позитивних та ефективних наслідків.

2.3. Економічний суверенітет як інструмент економічної політики в умовах глобалізації

Як зазначалось у першому розділі дослідження, світове господарство характеризується нестримним процесом міжнародної інтеграції (глобалізації), яка впливає на міждержавні економічні взаємовідносини щодо руху товарів, капіталів, трудових й інформаційних ресурсів. Таким чином, перетворившись на складну сукупність взаємовідносин, де самим примхливим чином пересікаються економічні інтереси як держав, так і промислових, торговельно-фінансових корпорацій, переміщаються, ігноруючи будь-які кордони, значні маси капіталів, товарів, реальних та віртуальних послуг, що визначають шляхи розвитку не тільки окремих суб'єктів господарювання, але й цілих держав. Глобалізаційні процеси, в яких Україна активним чином приймає участь, ускладнення міжнародних торговельно-економічних відносин, світові економічні кризи вказують на наявність суттєвих трансформацій у зростанні сил на світовому ринку та її впливу на економічний суверенітет держави.

Процес розвитку міжнародної економічної інтеграції та її правового регулювання актуалізує проблеми та питання економічного суверенітету як багатогранного, складного і динамічного явища, яке проявляється в різних сферах соціально-економічного життя країни та є однією з головних складових державного суверенітету. За умов глобалізації питання суверенітету будь-якої держави виходить на перший план, адже наявність формального суверенітету не гарантує наявність реального. Саме в визначенні економічної складової реального суверенітету, вміння його використовувати на користь своєї країни полягає проблема залучення України до інтеграційних процесів.

Україна, як суверенна держава, може мати місце тільки, культивуючи свою суб'єктну самостійність, однією зі складових якої є саме економічний суверенітет, що означає не ізоляцію, а здатність слідувати своїм інтересам у світовому інтегративному середовищі, беручи участь у глобалізації, але не розчиняючись в ній [60, с.6].

Питання суверенітету держави тривалий час розглядалось науковцями виключно у площині права та визначалось з позицій можливості держави як інституту впливати на перебіг економічних, політичних і соціальних процесів на власній території. В цьому сенсі суверенітет сприймався як незалежність держави від інших держав у її внутрішніх справах і в зовнішній політиці. Крім того, у Декларації про принципи міжнародного права ООН, прийнятої 24.10.1970р., зазначено, що кожна держава має невід'ємне право вибору політичної, економічної, соціальної й культурної системи без втручання з боку інших країн [201, с.685].

Інтегрованість країн світу в міжнародні торгівельно-економічні та кредитно-фінансові зв'язки все більше ставить під сумнів можливість держави повною мірою впливати на економічний розвиток, розподіл національних ресурсів. За останнє десятиріччя набув сучасного імпульсу серед наукової та політичної спільноти дискурс щодо можливостей утримання в умовах відкритості внутрішніх ринків макроекономічної стабільності та забезпечення саме економічного суверенітету, протидії руйнівним екзогенним впливам. Нині

стає актуальним питання про роль економічної політики держави у збереженні та забезпеченні економічного суверенітету.

В науковій літературі можна зустріти різні підходи щодо визначення сутності «суверенітету», що обумовлено особливістю прояву сутнісних ознак суверенітету на різних історичних етапах розвитку суспільства, становлення державності та розвитку соціально-економічних зв'язків.

В сучасних умовах великий вплив на суверенітет держави здійснюють геоекономічні та геополітичні процеси. Відбувається зовнішній тиск на національну економіку відкритого типу, який має дестабілізуючий характер.

Таким чином, для країн світу набуває все більшого значення здатність утримувати відтворювальну функцію національної економічної системи, збереження її самодостатності та збереження економічного суверенітету з метою збільшення динаміки економічного розвитку та контролю за стратегічними національними ресурсами.

Питання суверенітету було досліджено у працях вітчизняних та зарубіжних науковців: Т. Бордачов [18], Л. Грінін [38; 39], Т. Кремень [92], І. Левін [956], С. Мочерний [122], А. Моїсеєв [121]. та ін. Вплив глобалізаційних процесів на розвиток окремих національних економік та світову економіку в цілому досліджували у своїх роботах: А. Вебер, К.Гаджієв, Р. Грінберг, В.Кульков, Ю. Осипов, М. Пивоварова. Вчені акцентують увагу на суперечливій взаємодії національного та наднаціонального, екзогенних та ендогенних детермінант впливу на сталий економічний розвиток країн.

Уваги потребує аналіз економічного суверенітету, як з огляду становлення та розвитку поглядів на його формування, так і особливостей його тлумачення в умовах глобалізації та нинішнього послаблення ролі національних політик держави. Актуальним є питання узагальнення наукових підходів до змісту та ключових ознак суверенітету в перебігу еволюції інституту держави, що дозволить забезпечити подальший розвиток теорії економічного суверенітету, економічної безпеки та вдосконалити наукове підґрунтя державної політики щодо забезпечення суверенітету держав із

незрілими економіками в умовах їх активного інтегрування у глобальний економічний простір.

Початково проблема суверенітету розглядалася у політичному аспекті, тому вихідною передумовою в концепції суверенітету (XVI ст.) було ототожнення її з абсолютною монархією. Сам термін «суверенітет» походить з франц. *souveraineté* — верховна влада, верховенство, господство. Термін вживається як «характеристика суверена», того, «хто стоїть зверху» (XI - XIII ст.) на чолі держави [15, с. 35-36]. При цьому суверенітет уже в цій первинній своїй суті пов'язувався із повною незалежністю держави від інших держав у її внутрішніх справах і зовнішній політиці. Швидке прийняття конституцій в Європі, що обмежували владу монархів у сфері прав власності, поділ влади за самостійними «гілками» як «противага» надмірній централізації, відокремили ідею суверенітету від монархії й асоціювали її з ідеєю верховної влади. Поняття суверенітету мало «ідеальну» характеристику - відображало стан «повноцінної» держави, і - реальну, що є ознакою сильних держав, які диктують свою волю слабким. Достатньо чітке тлумачення суверенітету можна зустріти в працях Н. Макіавеллі, Ж. Бодена, Т. Гоббса та ін. Відомо що, Ж. Боден уперше ввів поняття «державний суверенітет», тобто суверенітет у інституціональному політико-владному аспекті [16]. Саме тоді суверенітет втрачає первинне значення простої переваги та набуває політико-правового значення.

У науці виділяють періодизацію трактування та розуміння суверенітету держави (Таблиця 2.7).

Також цікавим щодо визначення поняття економічного суверенітету є підхід представників німецької історичної школи, які надали нових ознак теорії розвитку національних економічних систем, сформувавши своєрідну альтернативу класичній ліберальній парадигмі. Питання економічного суверенітету в розробках основоположника німецької історичної школи Ф.Ліста невідривно пов'язані з теорією національних економічних інтересів. Важливою тезою в теорії цього вченого є ідея про межі та потенціал реалізації

законів ринкового господарства та вільної конкуренції, які, разом з тим, не повинні підпорядковувати світові інтереси в межах інтересів однієї країни,

Таблиця 2.7

Еволюція щодо розуміння поняття «суверенітету»

Історичний етап	Характеристика суверенітету
I етап: XVI ст.	Значення суверенітету було визначено як характеристика виключної державної влади
II етап: XVI - XVII ст.	На даному етапі теорія суверенітету доповнилась встановленням нормативних й організаційних меж діяльності держави
III етап: XVIII – XIX ст.	Було сформовано концептуальні засади, які безпосередньо стосуються системи управління державою безособово, яка, по суті, займається реалізацією досконалого законодавства механічно.
IV етап: XX ст.	Суверенітет визнано суто юридичною нормою. Зміцнення ідеї національного суверенітету на міжнародному рівні.

Джерело: [58]

тобто ареал вільної конкуренції не є лише національним економічним упорядкуванням. Ф. Ліст протиставив концепцію національної асоціації продуктивних сил, підкресливши пріоритет внутрішнього ринку над зовнішнім і переваги поєднання фабрично-заводської промисловості із землеробством. Науковець наголошував, що систему виховного протекціонізму може з успіхом застосовувати лише в державах з помірним кліматом, з достатньо значною територією, з різноманітними ресурсами та великою кількістю населення [221].

Інший німецький економіст Г.Ф. Шмоллер окреслив ключові ознаки національної економіки, які дозволяють повноцінно реалізовувати національні економічні інтереси на протигагу більш раннім стадіям формування цілісної та суверенної держави: економічні контакти на основі концентрації та згод;

свобода внутрішніх ринків товарів та робочої сили; свобода переміщення; національний поділ праці; сучасні шляхи сполучення; правові та організаційні зв'язки; однотипні правила торгівлі; промислова та аграрна політика; єдина державна податкова, митна, грошово-кредитна система; система державних і комунальних позик, державне військо, школи, державні шляхи сполучення; наявність міжнародних договорів. У підсумку народне господарство постає сукупністю суспільства в державі та взаємопов'язаних індивідуальних і корпоративних господарств, включаючи і фінансове господарство країни [14, с. 327-329].

Більш пізні напрацювання проблем суверенітету вже в ХХ ст. у тому чи іншому аспекті з огляду розробок вітчизняного дослідника Т.В. Кремень знайшли своє розкриття серед представників таких шкіл як політичний реалізм, лібералізм, неомарксизм, конструктивізм, французька школа міжнародних відносин та функціоналізм [92, с. 35-39]. Представники школи політичного реалізму (неореалізму), зокрема Г. Моргентау, вважають, що суверенітет означає наявність у держави вищої влади для вироблення та реалізації законів [181, с. 72-88]. Національний суверенітет забезпечує державам, з одного боку, свободу поведінки, а з іншого, – зобов'язує їх нести відповідальність за свої дії. На думку сучасних послідовників реалізму, глобалізація не чинить впливу на таку основну характеристику планетарної політики як територіальний розподіл світу. Разом з тим не варто забувати, що новий поштовх до інтенсифікації наукових пошуків щодо проблем економічного суверенітету держав в середині ХХ ст. був тісно пов'язаний із проблемами встановлення нового міжнародного економічного порядку (НМЕП) в умовах розпаду колоніальної системи, трансформації відносин між колишніми метрополіями та колоніями, формуванні нових механізмів непрямого контролю колишніх метрополій над політично самостійними суверенними державами. За таких обставин поняття економічного суверенітету розглядається з погляду суб'єктивного права держави, її економічної незалежності, відповідно до принципів поваги її

суверенітету, а відтак підвищує ефективність забезпечення економічної незалежності держави в міждержавних правовідносинах.

Прихильники сучасного лібералізму вважають, що наразі держава втратила свої атрибути і вже не може бути головним гравцем на світовій арені. На думку вчених проліберального напрямку, поняття національного інтересу вичерпало себе, ним маскуються інтереси бюрократичних груп, які на цей час домінують. Держави, вважають ліберали, можуть бути юридично суверенними, але на практиці вимушені вести постійні переговори з усіма «акторами світової сцени», в результаті чого свобода їхніх дій серйозно обмежується. У 1960 – 1970-х рр. лібералізму була властива яскраво виражена орієнтація на інтеграційні процеси в міжнародних відносинах, що відображала зростаючу взаємозалежність держав. Ліберали активно розробляли та пропагували концепцію конвергенції двох громадських систем під впливом науково-технічної революції та розширення торговельно-економічного співробітництва (Дж. Гелбрейт, П. Сорокін, Р. Хейлбронер, Я. Тінберген та ін.). На ідеях неолібералізму в 1970 – 1980-х рр. сформувався глобалістський підхід до міжнародних відносин. Аналізувати поведінку держав слід з урахуванням не тільки національних інтересів, а й їх участі в діяльності міждержавних інститутів, які гармонізують міжнародні відносини й впливають на поведінку самих держав. При цьому особливу увагу прибічники неолібералізму приділяли ролі господарської взаємодії в світовому розвитку. Універсальність демократії неоліберали розглядали як найважливіший чинник подолання протиріч між державами. У подальшому погляди глобалістів були відображені в теорії комплексної взаємозалежності, розробленої на основі неоліберальних принципів Р. Кеохейна і Дж. Наєм у дослідженнях «Транснаціоналізм у світовій політиці» і «Міць і взаємозалежність. Світові політики у перехідному періоді» [223]. Відповідно до цієї теорії чинник сили втрачає вирішальний вплив на міжнародні відносини, більш ефективними засобами впливу стають економічні, правові та інформаційні механізми. На думку вчених, створюються умови для

інституціоналізації відносин між державними та недержавними «акторами», які відкривають перспективу впорядкування міжнародного середовища.

Сучасні моделі глобального управління, пронизані вірою в універсальність ліберальних цінностей, базуються на колегіальних і колективних принципах міждержавної взаємодії. Реалізація цих принципів передбачається шляхом використання наднаціональних структур для узгодження позицій та інтересів різних «акторів» і насамперед держав. Варто також акцентувати увагу на позиції сучасних неомарксистів щодо можливостей збереження та підтримки економічного суверенітету країн. Вони вважають, що рушійними силами міжнародних відносин є не держави, а класи, і поведінка всіх «акторів» пояснюється саме класовими особливостями. Неомарксистичні стверджують, що пануюча в капіталістичній світовій системі ідеологія гіперлібералізму змінює роль національного суверенітету. Основна функція держави полягає, перш за все, у сприянні ринковим силам. Водночас держава поступово втрачає функції соціального захисту населення [181, с. 131-134]. Провідною засадою конструктивізму є постулат стосовно того, що не існує універсальних, раз і назавжди зафіксованих норм або понять. Конструктивісти зазначають, що світ постійно змінюється, і люди самі є причиною цих трансформацій. На думку вчених-конструктивістів, основні проблеми міжнародних відносин визначаються не інтересами, не силою або владою держав, а нормами та принципами, якими керуються політичні лідери, які їх представляють. Тому, на думку одного із представників сучасного конструктивізму А. Вендта, суверенітет залежить від культури в широкому розумінні цього слова [229, с.41]. Дещо дистанціюється від попередніх позицій представників сучасної французької школи соціології міжнародних відносин, які вважають, що держава вже не є не тільки єдиним, але й панівним актором міжнародних відносин. Посилення взаємозалежності та процеси глобалізації спричиняють появу фундаментально нових тенденцій у світовій політиці. Відбувається автономізація діяльності акторів – етнічних, релігійних, культурних, професійних та інших груп, багатонаціональних фірм,

представників ринкових, комунікативних, інформаційних та міграційних потоків, а також діаспор, мафіозних кланів, особистостей та ін. У цих умовах державний суверенітет підринається «розщепленням» лояльності індивіда між трьома відносно самостійними сферами – державою, транснаціональними та соціокультурними мережами. З точки зору школи функціоналізму (транснаціоналізму), в перебігу тривалої еволюції співробітництво між державами стане настільки тісним, а їх взаємозалежність настільки високою, що унеможливить збройний конфлікт між ними, а відтак буде досягнуто стан незворотності. Міжнародне середовище зазнає глобальних змін, завдяки яким вирішення конфліктів перейде з військової та дипломатичної площини у сферу адміністрування, відносини між канцеляріями очільників держав поступляться прямим контактам між технічними адміністраціями, а захист суверенітетів – прагматичному вирішенню конкретних питань [205].

Аналізуючи трактування «суверенітету» з позиція права, політики, міжнародних відносин економіки та політики, формується розуміння, що разом з розвитком суспільства, впливом інтеграційних та глобалізаційних процесів змінюється підхід щодо розуміння та значення суверенітету держави. На наш погляд, за сучасних умов все більшого значення набуває чітке розуміння саме економічного суверенітету, яке стає метою формування та реалізації ефективної економічної політики держави.

Поняття економічного суверенітету – одне з найбільш суперечливих у літературі, адже воно тісно пов'язано з іншими поняттями та категоріями. Само поняття за своєю природою не тільки економічне, але й юридичне, економіко-правове.

І.Бліщенко та Ж.Доріа зазначають, що термін «економічний суверенітет», не зважаючи на те, що активно вживається науковцями, є найбільш недослідженою категорією. Також звертають увагу, що політична незалежність без економічної незалежності не дає повного суверенітету. [15; с.201]

А. Гальчинський у своїй монографії [26] розглядає проблему зміцнення економічного суверенітету, але не розкриває значення самого поняття. Автор

звертає увагу, що шляхи збереження Україною свого економічного суверенітету значною мірою залишаються «у тіні».

Цікавим є напрацювання С. Мочерного, який підійшов до розкриття категорії «економічний суверенітет» через розкриття категорій «суверенітет», «національний суверенітет», «національна безпека як складова національного суверенітету», «економічна безпека» та «економічна незалежність». У результаті дослідження він дійшов висновку, що економічний суверенітет доцільно визначити як «...можливість розширеного відтворення національної економічної системи і, перш за все, прогресу продуктивних сил в інтересах людини, сучасної адаптації до можливих несприятливих внутрішніх і зовнішніх умов, особливо до умов глобалізації» [122].

На наш погляд, за сучасних глобалізаційних процесів економічний суверенітет стає ядром, базисом економічної політики держави (Рисунок 2.5).

Таким чином, поглиблення трансформаційних процесів в національну економіку призводить до модифікації економічного суверенітету країни.

В роботах науковців-економістів поняття економічного суверенітету значною мірою збігається з поняттям економічної безпеки. Так зазначається, що при дослідженні даних понять, предмет – один, але розглядається в різних ракурсах: економічний суверенітет розглядається як складова частина державного суверенітету, а економічна безпека – як складова частина національної безпеки. «Економічна безпека характеризується таким станом національної економіки, що дозволяє зберігати стабільність до внутрішніх і зовнішніх загроз, здатність до розширеного відтворення й має можливість задовольняти потреби індивідуума, родини, суспільства, держави» [31, с.448].

Названа у характеристиці сукупність «стабільність», «здатність», «можливості» можна розглядати як складові частини економічного суверенітету. У монографії визначені також загрози економічної безпеки – зазіхання на економічний суверенітет.

Рисунок 2.5. Місце економічного суверенітету в економічній безпеці країни
Джерело: Складено автором

В результаті аналізу, проведеного групою експертів [91] були отримані показники рівня економічної безпеки країни (Таблиця 2.8).

Аналізуючи поняття економічної безпеки, можна зробити висновки, що її рівень виступає критерієм ефективності формування та реалізації економічної політики держави, ступеня забезпеченості національних інтересів країни та її населення. Економічна безпека означає наявність у держави стійкої здатності забезпечити сприятливі показники макроекономічних балансових агрегатів: платіжного балансу, бюджетного балансу, а також зовнішньоторговельного балансу у довгостроковій перспективі [56, с.53].

Основними зовнішніми факторами загрози економічної безпеки України є:

- переважання сировинних товарів в експорті, втрата ринків на продукцію машинобудування;
- залежність від імпорту на багато товарів, у тому числі на продовольство;

- зовнішня заборгованість, фінансова залежність диктує економічну нестабільність;

Таблиця 2.8

Показники рівня економічної безпеки України

1	2	3	4	5	
Низька	Помірна	Середня	Значна	Висока	
Критерії					Оцінка
Продовольча безпека - здатність задовольнити попит на ринку продовольства за рахунок власних ресурсів					3,2
Демографічна безпека - наявність й якість трудових ресурсів, здатних задовольнити потреби (попит) ринку праці					2,3
Виробнича безпека - здатність промислового комплексу забезпечити розширене відтворення економіки					2,0
Фінансова безпека - стабільність і надійність фінансово-банківської системи					2,0
Науково-технологічна безпека - такий рівень науково-технологічного потенціалу країни, який здатний забезпечити конкурентоспроможність продукції та незалежність країни за рахунок власних технологічних ресурсів					1,9
Енергетична безпека - здатність задовольняти реальні потреби населення й економіки в паливно-енергетичних ресурсах					1,9
Інвестиційна безпека - такий рівень інвестицій, який здатний забезпечити довгострокову економічну динаміку, створення інноваційної інфраструктури					1,8
Соціальна безпека - здатність забезпечити високий рівень життя населення, його високу платоспроможність					1,8
Зовнішньоекономічна безпека - здатність мінімізувати збитки від негативного впливу зовнішніх економічних чинників					1,5
Політична безпека - політична стабільність, ефективність системи державного регулювання					1,4
Кримінальна безпека - здатність мінімізувати корупцію та економічні злочини					1,3

Джерело: [91]

- недостатній експортний та валютний контроль, слабка робота митних служб;

- нерозвиненість фінансової, організаційної, інформаційної інфраструктур підтримки конкурентоспроможності експорту та раціональної структури імпорту;

- недосконалість транспортної структури в умовах експортно-імпорتنих операцій;
- недостатній асортимент експортних товарів;
- диверсифікація ринків збуту інших держав, а не власних товарів;
- неефективне та недостатнє залучення і використання інвестицій;
- витік фінансових коштів з країни [52].

На сьогодні дуже важливим є розуміння того, що глобалізаційні та інтеграційні процеси не ведуть до зменшення ролі держави, навпаки, для якісного інтегрування економіки будь-якої країни є необхідною умова формування міцної держави як інституту та формування ефективної економічної політики держави, дії якої здатні адекватно реагувати на виклики, які несе глобалізація, що проявляються в різноманітних формах економічної експансії.

При вступі України до Світової організації торгівлі (далі – СОТ) вона погодилась на такі рівні державної підтримки та захисту національної промисловості, які значно нижче, ніж ті, що надаються товаровиробникам західних країн [227].

Розвинені держави, США та країни Євросоюзу забезпечують технічний та економічний розвиток за рахунок ефективної системи державних і ринкових інститутів, у тому числі й за допомогою заходів захисту національних виробників від конкуренції з боку імпортерів (зокрема, за допомогою нетарифного протекціонізму, що порушує принципи СОТ), надають державну підтримку національній промисловості шляхом прямого та непрямого субсидування, експортного кредитування, державних замовлень, збільшуючи таким чином їх конкурентоспроможність на світових ринках. На практиці загальні норми та вимоги міжнародних документів не завжди обов'язкові для провідних держав в їх торговельно-економічній політиці стосовно інших країн, що створює не взаємодію, а просто залежність однієї групи країн від іншої. Таким чином, інтеграційні процеси створюють неоднакові умови для розвитку

різних країн та формують різні ролі кожної з країн на світовому ринку, створюючи диспропорційний розвиток (Таблиця 2.9).

Таблиця 2.9

Зважені ставки ввізного мита у 2013р. за видами економічної діяльності,
%

Вид діяльності	Зважені ставки ввізного мита	
	в Україну для країн ЄС	до країн ЄС для України
Сільське господарство, мисливство та пов'язані з ними послуги	6,6	10,9
Лісове господарство та пов'язані з ним послуги	1,7	6,0
Рибальство, рибництво	2,5	10,9
Добування вугілля, лігніту та торфу, добування уранової і торієвої руд	0,0	3,4
Добування вуглеводнів та пов'язані з ним послуги	0,5	4,2
Добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних	2,0	4,4
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	9,7	16,1
Легка промисловість	9,8	12,4
Оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність	0,5	7,5
Виробництво коксу; виробництво ядерних матеріалів	1,6	3,7
Виробництво продуктів нафтоперероблення	1,3	5,4
Хімічна та нафтохімічна промисловість	3,4	6,3
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	6,5	8,8
Металургійне виробництво готових металевих виробів	2,0	6,5
Машинобудування	3,4	6,5
Інші галузі промисловості	6,5	11,1

Джерело: [63; 218]

За таких умов структурні особливості національної економіки та вузька ресурсна база для модернізації формують ризики, які можуть спричинити поглиблення диспропорційності розвитку окремих галузей. Зокрема, в умовах швидкого нарощування пропозицій імпортової продукції на внутрішньому ринку вітчизняні виробники, які втрачатимуть конкурентні цінові переваги, не встигатимуть модернізувати виробництво з метою збереження позиції на

внутрішньому ринку. І як наслідок, частина з них втратить ринок, а їх продукція буде заміщена імпортом. Така ситуація супроводжується:

- збільшенням рівня безробіття та зниженням доходів населення за рахунок скорочення виробництва зазначеними суб'єктами господарювання та підвищенням мотивації робочої сили до міграції в інші країни;

- негативним тиском на сальдо торговельного балансу через випереджаюче зростання імпорту;

- скороченням надходжень до бюджету внаслідок зменшення ставок митних платежів та згортанням неконкурентних вітчизняних виробництв.

У науковій доповіді Інституту економіки та прогнозування НАН України «Інтеграційні можливості України: перспективи та наслідки» [71] Проаналізовано актуальне питання економічного виміру участі України в інтеграційних процесах, інтеграційним крокам до ЄС. Як вже зазначалось, світове господарство характеризується стрімкими інтеграційними процесами, при яких відбувається руйнування кордонів національних економік.

На початку Доповіді надається експертна оцінка наслідків зміни умов торгівлі у результаті імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (надалі – Угода).

Зокрема зазначається, що очікувані зміни торговельного режиму від підписання даної Угоди як у коротко-, так й у середньостроковій перспективі створюють підґрунтя для зміни економічного розвитку, але лише за умови забезпечення урядом України необхідних інституційних змін, покращення бізнес-клімату та залучення інвестицій в інноваційно-технологічні проекти. Виключно за таких умов спільний економічний простір дозволить прискорити технологічну конвергенцію України до країн ЄС, що позитивно відобразиться на технологічній модернізації вітчизняного виробництва, диверсифікації експорту й є важливим чинником подолання структурних дисбалансів і структурного дефіциту зовнішньої торгівлі України, а також її залежності від кон'юнктурних коливань на окремих зовнішніх ринках [71, с.11].

Велика увага приділяється створенню ефективного інституційного середовища та формуванню відповідних, адекватних дій уряду. Таким чином, для досягнення позитивних наслідків інтеграційних процесів для економіки України є формування та реалізація ефективної економічної політики держави, адже інтеграція для України означає не лише позитивні наслідки, а й створює нові умови, за яких існує ймовірність виникнення чинників, що створюватимуть дестабілізуючий вплив на економічну динаміку.

В умовах уразливості вітчизняної економіки до зовнішніх впливів, нагромадження в ній структурних дисбалансів, зростання боргового навантаження та залежності від зовнішнього фінансування навіть незначні негативні тенденції на зовнішніх ринках можуть погіршити економічну ситуацію [71, с.11].

Економічна політика держави повинна не тільки описувати умови стратегічного розвитку країни, а й адекватно реагувати на ризики, що супроводжують складні інтеграційні процеси, за умов яких і здійснюється розвиток всього світового господарства. Неспроможність держави вчасно й адекватно відреагувати на ризики призведе до того, що вигоди та позитивні ефекти від інтеграційних процесів виявляться меншими, ніж вплив дестабілізуючих факторів.

Серед основних ризиків, спроможних у короткостроковій перспективі погіршити економічну динаміку України, у Доповіді виділяють:

- невідповідність європейським стандартам якості окремих вітчизняних товарів, що за умови зниження ціни на імпорتنу продукцію призведе до зниження обсягу випуску вітчизняної продукції та зростання обсягів товарів імпортного виробництва. Але за умов підтримання державою необхідних чинників для запровадження в Україні технічних регламентів ЄС та сприяння модернізації виробництва, повинно стимулювати українських виробників до модернізації своїх виробництв;

- погіршення умов торгівлі з РФ унаслідок застосування нею заходів тарифного та нетарифного регулювання щодо захисту внутрішнього ринку [71, с.12].

Вплив наведених ризиків спостерігається на динаміці експорту та імпорту в Україні, а також на географії експортних та імпорتنих операцій. (Таблиця 2.10, Таблиця 2.11, Таблиця 2.12).

Таким чином, аналізуючи стан господарської системи України, слід відмітити, що стрімке відкриття національної економіки назустріч світовому господарству показало ментальну та інституційну невідповідність до сприйняття нової реальності. Багато в чому така ситуація визначається тим, що ще не сформувалась відповідна теоретико-методологічна база обґрунтування системи управління процесами розвитку національного господарства в нових умовах ринкового фундаменталізму.

Економічна суверенність держави в сучасних умовах є складною проблемою національного розвитку, визначається системою факторів і тими інтеграційними процесами, які трансформують розуміння та реалізацію економічного суверенітету.

Отже, важливою умовою формування економічної політики держави в сучасних умовах є врахування можливого впливу як позитивних, так і негативних наслідків інтеграційних процесів на національну економіку.

Розуміння суперечливого поєднання національного та наднаціонального в розвитку економік країн світу, дозволяє вказувати на те, що стан та можливості підтримки економічного суверенітету значним чином залежить від перебігу міжнародних економічних відносин як за участі самих держав, яких це торкається безпосередньо, так і держав - світових лідерів. А відтак можна говорити про таку концептуальну ознаку як відносний характер забезпеченості національного економічного суверенітету відкритих економік у сучасну добу.

Таблиця 2.10

Структура експорту товарів України за 2004-2015рр.

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Всього:	32666,10	34228,40	38368,00	49296,10	66967,30	39695,70	51405,20	68394,20	68830,40	63320,70	53901,70	38127,10
Країни СНД:												
млн.дол	8409,40	10531,10	12351,10	18087,00	23166,30	13472,90	18740,60	26177,00	25318,60	22077,30	14882,30	7806,10
% у заг. експорті	25,74	30,77	32,19	36,69	34,59	33,94	36,46	38,27	36,78	34,87	27,61	20,47
Інші країни світу країни ЄС; країни Європи, що не входять до ЄС; Азія; Африка; Америка; Австралія і Океанія):												
млн.дол	24256,70	23697,30	26016,90	31209,10	43801,00	26222,80	32664,60	42217,20	43511,80	41243,40	39019,40	30321,00
% у заг. експорті	74,26	69,23	67,81	63,31	65,41	66,06	63,54	61,73	63,22	65,13	72,39	79,53
Країни ЄС (28 країн)												
млн.дол	11061,60	10293,30	12166,30	14021,30	18265,70	9514,30	13085,30	18021,50	17123,70	16758,60	17002,90	13015,20
% у заг. експорті	33,86	30,07	31,71	28,44	27,28	23,97	25,46	26,35	24,88	26,47	31,54	34,14
Країни Європи, що не входять до ЄС:												
млн.дол	702,70	588,10	459,20	752,50	1467,10	750,20	744,30	420,90	300,30	305,60	119,20	233,10
% у заг. експорті	2,15	1,72	1,20	1,53	2,19	1,89	1,45	0,62	0,44	0,48	0,22	0,61
Азія:												
млн.дол	8178,30	8576,90	8446,20	10881,60	15887,00	12131,70	13715,40	17737,80	17681,10	16813,00	15350,90	12378,90
% у заг. експорті	25,04	25,06	22,01	22,07	23,72	30,56	26,68	25,93	25,69	26,55	28,48	32,47
Африка:												
млн.дол	1758,00	2393,90	2373,70	2792,00	3902,40	2627,80	3018,70	3344,20	5638,20	5094,70	5098,20	3803,30
% у заг. експорті	5,38	6,99	6,19	5,66	5,83	6,62	5,87	4,89	8,19	8,05	9,46	9,98
Америка:												
млн.дол	2544,20	1831,20	2550,90	2686,30	4144,00	1124,20	2000,00	2552,30	2607,70	2163,60	1372,20	785,60
% у заг. експорті	7,79	5,35	6,65	5,45	6,19	2,83	3,89	3,73	3,79	3,42	2,55	2,06
Австралія і Океанія:												
млн.дол	11,70	13,70	17,90	15,70	64,00	21,60	28,40	29,80	50,90	40,10	23,50	13,60
% у заг. експорті	0,04	0,04	0,05	0,03	0,10	0,05	0,06	0,04	0,07	0,06	0,04	0,04

Джерело: [132]

Таблиця 2.11

Структура імпорту товарів України за 2004-2015 рр.

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Всього:	28996,80	36136,30	45038,60	60618,00	85535,30	45433,10	60742,20	82608,20	84717,60	76986,80	54428,70	37516,40
Країни СНД:												
млн.дол	15189,20	16988,30	20122,30	25469,30	33377,80	19692,60	26697,40	37212,40	34497,20	27941,60	17276,80	10485,50
% у заг. імпорті	52,38	47,01	44,68	42,02	39,02	43,34	43,95	45,05	40,72	36,29	31,74	27,95
Інші країни світу країни ЄС; країни Європи, що не входять до ЄС; Азія; Африка; Америка; Австралія і Океанія):												
млн.дол	13807,60	19148,00	24926,30	35148,70	52157,50	25740,50	34044,80	45395,80	50220,40	49045,20	37151,90	27030,90
% у заг. імпорті	47,62	52,99	55,34	57,98	60,98	56,66	56,05	54,95	59,28	63,71	68,26	72,05
Країни ЄС (28 країн)												
млн.дол	9564,80	12211,30	16232,20	22274,50	28928,60	15438,50	19151,40	25805,80	26237,20	27046,50	21069,10	15330,20
% у заг. імпорті	32,99	33,79	36,04	36,75	33,82	33,98	31,53	31,24	30,97	35,13	38,71	40,86
Країни Європи, що не входять до ЄС:												
млн.дол	322,40	455,10	572,00	774,40	1548,40	795,30	853,10	1260,10	1332,40	1519,70	1313,90	1335,10
% у заг. імпорті	1,11	1,26	1,27	1,28	1,81	1,75	1,40	1,53	1,57	1,97	2,41	3,56
Азія:												
млн.дол	2592,80	4685,50	6143,70	9042,20	15497,70	6538,60	10023,30	13279,90	17140,50	15237,30	10848,30	7235,80
% у заг. імпорті	8,94	12,97	13,64	14,92	18,12	14,39	16,50	16,08	20,23	19,79	19,93	19,29
Африка:												
млн.дол	279,70	426,20	413,00	673,10	1559,10	617,60	874,40	940,60	851,30	749,80	679,90	601,70
% у заг. імпорті	0,96	1,18	0,92	1,11	1,82	1,36	1,44	1,14	1,00	0,97	1,25	1,60
Америка:												
млн.дол	966,10	1265,50	1465,30	2255,40	4190,60	2197,90	2879,40	3913,90	4446,70	4339,90	3021,50	2336,60
% у заг. імпорті	3,33	3,50	3,25	3,72	4,90	4,84	4,74	4,74	5,25	5,64	5,55	6,23
Австралія і Океанія:												
млн.дол	81,50	103,90	99,50	128,40	431,70	149,40	261,40	194,00	195,70	93,70	182,20	169,60
% у заг. імпорті	0,28	0,29	0,22	0,21	0,50	0,33	0,43	0,23	0,23	0,12	0,33	0,45

Джерело: [132]

Таблиця 2.12

Основні показники зовнішньої торгівлі України за 2004 - 2015 рр.

Роки	Експорт		Імпорт		Сальдо, млн.дол	Коефіцієнт покриття експорту імпортом
	млн.дол	у % до попереднього періоду	млн.дол	у % до попереднього періоду		
2004	37974,00	-	31055,40	-	6918,60	1,22
2005	40363,10	106,29	39071,30	125,81	1291,80	1,03
2006	45873,50	113,65	48758,00	124,79	-2884,50	0,94
2007	58335,00	127,16	65598,60	134,54	-7263,60	0,89
2008	78708,60	134,93	92003,30	140,25	-13294,70	0,86
2009	49294,00	62,63	50606,60	55,01	-1312,60	0,97
2010	63164,60	128,14	66189,90	130,79	-3025,30	0,95
2011	82186,40	130,11	88843,40	134,23	-6657,00	0,93
2012	82408,90	100,27	91394,20	102,87	-8985,30	0,90
2013	74832,30	90,81	83346,50	91,19	-8514,20	0,90
2014	64106,80	85,67	60750,60	72,89	3356,20	1,06
2015	46804,20	73,01	42976,00	70,74	3828,20	1,09

Джерело: [132]

Аргументом на користь цієї тези виступають нижчезказані чинники. По-перше, в межах національних економік виникають повноваження щодо контролю та завдання «правил гри» особливих самоврядних інститутів, які здійснюють регулювання глобальних ринків. Ці інституції взаємодіють безпосередньо вже з транснаціональними організаціями, а також з іншими аналогічними інститутами в інших національних економіках. По суті, це інтернаціоналізовані економічні інститути всередині національних економік. По-друге, міжнародні фінансові інститути беруть участь у розробленні та підтриманні ринкових правил, які виходять за межі регулювання в національній економіці [93, с.5-14].

За сучасних умов розвитку світового господарства й якісного входження в глобальний простір пріоритетними напрямками національної економічної

політики держави, які забезпечуються за допомогою економічного суверенітету держави, є:

- створення умов та механізмів розширеного відтворення національної господарської системи на основі оптимального поєднання ендогенних та екзогенних джерел та факторів розвитку;
- ефективного розподілу національних та наднаціональних повноважень держави в економічному розвитку за умов модифікації економічного суверенітету шляхом врахування впливу глобалізаційних та інтеграційних процесів на відтворювальні можливості держави;
- досягнення нової якості життя суспільства за рахунок поєднання цілеспрямованих дій держави та енергії громадянської самоорганізації.

Незважаючи на тривалий науковий дискурс щодо дієвості держави в умовах активізації зовнішніх детермінант розвитку, термін «суверенітет» характеризує властивості держави і тільки держави. Новітня фаза розвитку міжнародних торговельно-економічних, фінансових, технологічних та інформаційних відносин супроводжується активними взаємовпливами країн - суб'єктів глобалізаційних процесів. При цьому взаємодія країн-суб'єктів і країн-об'єктів організаційно та змістовно здійснюється за допомогою, насамперед, їх рушіїв - транснаціональних корпорацій і розгалуженої мережі міжнародних організацій.

Інститут держави - один з найдавніших соціально-економічних інститутів, який починає своє формування з першого об'єднання людей у групи та поступово набуває розвитку з розвитком та ускладненням відношень у суспільстві. На кожному історичному етапі розвитку цивілізації і в кожній окремій державі він приймає визначену форму залежно від особливостей її розвитку. В кожній країні формування інституту держави проходило по-різному: у деяких країнах держава – це інститут зі стійкими властивостями та характеристиками, у інших – він тільки починає своє формування. Слід зазначити, що держава, з одного боку, це досить самостійний інститут, але, з іншого боку, він дуже залежний: залежить від історичного періоду, моделі

суспільства, економіки. Разом з тим – це один з «найсильніших» інститутів, від його функціонування залежить, яким буде розвиток країни, її позиція на світовій арені. Створення надійного інституту держави з чітко визначеними його властивостями – запорука успішного розвитку країни.

Вплив глобальної невизначеності на країни з незрілими ринковими відносинами вимагає від них збереження та модифікації економічного суверенітету держави як спроможності підтримувати відтворювальні процеси та контроль за стратегічними ресурсами і активами з метою підвищення глобальної конкурентоспроможності країни на підставах національних інтересів і національної ціннісної ідентичності.

Висновки за розділом II

Структура економіки є динамічною, вона трансформується під впливом сукупності значної кількості чинників ендогенного та екзогенного впливу, які мають різну силу та напрям впливу, взаємообумовлені між собою та визначають сутність та спрямованість трансформаційних процесів.

Інтенсивна економічна та соціальна трансформація суспільства, яка спостерігалась протягом часів незалежності нашої країни, створила велику кількість соціально-економічних, політичних та інших проблем в Україні. Реформи, які впроваджувались у країні, мали несистематичний характер та у більшості випадків не досягали своєї мети. Неefективність реформ визначається тим, що в своїй більшості вони були та продовжують бути спрямовані на покращення загальноприйнятих показників економічного стану і не впливають на створення та подальшу розбудову ефективної системи інститутів.

Виклики розвитку сучасного світу вимагають теоретичних напрямів обґрунтування основних напрямків і пріоритетів державної економічної політики за рахунок характеристики особливої ролі держави як системоутворюючого інституту та форм його участі в ефективній реалізації

національного інституційного потенціалу зростання конкурентоспроможності та соціально орієнованого розвитку.

Українська економіка вже більш ніж 20 років характеризується економічними перетвореннями, які спрямовані на ринкову трансформацію. Побудова розвинутої соціально орієнтованої ринкової економіки – складний, тривалий процес, який вимагає знання світового досвіду, врахування національних, економічних, соціальних, географічних та інших особливостей розвитку країни. Особливого значення економічна політика держави має при становленні ринкового середовища, адже трансформаційні процеси є динамічними та безперервними. Важливим при формуванні економічної політики держави є процес цілеутворення, який має базуватися на цінностях та бути спрямованим не на досягнення короткострокового благополуччя, а орієнтований на довгострокову перспективу.

Економічний суверенітет – найважливіший інструмент держави, за допомогою якого вона може захистити свої економічні інтереси. Модифікація економічного суверенітету не означає його втрату, навпаки, вона означає його вміле використання, вплітання в вигідні інтеграційні та регіональні процеси. За рахунок економічного суверенітету країна може найвигіднішим чином використовувати привілеї глобалізації на користь свого національного економічного розвитку.

Нові наукові положення та пропозиції, що містяться у другому розділі дисертаційної роботи були опубліковані у статтях [107; 111; 112; 119].

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

3.1. Підвищення національної конкурентоспроможності економіки України

Як було показано у попередньому підрозділі конкурентоспроможність національної економіки стає важливим завданням економічної політики держави в умовах глобалізації.

Під впливом глобалізації та інтеграційних процесів, нестачі ресурсів, прискореного технічного оновлення та пожвавлення конкуренції між країнами перед державою постають нові завдання. Проблема підвищення національної конкурентоспроможності стає однією з основних цілей економічної політики держави.

На думку В. Гейця, В Семиноженка, сучасний етап розвитку суспільства та економіки відрізняється, в першу чергу, конкуренцією між власниками технологій за найбільш вигідніше їх застосування, що в свою чергу потім знаходить прояв в рівні конкурентоспроможності товарів і послуг [28].

Спроможність конкурувати на світовому глобальному ринку й визначає конкурентоспроможність національної економіки.

В економічній літературі немає однозначного визначення поняття «конкурентоспроможність». Проте, вітчизняні й зарубіжні науковці, визначаючи дане поняття, роблять акцент різних його складових, використовуючи різноманітні критерії.

Можна виділити наступні підходи щодо визначення поняття «конкурентоспроможність національної економіки»:

1. Результативний підхід: «конкурентоспроможність – здатність країни досягати постійних високих темпів зростання ВВП на душу населення [215].

2. Регуляторний підхід: «конкурентоспроможність – здатність держави забезпечувати створення економічних, політичних, соціальних передумов реалізації конкурентних переваг, що є в країні» [222]. Як зазначав М. Портер, «конкурентоспроможність країни – це положення, яке посідає країна у світовій економіці та міжнародному поділі праці, що базується на сукупності умов, що створюються та підтримуються владою для розвитку продуктивних сил та виробничих відносин» [143].

3. Виробничо-торговельний: «конкурентоспроможність – це результативний показник того, наскільки ефективно виробляються, розподіляються та продаються створені товари й послуги, як використовуються експортні переваги. Цей результативний показник складається з безлічі елементів, серед яких і природні багатства, і якість робочої сили, і рівень технічного розвитку, а визначальним критерієм є рівень техніко-економічного розвитку, зокрема питома вага науко- і техномісткіх виробів» [230]. «Конкурентоспроможність у широкому сенсі обумовлена економічними соціальними, політичними факторами позиції країни або товаровиробника на внутрішніх та зовнішніх ринках, у вузькому – здатність країни (фірми) протистояти міжнародній конкуренції на власному ринку та ринках інших країн» [6].

4. Соціально-економічний: «конкурентоспроможність – ступінь, з яким країна при вільних і справедливих умовах ринку спроможна виробляти товари та послуги, які відповідають вимогам світових ринків, підтримуючи їх, збільшуючи реальні доходи та поліпшуючи умови життя» [94]. «Конкурентоспроможність економічних систем краще за все визначається за кінцевим синтетичним показником – рівнем життя громадян в даній країні. Коли цей показник особливо «переконливий», у найактивнішої та найпідприємливішої частини її громадян, у висококваліфікованої робочої сили

не виникає бажання проживати в інших країнах. Крім того, при визначенні основ формування конкурентоспроможності поза увагою не можуть залишатись аспекти проблеми: зокрема, та їхня сторона, яка торкається наслідків функціонування економічної системи для нації» [3].

Однак, більшість науковців вважає, що рівень конкурентоспроможності національної економіки визначається здатністю державних органів влади через систему цілеспрямованих дій стратегічного характеру забезпечити її сталий, динамічний розвиток, а відповідно й гідний рівень життя населення країни.

Конкурентоспроможність, як синтетичний показник, що визначає здібність соціально-економічної системи забезпечувати стабільне економічне зростання, визначається багатьма економічними школами. Серед найбільш відомих концепцій: теорія «конкурентних переваг», «чотирьох стадій розвитку» М. Портера [144]; концепція «регіональних кластерів» М. Енрайта [207]; «еклектична ОЛП-парадигма» Дж. Даннінга [206]; концепція «взаємодії ланцюга доданої вартості та кластера» Дж. Хамфрі та Х. Шмітца [214]; концепція «технологічної парадигми» К. Фрімена [209] та ін.

Також в економічній літературі виділяють різні теоретичні школи конкурентоспроможності (Таблиця 3.1).

Зростання кількості європейських шкіл теорії конкурентоспроможності пов'язано з переходом ЄС до реалізації моделі відкритої економіки, яка передбачає збереження оптимального рівня економічної безпеки і сталого зростання. Саме глобальні економічні виклики та загострення конкуренції у межах єдиного внутрішнього ринку ЄС змусили посилити увагу до процесів управління конкурентоспроможністю, в тому числі до теоретичного обґрунтування механізмів регулювання та впровадження ефективної економічної політики держави [69, с.21].

Таблиця 3.1

Наукові школи конкурентоспроможності

Наукова школа	Представники	Теоретичні положення	Ефективна форма прояву
Американська школа	М. Портер, М.Енрайт, А.Маршалл, С. Розенфельд, М. Сторпер та ін.	Вирішальним критерієм конкурентоспроможності економіки є її експортна конкурентоспроможність, яка створюється компаніями, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність. Для тривалого підвищення рівня продуктивності праці необхідно постійно впроваджувати нововведення у виробництво. Накопичений інноваційний потенціал - важлива передумова для зростання добробуту населення	Промислові та регіональні кластери
Британська школа	Дж. Даннінг, Дж.Хафрі, Х.Шмітц, К.Фрімен, Р.Капланські та ін.	Головним об'єктом дослідження є позиція країн, що розвиваються, у процесах міжнародної конкуренції. Конкурентоспроможність національної економіки залежить від світогосподарських циклів економічної кон'юнктури. Країни, що знаходяться на більш низькому рівні розвитку, за допомогою "віконця можливості" можуть наздогнати більш розвинуті економіки в технологічному оснащенні та відразу перейти до більш високого рівня розвитку.	Транснаціональні промислові корпорації, мережні форми організації в промисловості
Скандинавська школа	Б. Йонсон, Б. Асхайм, А. Ізаксен, Е. Райнерт, К. Кетельс, П. Маскелл та ін.	Джерелом конкурентоспроможності країн є зростання заробітної плати і високий рівень життя людей, що досягається лише в тому випадку, якщо окремі компанії і бізнес в цілому цих країн здатні конкурувати на глобальних ринках завдяки абсолютній новизні своєї продукції, її унікальності й ексклюзивності, найвищої якості і складності, що підвищується, тобто конкуренція відбувається на рівні інновацій.	Національні інноваційні системи, регіональні інноваційні системи

Джерело: Складено автором за [69, с.77].

Без сумніву, в умовах глобальної інноваційної конкуренції економічна політика держави щодо підвищення національної конкурентоспроможності має специфічні науково-технологічні орієнтири. Саме розвиток інноваційних галузей економіки трактується європейськими політиками як «наріжний камінь» політики конкурентоспроможності. Підтримка, стимулювання

інноваційної діяльності, ефективна комерціалізація результатів наукових досліджень стає пріоритетним напрямом політики окремих країн-членів ЄС. У результаті, за думкою Й.П. Хертмана, інноваційна політика ЄС виникла на об'єднанні інноваційно-технологічних стратегічних імперативів країн-членів об'єднання [179, с.10].

Як зазначалось у Розділі II даного дослідження, світовими інститутами, які досліджують та вимірюють національну конкурентоспроможність є Всесвітній економічний форум (Індекс глобальної конкурентоспроможності – GCI) та Інститут менеджменту та розвитку (Індекс конкурентоспроможності IMD).

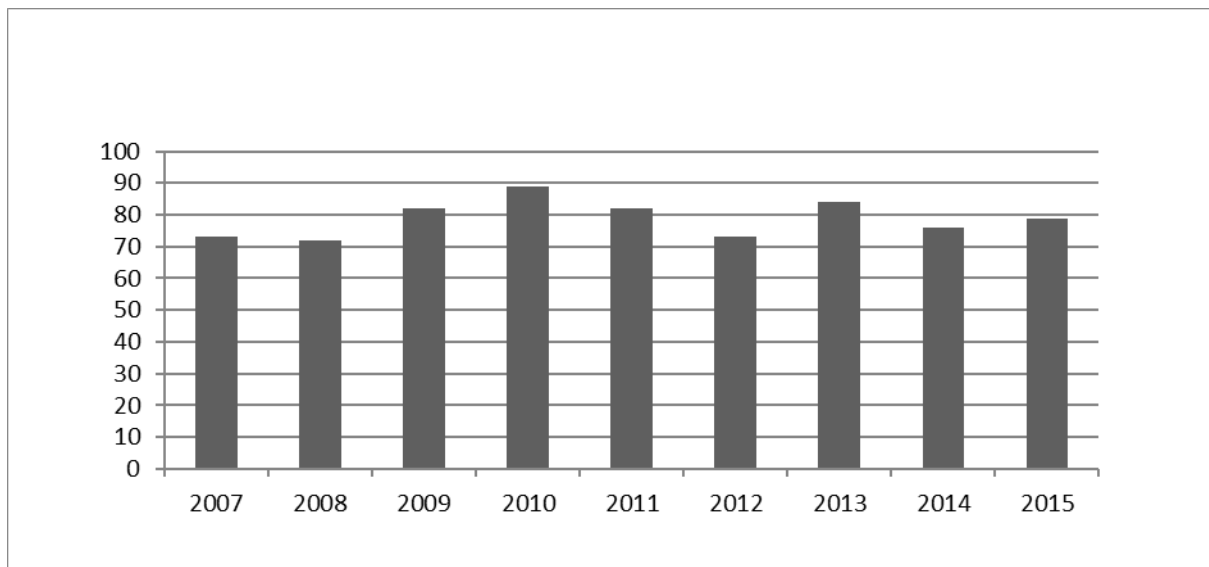

Рисунок 3.1 Динаміка рейтингу індексу глобальної конкурентоспроможності України 2007 – 2015 рр.

Джерело: Складено автором за [226]

На рисунку 3.1 наведена динаміка індексу глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index) України з 2007 року по 2015 рік. Безумовно, порівняно з 2007 роком у 2015 році спостерігається незначне поліпшення рейтингу індексу загальної конкурентоспроможності (73 та 79 місце відповідно).

Динаміка рейтингу індексу глобальної конкурентоспроможності має нерівномірний характер: поступове поліпшення позиції конкурентоспроможності економіки України супроводжується ризиком падінням у 2010 та 2013 роках. Загальний рейтинг конкурентоспроможності економіки України з 2007 року по 2015 рік збільшився на 6 позицій (Таблиця 3.2) [226].

Важливим при аналізі національної конкурентоспроможності країни є врахування не лише рейтингу країни, а безпосередньо, його значення, адже з кожним роком загальна кількість країн змінюється. Такий підхід здатний більш якісно розкрити та оцінити розвиток країни (Таблиця 3.3).

Таким чином, показник індексу глобальної конкурентоспроможності з 2007 року по 2015 рік залишився незмінним. Деякі показники субіндексів індексу глобальної конкурентоспроможності, навіть, погіршили своє значення (макроекономічне середовище – 4,7 у 2007р. та 3,1 у 2015р., падіння рейтингу за даним показником спостерігається з 82 позиції у 2007р. до 134 у 2015р.; розвиток фінансового ринку – 4,0 у 2007р. та 3,2 у 2015р., супроводжується зниженням рейтингу з 85 місця у 2007р. до 121 у 2015р.; розвиток бізнесу – 3,8 у 2007р. та 3,7) або залишилися незмінними (інститути – 3,1 як у 2007р., так й у 2015р., рейтинг у 2015р. порівняно з 2007р. впав з 115 до 130 місця); ефективність ринку праці становив 4,3 у 2007р. та у 2015р., спостерігається поліпшення рейтингу за даним показником з 65 на 56, що обумовлено збільшенням загальної кількості країн у рейтингу), майже незмінним залишився показник об'єм ринку – 4,6 у 2007р. та 4,5 у 2015, рейтинг змінився з 26 до 45 відповідно.

Незначне поліпшення спостерігалось за показниками: інфраструктура – з 3,1 у 2007р. виріс до 4,1, що відображалось й підвищенням рейтингу за даним субіндексом з 77 позиції до 69; охорона здоров'я та початкова освіта – 5,4 та 6,1 відповідно, рейтинг змінився з 74 на 45; вища освіта – 4,2 та 5,0, рейтинг – з 53 до 34; технологічний розвиток – 2,8 у 2007р. та 3,4 у 2015р., рейтинг – 93 та 86

відповідно; інновації – 3,2 у 2007р. та 3,4 у 2015р., що супроводжується зміною рейтингу з 65 на 54 відповідно (Рисунок 3.2.) [210; 212].

Таблиця 3.2

Рейтинг конкурентоспроможності економіки України за даними
Світового економічного форуму
за 2007 – 2015 роки

Рейтинг конкурентоспроможності економіки України у 2007 – 2015 рр.	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Індекси	Всього країн у рейтингу								
	131	134	133	139	142	144	148	144	140
	Місце у рейтингу								
Загальний індекс конкурентоспроможності	73	72	82	89	82	73	84	76	79
Показники (субіндекси):									
Інститути	115	115	120	134	132	137	137	130	130
Інфраструктура	77	79	78	68	65	68	68	68	69
Макроекономічне середовище	82	91	106	132	90	107	107	105	134
Охорона здоров'я та початкова освіта	74	60	68	66	62	62	62	43	45
Вища освіта	53	43	46	46	47	43	43	40	34
Ефективність ринку товарів	101	103	109	129	117	124	124	112	106
Ефективність ринку праці	65	54	49	54	62	84	84	80	56
Розвиток фінансового ринку	85	85	106	119	114	117	117	107	121
Технологічний розвиток	93	65	80	83	81	94	94	85	86
Об'єм ринку	26	31	29	38	38	38	38	38	45
Розвиток бізнесу	81	80	91	100	91	97	97	99	91
Інновації	65	52	62	63	71	93	93	81	54

Джерело: складено автором за даними [226]

Таблиця 3.3

Показники розвитку економіки України за даними Світового економічного форуму за 2007 – 2015 роки

Рейтинг конкурентоспроможності економіки України у 2007 – 2015 рр.	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Індекси	Всього країн у рейтингу								
	131	134	133	139	142	144	148	144	140
	Значення індексу глобальної конкурентоспроможності								
Загальний індекс конкурентоспроможності	4,0	4,1	4,0	3,9	4,0	4,1	4,1	4,1	4,0
Показники (субіндекси):									
Інститути	3,1	3,3	3,1	3,0	3,0	3,1	3,0	3,0	3,1
Інфраструктура	3,1	3,1	3,4	3,8	3,9	4,1	4,1	4,2	4,1
Макроекономічне середовище	4,7	4,6	4,0	3,2	4,2	4,4	4,2	4,1	3,1
Охорона здоров'я та початкова освіта	5,4	5,6	5,4	5,7	5,6	5,8	5,8	6,1	6,1
Вища освіта	4,2	4,5	4,4	4,6	4,5	4,7	4,7	4,9	5,0
Ефективність ринку товарів	3,7	3,9	3,7	3,5	3,6	3,8	3,8	4,0	4,0
Ефективність ринку праці	4,3	4,5	4,6	4,5	4,4	4,4	4,2	4,1	4,3
Розвиток фінансового ринку	4,0	4,0	3,6	3,3	3,4	3,5	3,5	3,5	3,2
Технологічний розвиток	2,8	3,4	3,4	3,4	3,5	3,6	3,3	3,5	3,4
Об'єм ринку	4,6	4,6	4,7	4,5	4,5	4,6	4,6	4,6	4,5
Розвиток бізнесу	3,8	3,9	3,6	3,5	3,5	3,7	3,7	3,7	3,7
Інновації	3,2	3,4	3,2	3,1	3,1	3,1	3,0	3,2	3,4

Джерело: складено автором за даними [226]

На наш погляд, цікавим є субіндекс «Інститути», який у 2007р. мав найгірше положення серед інших (115 місце) та до 2015р. супроводжувався

падінням у рейтингу (до 130), значення показника залишалось при цьому майже незмінним, а у 2015р. відповідало рівню 2007р. (3,1). Україна за 8 років так й залишилась у другій групі країн, економіка яких спрямована на ефективність.

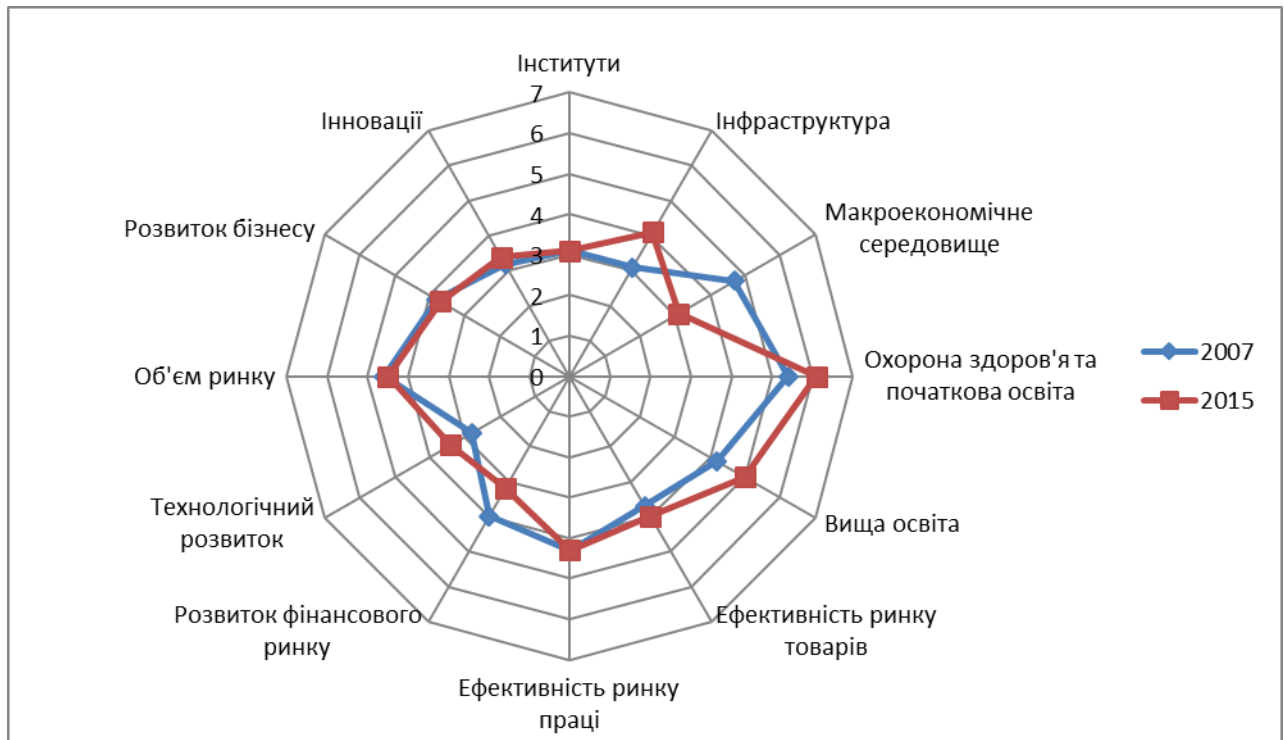

Рисунок 3.2. Показники розвитку національної конкурентоспроможності економіки України у 2007 та 2015 рр.

Джерело: Складено автором за [210; 212]

Така ситуація свідчить, що велика кількість існуючих інститутів в Україні не є ефективними, а навпаки створюють перешкоди для розвитку дієвих, ефективних інститутів, які б відображали потреби економічного розвитку. Тому при розробці економічної політики держави важливим та першочерговим завданням є формування ефективної системи інститутів, які б сприяли економічному розвитку країни та були дієздатними в умовах виникнення кризових явищ та інтеграційних процесів.

Дуже важливим є державне регулювання процесами формування нової системи інститутів: аналіз існуючих інститутів з точки зору їх ефективності та позитивного впливу на розвиток економіки, а також створення нових, відповідних історичному розвитку та соціо-культурним особливостям країни.

Саме така система інститутів повинна стати невід'ємною частиною економічної політики держави.

Так само показник «Інновації» в рамках наведених концепцій конкурентоспроможності є вирішальним для формування конкурентної української економіки в сучасних умовах розвитку, за період з 2007р. по 2015р. він майже не змінився, що свідчить про те, що економічна політика України не орієнтується на розвиток наукомістких галузей економіки.

Аналізуючи наведені дані, можна зробити висновок, що система інститутів в Україні є неефективною. За останні роки спостерігається значне зниження загальної конкурентоспроможності країни, що підтверджується низьким рівнем розвитку інновацій та бізнесу. На наш погляд, дуже важливим є не тільки інноваційний розвиток, а й розвиток бізнесу, адже завдяки розвитку бізнесу на фоні розвитку науки та інновацій, можливе сприяння становлення середнього класу суспільства, який виступає стабільною основою суспільства.

Певна річ, погіршення позицій України в рамках Світового економічного форуму свідчить, що встановлений шлях розвитку не є дієвим. За всіма показниками спостерігається погіршення. Таким чином, потрібне якісне переосмислення формування та реалізації економічної політики держави, а саме інституційне середовище має виступати надійною основою ефективного розвитку країни.

За даними Інституту Менеджменту (IMD Competitiveness Yearbook 2015) положення України залишалось майже незмінним впродовж 2010 – 2012 років, лише у 2013 та 2014 роках спостерігалось незначне поліпшення позиції, а у 2015р. ризьке погіршення (Таблиця 3.4).

Це свідчить, що обраний курс розвитку не є ефективним, інституційна система не знаходить розвитку, що в цілому й призводить до стагнуючих наслідків державної економічної політики та падіння національної конкурентоспроможності.

Таблиця 3.4

Показники розвитку України за даними Інституту менеджменту (IMD Competitiveness) за 2010 – 2015рр.

Рейтинг конкурентоспроможності економіки України	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Загальний Індекс	57	57	56	49	49	60
Економічне відображення	55	45	48	30	48	60
Ефективність уряду	56	58	56	57	52	59
Ефективність бізнесу	54	55	55	51	49	55
Інфраструктура	41	48	51	45	44	48

Джерело: складено автором за даними [216]

Аналізуючи складові загального показнику конкурентоспроможності Інституту менеджменту, спостерігаємо, що жодний з них не має чіткої, динамічної стратегії розвитку, поліпшення має тимчасовий характер та не призводить до подальшого розвитку (Рисунок 3.3). Така ситуація підтверджує висновки аналізу Індексу глобальної конкурентоспроможності та свідчить, що економічна політика України не відповідає сучасним викликам світового розвитку та інтеграційних процесів, одним з основних напрямків державної економічної політики має виступати створення інституційного середовища конкурентного розвитку за рахунок особливої ролі держави як системоутворюючого інституту.

Також слід зазначити, що Інститут менеджменту розраховує індекс конкурентоспроможності лише для 61 країни світу (за даними 2015р.) Україна посідає передостаннє місце, випереджуючи лише Венесуелу.

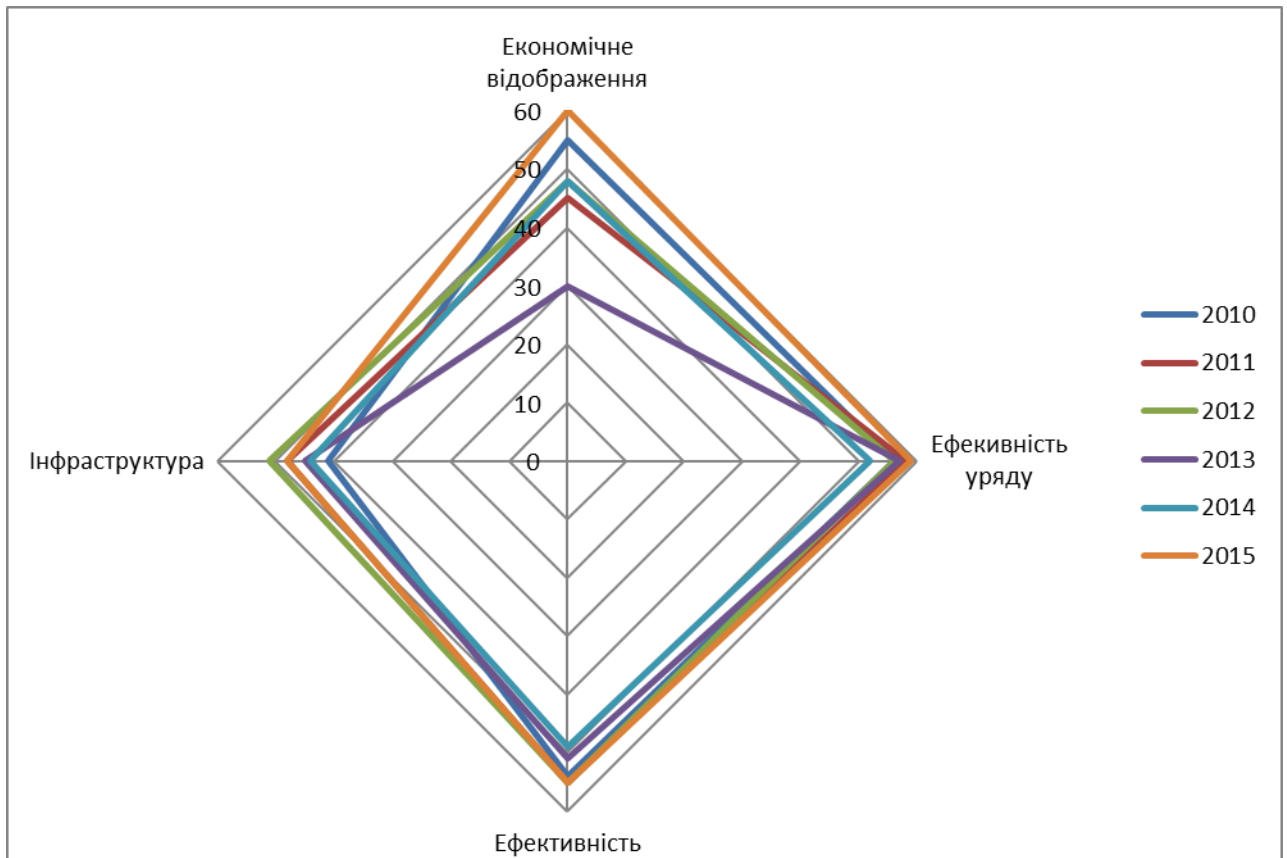

Рисунок 3.3. Порівняльний графік показників індексу Інституту менеджменту (IMD Competitiveness) за 2010 – 2015рр.

Джерело: складено автором за даними [216]

Аналізуючи макроекономічні показники економічного розвитку країни, так само спостерігаємо негативну тенденцію. Так, починаючи з 2004р. до 2008р., спостерігалось збільшення ВВП з 64 883 млн. дол США до 179992 млн. дол. США, водночас з цим спостерігалось й збільшення ВВП на одну особу з 1367,4 дол. США до 3891 дол. США. Кризовий 2008р. вплинув й на показники України, вже у 2009р. спостерігається падіння ВВП на 62764 млн. дол. США та падіння ВВП на одну особу на 1345,5 дол. США. Надалі - до 2013р. - спостерігається зростання ВВП, однак, після кризового 2013р. відбулося знов падіння ВВП на 51505 млн дол. США, що майже відповідало рівню падіння ВВП після світової кризи 2008р. На жаль, після 2013р. не спостерігалось зростання ВВП, у 2015р. ВВП скоротився на 41190 млн. дол. США порівняно з 2014р. (Таблиця 3.5).

Таблиця 3.5

Динаміка ВВП України з 2004 по 2015рр.

Роки	Номінальний ВВП			Населення	ВВП на одну особу		
	млн. дол. США	Зміна ВВП порівняно з попереднім роком			дол. США	Зміна ВВП на одну особу порівняно з попереднім роком	
		млн. дол. США	%			тис. чоловік	дол. США
2004	64883	14750	29,40	47451,6	1367,4	318,80	30,40
2005	86142	21259	32,77	47105,2	1828,7	461,30	33,74
2006	107753	21611	25,09	46787,8	2303	474,30	25,94
2007	142719	34966	32,45	46509,4	3068,6	765,60	33,24
2008	179992	37273	26,12	46258,2	3891	822,40	26,80
2009	117228	-62764	34,87	46053,3	2545,5	-1345,50	34,58
2010	136419	19191	16,37	45870,7	2974	428,50	16,83
2011	163160	26741	19,60	45693,3	3570,8	596,80	20,07
2012	175781	12621	7,74	45576,7	3856,8	286,00	8,01
2013	183310	7529	4,28	45482,7	4030,3	173,50	4,50
2014	131805	-51505	-28,10	43721,8	3014,6	-1015,70	-25,20
2015	90615	-41190	-31,25	42836	2115,4	-899,20	-29,83

Джерело: [225]

Сучасні реалії української економіки характеризуються слабкою стійкістю регіональних соціально-економічних систем унаслідок розбалансованості відтворювальних процесів, високої міжрегіональної диференціації та відсутності ефективного механізму перерозподілу фінансових і трудових ресурсів, що стримує формування регіональної економічної політики як методологічної проблеми.

Нерівномірність розвитку регіонів держави (Таблиця 3.6) посилення міжрегіональної конкуренції вимагає особливого підходу до державного регулювання економічних процесів, застосування різних інструментів регулювання конкурентних відносин регіонів країни. Ринкові відносини в період свого формування ще не створили належних умов для розвитку конкуренції і це вимагає постійного державного втручання.

Таблиця 3.6
Валовий регіональний продукт України за 2007-2014рр.
(млн. грн)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Україна	720731	948056	913345	1082569	1302079	1459096	1522657	1586915
Автономна Республіка Крим	20874	27365	27396	32426	38220	44536	46393	...
Вінницька	15381	20094	20104	23589	29099	33024	36191	43990
Волинська	10072	12784	12225	14429	17637	20005	20622	24195
Дніпропетровська	71173	104687	93331	116136	140020	147970	152905	176540
Донецька	92093	117646	103739	128986	161021	170775	164926	119983
Житомирська	11127	15008	14731	18743	21928	24849	25676	29815
Закарпатська	10508	13208	12542	15299	18054	21404	21400	24120
Запорізька	33158	42445	37446	42736	49525	54828	54352	65968
Івано-Франківська	13916	17883	17241	20446	26752	32286	33196	37643
Київська	26221	35687	37548	44953	59154	69663	68931	79561
Кіровоградська	9989	13961	13389	15749	20041	22056	25313	28758
Луганська	32280	42985	38451	45541	57202	58767	55108	31393
Львівська	27987	35534	35955	41655	52103	61962	63329	72923
Миколаївська	14767	19410	20336	24055	27633	29205	32030	35408
Одеська	33116	46994	48647	53878	61499	64743	69760	74934
Полтавська	28355	34118	33629	44291	52252	56580	58464	69831
Рівненська	11180	14074	13469	15882	19302	21795	22004	28724
Сумська	12341	16210	16060	18333	22907	24933	26765	30397
Тернопільська	8276	10618	11173	12726	16294	17957	18085	21676
Харківська	43868	59389	58923	65293	76866	82223	85315	96596
Херсонська	9034	13174	13436	15649	18448	19357	20767	23250
Хмельницька	12339	16061	15758	18096	22843	26237	26426	32162
Черкаська	13656	19101	18707	22354	27012	31265	33087	38466
Чернівецька	6672	8833	8484	9892	11969	13166	13757	15049
Чернігівська	11532	14918	14636	17008	21165	23934	24237	28156
м.Київ	135900	169564	169537	196639	223774	275685	312552	357377
м.Севастополь	4916	6305	6452	7785	9359	9891	11066	...

Джерело: [132]

Отже, зараз перед державою та регіональною політикою стоїть завдання підвищення ефективності державного регулювання розвитку територій. В такій ситуації всі зусилля слід спрямовувати на забезпечення конкурентоспроможності регіонів на основі використання наявного комплексного потенціалу. Характерними рисами такого розвитку мають бути збалансований та інноваційний розвиток виробництва, соціальної сфери та охорони навколишнього середовища [171, с.320].

Так, ефективного регіонального розвитку неможливо досягти без забезпечення стійкості його економічних суб'єктів, а також обліку інтересів і координації дій держави та бізнесу як основних рушійних сил сучасної ринкової економіки. Глобальні процеси, що відбуваються у світі, вимагають інтеграції України в економіку та інші сфери діяльності провідних країн світу, не втративши при цьому власних ціннісних орієнтирів розвитку. Необхідність ефективного входження в світове господарство потребує проведення адаптивних перетворень, пов'язаних з кардинальними цивілізаційними зрушеннями поточного століття.

Перед Україною, інтегруючої до світових економічних організацій, постають нові завдання щодо вирішення питань швидкої адаптації підприємств областей країни до нових економічних умов. Так для сучасного ефективного розвитку регіонів необхідним є:

- розроблення та впровадження дієвих механізмів співпраці центральних і місцевих органів влади та органів місцевого самоврядування з метою узгодження інтересів загальнодержавного та регіонального розвитку, спільного розв'язання проблем, що стримують розвиток регіонів; визначені механізми повинні передбачати критерії досягнення визначених цілей та завдань;

- здійснення (на постійній основі) аналізу нормативної бази регіональної влади з метою усунення будь-якої дискримінації при здійсненні зовнішньоекономічних операцій та розвитку підприємництва;

- розроблення заходів державної підтримки та субсидювання місцевих виробників, продукція яких орієнтована на експорт;

- створення єдиних електронних митних мереж, які забезпечували б оперативний й інформаційний обмін і прискорення митного оформлення товаропотоків і були інтегрованими в загальнодержавну мережу;

- формування нової системи узгодженого довгострокового просторового розвитку як окремих областей, так і цілісних територіальних утворень. При цьому, слід виходити з того, що розробка науково-обґрунтованої концепції й програми зовнішньоекономічної діяльності, визначення на державному рівні

стратегічного курсу й тактичних завдань у сучасний період розвитку економіки – одна з головних передумов оптимальної участі регіонів у міжнародному поділі праці, процесах інтеграції, зміцнення та поглиблення світогосподарських зв'язків [129, с.139, с.143].

Для розвитку економіки України в умовах конкурентної боротьби важливим є розуміння саме змістовної характеристики основних проблем економічного розвитку: недостатня регуляторна спроможність держави у зовнішній діяльності (нездатність подолати асиметрію в експортно-імпортних потоках та високий рівень імпортозалежності, невизначеність політики держави щодо секторальної підтримки національного виробника та покращання інвестиційного клімату в Україні, асиметричність регіональної відтворювальної структури економіки), низька адаптаційна здатність вітчизняного бізнесу в умовах загострення конкурентної боротьби в інвестиційно-фінансовій сфері, системні проблеми соціальної сфери, що унеможливають відтворення людського капіталу відповідно до завдань підвищення національної конкурентоспроможності.

За сучасних умов міжнародного економічного розвитку економіка України стає більш залежною від здатності кожного регіону забезпечувати високий рівень конкурентоспроможності як у середні держави, так і на світовому ринку. Зміни, які відбулися в результаті стрімких темпів науково-технічного прогресу, пожвавлення інноваційних процесів, зростання конкурентоспроможності регіону та держави, вимагають створення ефективних засад формування та реалізації економічної політики держави, яка б повною мірою сприяла розвитку кожного її регіону.

Інтеграційні та глобалізаційні процеси обумовили необхідність структурних змін з метою подолання застарілої спеціалізації та структури виробництва у ряді регіонів, подолання міжрегіональних відмінностей у рівні соціально-економічного розвитку, забезпечення гармонізації інтересів і партнерських стосунків між наукою, бізнесом і владою [212].

Теорія кластеризації виступає як новий напрям дослідження економічних процесів країни, відкриває нові можливості використання ресурсів суб'єктів господарювання в залежності від їх територіального розташування, які, організуючись у нові утворення, реалізують зовсім нову філософію організаційно-економічних та техніко-технологічних зв'язків, спрямовану на максимізацію сукупного результату.

Інноваційність розвитку країн потребує нових підходів, один із яких є формування територіально-інтегрованих виробничих систем на основі співпраці підприємств суміжних виробництв у формі кластерів. Багато уваги мережевому партнерству приділено у працях М. Портера, який виділяв 9 моделей кластерів економічного розвитку.

Слід зазначити, що саме праці М. Портера, що стосуються конкурентних переваг націй, привернули увагу аналітиків та світових лідерів різних країн світу до концепції промислових кластерів. Саме кластери стали частиною більш широкої концепції, яка допомагає зрозуміти рушійні сили регіональної та національної конкурентоспроможності. Конкурентоспроможність регіону або нації може визначатися як її здатність залучати необхідні ресурси та підтримувати діяльність, яка сприяє економічному розвитку країни. Регіональні кластери є обмеженими географічними зонами з достатньо великою кількістю фірм та працівників у малому колі суміжних промислових секторів [143].

На сьогодні все більш доцільним з забезпечення конкурентоспроможності України стає реалізація державної політики, спрямованої на ефективне використання наявних ресурсів не тільки країни в цілому, а й кожного регіону та розвиток його інноваційно-інвестиційного потенціалу. На наш погляд, для реалізації зазначених цілей дії з боку держави повинні бути спрямованими на впровадження кластерної моделі виробництва, яка сприятиме підвищенню як національної, так і регіональної конкурентоспроможності, розвитку інноваційного потенціалу, а також активізації малого та середнього бізнесу.

Концепція кластеризації зосереджена на зв'язках і взаємозалежності між компаніями, об'єднаними в мережеву структуру для виробництва продукції, послуг на основі активного використання інновацій.

Вона виходить за рамки простих горизонтальних зв'язків, у яких фірми, діючи на спільному ринку готових виробів і входячи до однієї промислової групи, кооперуються у таких напрямках діяльності як дослідження і дослідні розробки, демонстраційні програми, спільний маркетинг чи закупівельна діяльність.

Ефективність кластерної моделі доведена не тільки теоретичним обґрунтуванням, а й світовою господарською практикою. Останні 20 років характеризувались постійною боротьбою держав за підвищення своєї конкурентоспроможності. Фактично, головним завданням економічної політики кожної держави у ринковій економіці за сучасних умов стала мобілізація зусиль на збільшення своїх конкурентних переваг. Для досягнення цього більшість країн використовує саме кластерну модель виробництва.

Вперше про концепцію кластеризації заговорив А. Маршалл у книзі «Принципи економіки» (1890р.), де були розкриті питання зовнішнього спеціалізованого територіального розподілу. Пізніше, у середині ХХ століття, вагомий внесок у подальший розвиток мережевих структур у вигляді «індустріальних округів» зробив вчений О. Тофлер у праці «Третя хвиля». І в останні роки кластерні утворення стали основою забезпечення конкурентоспроможності багатьох країн світу. Крім того, більшість країн Західної Європи розробили та впровадили ту або іншу кластерну стратегію, яка суттєво впливає на процеси посилення конкурентоспроможності та прискорення інноваційної діяльності [81, с.55].

Наприклад, у Данії, починаючи з 1989-1990рр., було закладено основи кластеризації території. На сьогодні там функціонує 29 кластерів, в яких задіяно 40% усіх підприємств країни, які забезпечують 60% експорту [153, с.140].

Також дуже цікавим є досвід Італії у використанні кластерів і мереж малих та середніх компаній. Слід зазначити, що саме такі структури стали визначальними у швидкій індустріалізації півночі Італії. Більшість малих фірм Італії входять до кластерів, які спеціалізуються на виробництві певного типу продукції, знаходять своє місце на ринку. Таким способом побудована економіка багатьох північних провінцій країни. Більш великі компанії на контрактній основі підключають кластери до виробництва окремих вузлів і деталей для наступного їхнього складання, у тому числі на заводах Ferrari, Maseratti, Lamborghini та ін. [81, с.59]

Франція є взірцем застосування кластерної стратегії у розвитку економіки як одного з елементів промислової політики держави. Основна увага приділяється інноваціям у високотехнологічних секторах та партнерству між різними ланками виробництва. В основу регіонального програмування 60-70-років ХХ ст. була покладена концепція «полюсів зростання», згідно з якою промисловий розвиток прискорюється у районах, де великі підприємства активно співпрацюють з малими та середніми [81, с. 61].

Згідно з основним положенням національної промислової стратегії Фінляндії в межах проекту «Переваги Фінляндії» була розроблена та затверджена політика створення, функціонування і розвитку кластерів, що дозволило зробити перехід від макроекономічного регулювання до промислової й технологічно конкурентної політики, основними пріоритетами якої є розвиток саме кластерних формувань. Були утворені кластери лісового господарства, кольорової металургії, енергетики, телекомунікацій, екології, охорони здоров'я, транспорту, хімії, будівництва, продовольства та машинобудування [153, с. 142-143].

На території Німеччини землі згідно з федеральним устроєм мають велику самостійність і здійснюють свої програми розвитку за рахунок власних фінансових ресурсів. На сьогодні тут працюють три автомобільні кластери – у Мюнхені, Гамбурзі та Дрездені, які отримали почесну назву «Силіконова долина ХХІ століття» і входять до семи кластерів високих технологій [80, с.65].

В Австрії існують кластери харчової, деревообробної, хімічної, автомобільної, промислової гілки, охорони здоров'я, крім того успішно функціонують транскордонні кластери з Німеччиною, Італією, Швейцарією, Угорщиною, активізувались зв'язки з Францією та Великобританією. Розроблена політика стимулювання розвитку зв'язків між дослідними інститутами та промисловим сектором [153, с.137-139].

Динамічно розвиваються кластери і в США, зокрема у таких штатах як Аризона, Каліфорнія, Коннектикут, Флорида, Мінесота, Північна Кароліна, Огайо, Орегон, Вашингтон. Процес їх формування тут визначено як напрям пріоритетного розвитку, прийнято відповідні програмні стратегії розвитку територій. До найбільш відомих та успішних кластерних утворень США відносяться такі як «Силіконова долина» - кластер у сфері комп'ютерних технологій; американське автовиробництво у Детройті; центр нанотехнологій, біотехнологій, відновлювальних джерел енергії та цифрового друку у Нью-Мексико [81, с.71].

Центральна організація із забезпечення стимулювання стійкого розвитку промислових кластерів була створена в Японії на острові Хокайдо, у першій половині 90-х років ХХ століття. Ефективність проекту з реалізації кластерних рішень показує необхідність зміни підходів до управління розвитком існуючих територіальних моделей (громад, районів, регіонів).

Беручи до уваги як теоретичний, так і практичний досвід кластеризації, в літературі виділяють наступні критерії, які визначають успіх саме даної теорії:

1. менеджер кластера повинен володіти широкою мережею контактів та мати мультипрофільну компетенцію, підтримувати тенденцію до вищої професіоналізації кластерних організацій та їх менеджерів;

2. необхідна широка поінформованість суспільства про потреби потужних кластерних об'єднань, що розбудовуються;

3. найважливішим для кластеризації економіки є створення спільних міжнародних мереж [197, с.50].

Таким чином, на сьогодні актуальним є питання економічної політики України в створенні кластерів для зростання економіки територій, стимулювання їхнього технічного прогресу та підвищення конкурентоспроможності регіонів. Кластер – це унікальна фінансово-економічна й організаційна форма взаємодії ресурсів, їх спільної діяльності, прогресивна форма організації капіталів і управління.

Розвиток економічних кластерів залежить від структури та співвідношення складових компонентів, рівня розподілу та ефективності використання наявних виробничих та трудових ресурсів, перерозподілу економічних потоків, внутрішніх взаємозв'язків між підприємствами. Крім того, економічний кластер – це економічна система відкритого типу, і для його безперебійного функціонування та сталого розвитку у національній економіці необхідна наявність мережі зовнішніх зв'язків. Складні зовнішні зв'язки виникають між економічним кластером та підприємствами інших галузей у межах одного регіону. Наявність зв'язків кожного кластера з іншими підприємствами у межах свого та найближчих регіонів стримують його розвиток поза своїм регіоном і вихід на світовий ринок.

Серед важливих завдань, без вирішення яких неможливий сталий розвиток економічних кластерів, особливе значення мають структура та критерії їх розвитку, що відображують закономірності динаміки змін основних соціально-економічних показників. Основні етапи розвитку кластерів, у процесі якого відбувається формування структури кластера, відображені у Таблиці 3.7.

На сьогодні питання розвитку регіонів України є дискусійним та має нагальний характер вирішення. На наш погляд, саме концепція кластеризації здатна вирішити внутрішньо економічні проблеми та сприяти розвиненню та збільшенню конкуренції України у міжнародному середовищі.

Таблиця 3.7

Етапи становлення, розвитку та функціонування кластера

Передумови	Етапи	Результат	Особливості розвитку
I. Оцінка потенціалу			
1. Вимоги до кластера в контексті стратегії розвитку регіону	Аналіз можливостей та загроз сильних і слабих сторін економічної галузі регіону	Оцінювання економічної системи регіону та стратегічних напрямків її розвитку	Вияв особливостей та передумов формування кластерів на конкретній території
2. Максимальне задоволення попиту на товари і послуги	Прогнозування обсягів виробництва	Використання всіх можливостей виробництва	
3. Реалізація стратегічного напрямку розвитку: вдосконалення організації та управління АТП	Обґрунтування потреби створення кластерів	Потреба оцінювання формування меж потенційних кластерів	
II. Зародження і впровадження кластерів			
4. Оцінювання потенціалу економічної системи	Розроблення моделі економічного кластера	Створення проекту кластера	Зародження окремих елементів кластера
5. Вимоги до створення кластера	Визначення факторів, що визначають територіальне розміщення та ефективну структуру кластера	Місце локалізації кластера	
6. Стимулювання зростання обсягів економічних і додаткових послуг, покращення їх якості, раціональне використання рухомого складу	Оцінювання необхідності координації та обмін інформацією АТП	Відповідність структури кластера	Становлення простих та створення нових системних утворень
III. Функціонування кластера			
7. Проект кластера	Реалізація кластерних ініціатив у контексті сталого розвитку регіону	Ефект роботи кластера	Вдосконалення підсистем та укладання механізму роботи кластера
8. Розміщення кластерів на території регіону	Функціонування кластера як системи	Розроблення організаційних, управлінських та економічних функцій	
IV. Розвиток кластера			
9. Функціонування та розвиток кластера	Оцінювання соціально-економічного ефекту	Синергетичний ефект	Трансформація структури

Джерело: [81, с.43]

Повертаючись до даних Світового економічного форуму (World Economic Forum), в документах якого відображено індекс конкурентоспроможності

кожної країни (The Global Competitiveness Index), Україна з кожним роком погіршує свій результат. За рівнем розвитку інновацій Україна у 2015р. займає 54 місце, що свідчить про застарілі методи виробництва та відсутність наукового підходу до розвитку країни. Таким чином, можна зробити висновки, що проведена державна економічна політика не дала змоги розкрити потенціал країни та збільшити її конкурентоспроможність на світовому ринку. Також дуже важливим аспектом при аналізі даних Світового економічного форуму є те, що показники, які використовуються, мають якісну, а не кількісну оцінку. Тому на сьогодні, важливим завданням для держави є створення ефективного механізму розвитку країни, як в цілому, так і окремого її регіону, адже кожен регіон має свою специфіку та особливості, як природні, так і соціально-економічні [212].

Саме кластерний підхід при розробці державної економічної політики щодо розвитку регіонів здатний змінити ситуацію. Адже це спонукає не тільки розвиток виробництва та розширення ринків, а й збільшить зусилля на розвиток інноваційних факторів економіки.

Зазначені висновки підтверджуються також й аналізом організаційно-управлінських аспектів концепції кластеризації, які зображені на рисунку 3.4. Таким чином, введення інноваційного підходу стає додатковим чинником забезпечення сталого регіонального розвитку та активізує внутрішній потенціал регіону.

За умов, що всклалися у світовому суспільстві потрібен активний розвиток регіональної політики, яка має базуватися на гео економічних та системних перевагах, що дають можливість на базі кластерів втілювати нові технології на регіональному рівні. В умовах нинішньої кризи основним напрямом економічної політики держави має бути інноваційна концепція, яка здатна створити нове технологічне ядро формування кластерної моделі виробництва, державно-приватного партнерства, реалізації пріоритетних проектів розвитку. Україна має потужний потенціал для кластеризації та забезпечення сталого функціонування в системі взаємопов'язаних кластерами

галузей. Високоєфективні кластери справлятимуть позитивний вплив на машинобудування, приладобудування, хімічну та легку промисловості, на розробку біо- та нанотехнологій, на створення нових матеріалів, інформаційних технологій, розвиток АПК, харчової індустрії та інші важливі сфери економіки.

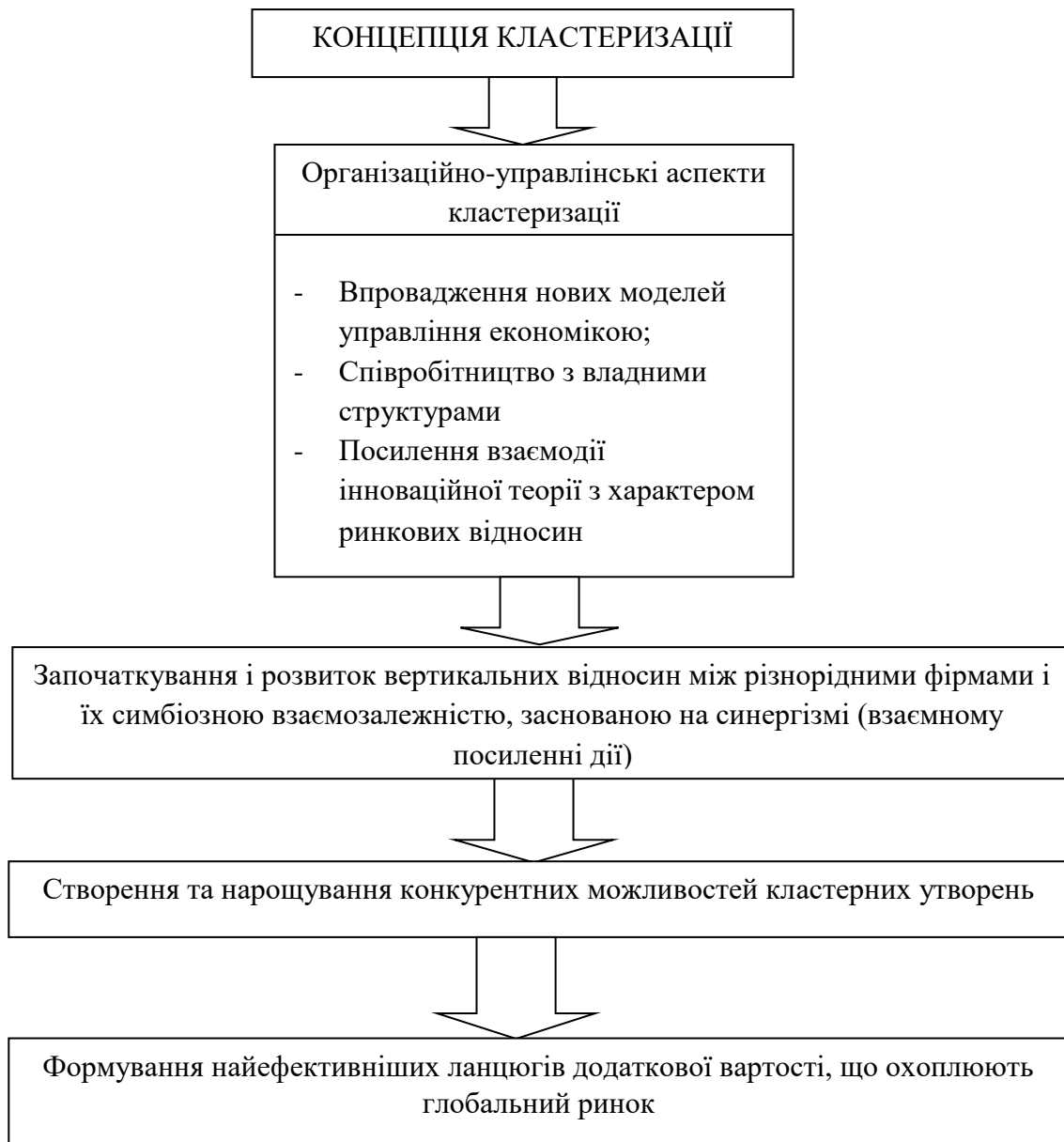

Рис. 3.4. Організаційно-управлінські аспекти концепції кластеризації
Джерело: [81, с.57]

Світовий досвід показує, що формування кластерів – це затратний процес, в якому приблизно половину обсягів фінансування бере на себе держава (за рахунок національного та регіонального бюджетів). Кластери широко

використовують нові механізми фінансування, формування кредитних спілок, аутсорсинг, субконтрактинг, факторинг, венчурні фонди тощо.

Таким чином, щоб кластеризація повністю проявила себе як новий спосіб роботи, потрібні наукові розробки, нове економічне мислення, фінансові ресурси та інше. Це досить складний процес і, на наш погляд, в цьому процесі повинна активно брати участь держава шляхом проведення економічної політики, державно-приватне партнерство, спрямовані на інноваційний підхід розвитку регіонів. Кластеризація економіки – це динамічний процес, в якому зупинки та зволікання можуть призвести до відставання. Для кластеризації в Україні доцільно розробити стратегію розвитку кластерів на рівні держави, закріплену в економічній політиці.

Формування національної конкурентоспроможності – одна з головних цілей економічної політики держави, адже глобалізаційні процеси вимагають від національних держав створення нових умов економічного розвитку, спрямованих на забезпечення інноваційного розвитку та підвищення конкурентоспроможності кожного регіону та країни в цілому.

3.2. Соціальний вимір економічної політики держави

На етапі ринкової трансформації України та в період політичної нестабільності все більшої актуальності набувають питання побудови ефективної державної політики. Дослідження даної теми охоплюють різні сегменти економіки, що свідчить про складність проблеми, необхідність інтеграції інноваційного наукового підходу до визначення та формування принципів державної економічної політики. За сучасних умов все більшого значення набуває соціальна складова економічної політики, визначення такого курсу держави, який би мав ефективний результат та сприяв підвищенню довіри до держави з боку населення. Тому, на наш погляд, дуже важливим поряд з визначенням поняття, змісту та впливу соціальної політики у складі економічної політики держави розглядати також питання соціальної

відповідальності держави, як одну з головних умов побудови та реалізації ефективної економічної політики та як невід'ємну частину соціальної політики.

Соціальна політика виступає центральною ланкою державної економічної політики, а її ефективність та цілеспрямованість - нагальною суспільною потребою, тому проблеми теорії та практики саме соціальної політики постійно знаходяться в колі уваги дослідників. Серед українських вчених дане питання розглянуто в роботах Я.А. Жаліло, А.Г. Ягодка, А. М. Колота, О. А. Грішнєвої, П.І. Шевчука, В.В. Буреги, О.О. Яременка та інших.

Наприклад, А.Г. Ягодка вважає, що під соціальною політикою слід розуміти вирішення проблем, пов'язаних з поліпшенням матеріального добробуту населення, продуктивною зайнятістю, гарантуванням прав громадянина на працю, соціальний захист, освіту, охорону здоров'я, житло із соціальною підтримкою найуразливіших верств населення, підвищенням тривалості життя, поліпшенням соціальної інфраструктури [202, с.20]. Важливим завданням соціальної політики в умовах становлення ринку, на думку П.І. Шевчука, є поступове обмеження впливу чинників, які гальмують соціальний прогрес, а також посилення факторів соціального поступу, зростання соціальної та економічної безпеки особи [198, с.33]. О.О.Яременко виділяє широке та вузьке розуміння соціальної політики. Так, в широкому розуміння, соціальна політика – це цілеспрямована діяльність держави й інших політичних інститутів і громадських об'єднань, спрямована на вдосконалення якості життя населення. В вузькому розумінні – діяльність суб'єктів соціальної політики, спрямована на захист груп населення, неспроможних до самозахисту та самозабезпечення, організацію соціальних служб [204, с. 27].

В економічній літературі можна зустріти різні погляди на трактування та розуміння сутності соціальної політики держави. На наш погляд, на сьогодні дуже важливим є не лише розуміння самої соціальної політики, а й визначення її місця в формуванні саме економічної політики держави, адже дані два аспекти в умовах, що склалися, розглядати окремо неможливо.

Також за сучасних умов дуже важливим стає розуміння такого поняття як «соціальна відповідальність держави». В Україні питання соціальної відповідальності під різними кутами зору розглядали А.М. Колот, В.В.Бурега, В.К.Мамутов, О.А. Грішнова, М.В.Семикіна та ін. Багато з них починали свої дослідження, перш за все, з питання гармонізації відносин між державою, працедавцем та робітником [33; 88; 40; 166; 170]. Наприклад, М.В.Семикіна, розглядала методологічні основи оцінки рівня гармонізації соціально-трудова відносин, запропонувала систему показників, які дозволяють здійснювати таку оцінку та давати загальні рекомендації відносно втручання в ті чи інші процеси, які відтворюються в соціально-трудова відносинах [170]. В.К. Мамутов досліджує питання взаємодії держави та суспільства з боку правових наук, адже правові закони стають практичними носіями визнаних принципів та засад економічного розвитку країни [59]. В.В. Бурега запропонував розглядати соціологію державного управління як самостійну складову соціології, нову дисципліну[21]. Дана точка зору на сьогодні є дуже цікавою, адже в сучасних економічних умовах розмежування соціального та економічного не є вірним шляхом вирішення проблем в державному регулюванні. Таким чином, Соціальна відповідальність – це складана економічна, етично-правова, філософська та етико-психологічна категорія, яку розглядають у різних науках та під різними кутами зору.

Аналіз змісту державної політики у сфері економіки та соціального розвитку показує їх взаємозв'язок та взаємообумовленість. За сучасних умов економіка не є самодостатньою та замкнутою сферою діяльності. Економічне зростання, в цілому, необхідне для створення умов розвитку людини, підвищення рівня та якості її життя. Тому державна економічна політика повинна базуватися на поліпшенні соціального стану більшості населення країни. Соціальна ринкова економіка є інструментом побудови не суто ринкового, а й соціально-орієнтованої економіки, тому, в рамках соціальної економіки ринок розглядається як апарат, який максимізує рівень досягнення поставлених цілей, а не тільки прибутку [203; 97].

Саме людина повинна бути кінцевою метою економічної політики. Однак, людина – важливий активний ресурс економічного зростання. Таким чином, соціальні аспекти мають пронизувати всі економічні процеси, рішення та дії держави. Економічне зростання та соціальна політика повинні розглядатися в єдності, а це можливе лише за умови, коли всі проблеми суспільства розглядатимуться крізь призму розширеного відтворення. Саме це означає відновлення людського фактору на більш високому рівні, що передбачає «інвестування в людину». «Інвестування в людину» має чіткий управлінський зміст: здоров'я, освіта, кваліфікація як основні якості людського капіталу. Соціальний розвиток – вбудований в процес відтворення фактор, який слід розглядати і з боку цілей, які пов'язані з людиною, і з боку відтворювальних факторів.

На сучасному етапі становлення взаємовідносин між державою та суспільством дуже важливим є введення поняття «місії держави», яке, перш за все, повинне відображати та окреслювати ті основні засади, на яких побудована економічна політика – добробут населення, формування правового режиму країни, введення та поширення досягнень науково-технічного прогресу, екологічна та політична складові політики держави. Таким чином, кожна дія з боку держави повинна відповідати її місії – досягненню добробуту населення. Місія держави повинна бути наріжним каменем формування державної економічної політики та побудови принципів соціальної відповідальності держави.

Саме держава виступає як гарант упевненості громадян у задоволенні потреб організації суспільства, забезпечуючи стійкість зав'язків та відносин у межах цієї організації [24, с.19].

Держава як основний соціальний інститут повинен спрямовувати свої зусилля:

- на реалізацію базових потреб суспільства у сфері культури, науки, освіти, охорони здоров'я та ін.;

- на забезпечення матеріальної життєдіяльності, інтеграція соціальних груп і колективів, підтримку та забезпечення духовних цінностей.

Таким чином, соціальна держава, що функціонує як соціальний інститут макрорівня, формує свою структуру та організовує життєдіяльність усіх суспільних сфер, спираючись на конституційні основи. Зазначене твердження повинно бути повною мірою реалізовано при розробці та формуванні економічної політики держави, адже саме вона описує практичні дії держави, які спрямовані на досягнення поставлених цілей.

Як відомо, Україна стала на шлях побудови соціально орієнтованої економіки, що зазначено в Конституції України: «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава» [89]. Отже, поняття «соціальна» передбачає, що держава буде здійснювати соціальну політику, яка має бути спрямована на забезпечення потреб та інтересів усіх соціальних груп суспільства. Також згідно з Конституцією України (ст. 3) проголошено, що «людина, її життя і здоров'я, честь та гідність, недоторканість та безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [89]. Таким чином, в Конституції України зазначені головні цілі та завдання щодо діяльності держави, які мають бути не лише враховані, а й стати основою формування та реалізації економічної політики держави.

В економічній літературі можна зустріти різні підходи щодо трактування та розуміння даного поняття, адже протягом ХХ століття склалися різні моделі соціальної держави, а й відповідно різні механізми реалізації соціальної політики держави (Рисунок 3.3).

Соціально-демократична модель базується на інвервенційній моделі соціальної держави та виключає потенційну можливість ринку задовольнити потреби всіх груп населення. Основна мета державної соціал-демократії, полягає в проведенні випереджувальних і профілактичних заходів у соціальній

сфері. Однак, незважаючи на ідеологічну схильність до універсціоналізму в соціальному забезпеченні, спостерігається певний рух у бік розширення платності соціальних послуг.

Рисунок 3.5. Основні моделі реалізації соціальної політики держави

Джерело: [169]

Інша модель ґрунтується на системі соціального страхування з пайовим відрахуванням внесків працівників та роботодавця. Боротьба з бідністю поєднується з підтримкою високих стандартів життя усіх громадян. Ринок праці та зайнятість регулюються соціальними партнерами.

Континентально-європейську модель ототожнюють з центристським й консервативним підходом до визначення моделі соціальної держави. Її високий соціальний потенціал полягає в поєднанні традиційних цінностей універсализму

й перерозподілу з забезпеченням економічної мобільності відповідальності. У консервативній моделі приватні форми соціального страхування відіграють допоміжну роль – пріоритет надається обов'язковим. Прагматизм консерваторів підтримується їх втручанням у соціальні процеси тільки у випадках, коли ринок неспроможний забезпечити добробут населення [163, с. 7-8].

Усі вищеназвані моделі виникли на основі розподілу та перерозподілу доходу з метою досягнення соціальної стабільності в державі. З економічним зростанням функції соціальної держави постійно стають більш складними та ширшими. При цьому соціальна держава не ставила перед собою завдання досягнення абсолютної соціальної справедливості, вона покликана забезпечити соціальну компенсацію, яка дає можливість уникнути конфліктів у наслідок нерівномірного розподілу ресурсів. Головна мета, що випливає з сутності соціальної держави, - обмежити й нейтралізувати потенційно небезпечні ризики. Тому завдання держави й полягає в формуванні та реалізації такої економічної політики, яка б сприяла розвитку й становленню соціальної держави та відповідала її основним принципам.

Таким чином, здійснення ідей соціальної держави, механізми реалізації соціальної політики можуть бути різними. Ступінь соціальності держави не залежить від безпосередніх розмірів фінансової участі держави в реалізації соціальної політики. Визначальними факторами ступеня соціальної держави є, насамперед, першорядність соціальних цілей в розробці та реалізації економічної політики держави, визначення її місії та ієрархії цілей; наявність сильних політичних і державних інститутів, створення адміністративних умов та правового простору для вільного функціонування різних суб'єктів господарювання та їх економічна ефективність.

Одним з найважливіших інструментів реалізації принципів соціальної держави є соціальна політика. Різні країни обирають свої моделі соціальної політики, однак усі вони передбачають створення умов для забезпечення чіткого функціонування всієї системи соціально-економічних інститутів щодо

регулювання соціальних відносин. Без сумніву, більшість науковців вважають, що об'єктом соціальної політики соціальної держави є суспільні, а саме, соціальні відносини, процеси життєдіяльності суспільства, що безпосередньо або опосередковано впливають на формування соціальної безпеки людини, задоволення нею власних соціальних потреб та інтересів, освоєння та створення соціальних цінностей [163].

Як бачимо, всі моделі соціальної політики передбачають створення умов для забезпечення чіткого функціонування всієї системи соціально-економічних інститутів щодо регулювання соціальних відносин.

Досвід багатьох європейських держав, що визначається відповідно до Конституцій, показує, що їх соціально-економічна політика опирається на наступні принципи [24, с.89]:

- принцип економічної свободи людини та визнання права підприємців чи їх об'єднань, найманих працівників та їх профспілок на тарифну автономію на основі соціального партнерства;

- принцип довіри до регулюючої ролі ринку шляхом попиту та пропозиції, ціноутворення, конкуренції, та в водночас і на принцип відповідальності держави за гру ринкових сил та створення умов для впорядкування протікання економічного та соціального життя, спрямованого на забезпечення добробуту своїх громадян;

- принцип соціальної справедливості та солідарності суспільства, зокрема шляхом податкового перерозподілу доходів від багатих до бідних та залучення дієздатних до трудового процесу, забезпечення соціальної відповідальності працездатних за ще чи вже не працюючих громадян;

- принцип участі працівників в управлінні виробництвом та розподілі, у суспільному та державному житті, розвиваючи при цьому різні форми суспільного розвитку.

Соціальний компонент державної економічної політики в розвинених країнах включає три важливих параметри:

- нормативно-договірне регулювання заробітної плати найманих працівників та доходів самозайнятого населення;
- розвиток інститутів обов'язкового та добровільного соціального страхування, які дозволяють мінімізувати та компенсувати основні види соціальних ризиків (захворювання, старості, інвалідності, втрати місця роботи);
- надання державою суспільних благ, які пов'язані з соціальним забезпеченням, освітою, охороною здоров'я, житлово-комунальними послугами [203].

Необхідність соціально-економічної перебудови стає одним з найголовніших питань сучасного розвитку, з яким зіткнулися уряди, підприємництво та громадяни багатьох країн.

Значення дослідження соціальної структури (складової) для розробки перспективної та ефективної економічної політики держави є важливим, адже за сучасних умов людина виступає базовим ресурсом розвитку економіки. Саме стан соціальних та соціально-економічних показників демонструє загальний стан економіки країни.

Економічною наукою доведено та підтверджується практикою, що економічний та соціальний прогрес, економічний та соціальний розвиток узгоджуються та мають одновекторну динаміку. В економічній літературі зустрічається погляд, що соціальна політика має бути похідною від економічної [88, с.9]. Дане твердження базується на тому, що сприйняття людини відбувається лише як працівника, реалізація здібностей і самореалізація якого можливі тільки на виробництві. Однак, умови та потреби розбудови соціальної держави (як проголошено у Конституції України) та економіки інноваційного типу (що відповідає викликам сучасного розвитку світу) вимагають запровадження нових принципів формування соціальної політики, надання їй нової ролі в забезпеченні соціальної динаміки.

Враховуючи сучасні умови розвитку, на наш погляд, дуже актуальною є думка А. М. Колота, який вважає, що соціальна компонента не може бути другорядною в умовах, коли головним напрямком прогресу цивілізації стає

розбудова «економіки знань» і знання та інновації на 60% та більше мають наповнювати вартість кінцевого продукту. Таким чином, сьогодні відбуваються зміни в структурі активів суб'єктів господарювання на користь нематеріальних, та більшість з них припадає на людський капітал, який формується здебільшого у соціальній сфері.

Людина виступає носієм найбільш продуктивного капіталу, а саме людського, та водночас вона виступає метою виробництва. Соціальний розвиток неможливо розглядати, як другорядний щодо економічного у державі соціального типу, в суспільстві, в якому людина розглядається і як головний чинник, і як головна цінність, мета соціально-економічного розвитку, тому при розробці державної економічної політики є дуже важливим розглядати економічний і соціальний напрямки розвитку, як єдине ціле, кожна компонента з яких обумовлює та сприяє розвитку іншої.

Соціальний фактор не повинен розглядатися поза економічного явища, як і інші компоненти економічного розвитку. Економічна система, насамперед, визначається її ціннісними складовими. Бельгійський вчений Р.Стойкерс висунув концепцію «метафори дерева», яка дозволяє розглядати економіку крізь призму культури та релігії, національних традицій та соціальних парадигм. Рамки економічної політики повинні бути описані також соціальними орієнтирами. Повинна бути ціннісна точка відліку становлення економічної політики держави, адже забезпечити конкурентоспроможність вітчизняної економіки, цілісність економічного простору буде практично неможливим.

Успіх функціонування економіки в багатьом залежить від людського капіталу, який неможна тільки зводити до освіти та професіоналізму працівника. Визначення цінностей та цілей розвитку економіки слід поєднувати з національними особливостями країни.

На думку американського економіста Дж. Стігліца, важливе місце в успішності економічного зростання займає соціальний капітал, тобто розвиток соціальних відносин та соціальної інфраструктури [176, с. 144]. Таким чином, на перший план виходить модернізація саме тих секторів, які забезпечують

розвиток людського потенціалу. В силу цього в довгостроковій перспективі соціальний потенціал має вирішальну роль у відродженні економіки.

Без забезпечення рівня та якості життя населення неможлива й якісна перебудова економіки. На сучасному етапі розвитку, коли необхідний перехід до суспільства та економіки, які базуються на знаннях, важливим показником цього переходу стає рівень культури та освіти населення, стан національної науки, здоров'я та низки інших соціальних критеріїв та показників. Перш за все, слід звернути увагу на рівень життя населення, особливо тих, хто живе за межею бідності, так як низькі доходи визначають низьку віддачу у праці та навпаки. Слід зазначити, що при існуючій системі доходів населення, які не забезпечують відтворення, відсутні перспективи забезпечення гідного життя, а значить й потенціалу економічного зростання.

Слід пам'ятати про зв'язок економічних і соціальних показників. Наприклад, рівень оплати праці, доходів самозайнятого населення, його накопичення формують платежеспроможний попит, інвестиційно-кредитний об'єм ресурсів, що в свою чергу впливає на економічне зростання.

Слід зазначити, що в Україні поняття «якості життя» та «людського потенціалу» не розглядаються державними органами з позиції їх практичного використання. Більш того, недооцінка важливості соціальної складової дуже усугубилася на етапі ринкових реформ, що призвело до різкого зниження затрат на розвиток людини, які на сьогодні не забезпечують у багатьох сегментах та прошарках населення навіть просте його відтворення.

Розробка державної економічної політики не може не бути комплексною задачею, в яку входять ціла низка окремих політик, в тому числі й соціальна. Розмежувати соціальну та економічну політику неможливо, саме так, як і виявити пріоритет однієї чи іншої. Слід говорити про соціальний вимір державної економічної політики, який включає: по-перше, обґрунтування вибору соціальної моделі держави та, по-друге, визначення цілей та базових пріоритетів соціальної політики, а також механізмів її програмного та правового втілення [97].

В даному випадку слід розуміти не тільки державну функцію соціального обслуговування населення, а якість і кінцеву націленість всієї економічної політики держави. Схематично ідею можна зазначити так: соціальні аспекти економічного розвитку країни – соціальний вимір економічної політики – соціально орієнтована ринкова економіка – соціальна держава – держава соціального гуманізму. Іншими словами, мова йде про тісний і навіть нерозривний зв'язок забезпечення гідних умов життєдіяльності населення та високого, стійкого економічного зростання в довгостроковій перспективі.

Програма динамічного розвитку економіки та якісного поліпшення життя населення може бути реалізована на основі спрямованого формування ефективних економічних і соціальних інститутів життєдіяльності суспільства, які забезпечують позитивну мотивацію економічної та соціальної поведінки основних його суб'єктів [74].

Для реалізації зазначеного економічного зростання, на наш погляд, потрібне чітке розуміння та посилення такого поняття як «соціальна відповідальність держави».

Необхідною характеристикою прогресивного сучасного державного управління має стати соціальна відповідальність [40, с. 5-12]. Зазначене твердження є дуже актуальним при розробці економічної політики держави, формуванні її цілей, методів і способів їх досягнення.

На наш погляд, соціальна відповідальність держави повинна «з'являтися» не лише при регулюванні, а ще на етапі формування економічної політики. Соціальна відповідальність має бути наріжним каменем формування та реалізації економічної політики держави, який повинен повною мірою відповідати місії економічної політики держави – забезпечення добробуту населення (схематично зображено на Рисунок 3.4).

Проголошення України як соціальної держави вимагає здійснення активної та послідовної державної політики, спрямованої на забезпечення гідного рівня життя, а також досягнення взаєморозуміння в суспільстві, збільшення рівня довіри до держави з боку населення [40; 97].

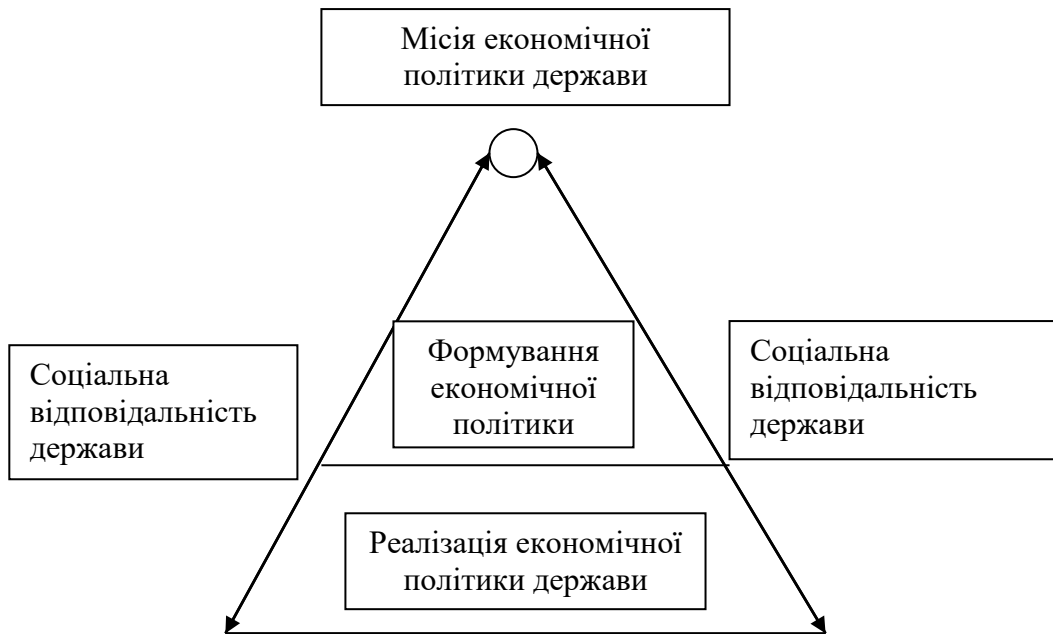

Рисунок 3.6. Місце соціальної відповідальності держави
в економічній політиці

Джерело: Побудовано автором на основі матеріалів дослідження

Зазначені Конституцією норми на практиці реалізовані недосконало. Причиною такої ситуації є те, що розуміння таких термінів як «соціальна відповідальність» і «соціальна держава» не мають однозначного трактування та не знаходять широкого застосування в нормативно-правових і політичних документах, що свідчить про недооцінку суспільними організаціями, громадянами та органами державного управління важливості соціальної відповідальності [40].

Окрім зазначеного вище, причиною такого становища є ще те, що про соціальну відповідальність держави починають згадувати лише тоді, коли проведені конкретні дії з боку держави, коли вже є наслідки та можна аналізувати їх результат. Потрібно, щоб соціальна відповідальність «згадувалася» на етапі формування та вибору методів економічної політики. Щоб кожна дія з боку держави була пронизана принципом соціальної відповідальності. Тільки в цьому випадку реалізація економічної політики буде

ефективною та повною мірою відповідатиме її місії. Коли сама дія підпорядкована соціальній відповідальності, то і результат буде відповідним, а значить ефективним.

Таким чином, соціальна відповідальність має бути одним з основних, базових принципів формування економічної політики держави.

Практичним носієм соціальної відповідальності має бути державна влада (державні органи, які визначають сферу, направленість державного регулювання, визначають метод та форму їх реалізації). Саме державна влада повинна відповідати перед народом за проведені дії.

Економічна політика держави потребує переосмислення нових принципів побудови. Адже розглядати соціальний та економічний розвиток країни окремо не є вірним та ефективним. Потрібне чітке розуміння, що економічна політика держави не лише повинна бути соціально-орієнтованою, а й відповідальною. Дії з боку держави повинні бути чітко визначені, відповідати місії економічної політики, мати ціннісні та якісні характеристики. Все це й повинна відображати соціальна відповідальність держави. Основою соціальної відповідальності держави має стати узгодження між економічними та правовими законами. Тобто кожен правовий закон має нести в собі економічну складову, адже економістами-науковцями доведено, що кожна дія з боку держави відображається на економічному становищі, можливо, не відразу, а через певний час [40; 33].

На наш погляд, підпорядкованість правових законів економічним і має стати практичною основою соціальної відповідальності держави. На практиці ж більшість законів та реформ мають стихійний (іноді, навіть, суб'єктивний) характер без врахування потреб населення та їх економічних наслідків. Принцип соціальної відповідальності при формуванні економічної політики держави має захищати населення від негативних наслідків реформ.

Таким чином, за умов трансформаційних процесів, що відбулися та продовжують відбуватися в Україні постало гостре питання формування зваженої, науково-обґрунтованої, ефективною державної політики, спрямованої

на досягнення місії держави – добробуту населення. Потрібна якісна переоцінка існуючих методів управління, яка повинна відбуватися ще на етапі формування економічної політики держави, виведення її принципів. Важливо зазначити, що для України дуже важливим є створення принципово нової системи соціального захисту населення, яка має бути націлена на створення можливостей для кожного громадянина реалізувати свої конституційні права.

Державна соціальна політика пов'язана з функціонуванням та розвитком держави. Так, з одного боку, держава виступає організатором та координатором взаємовідносин у суспільстві, а з іншого, – активним її учасником. Таким чином, говорячи про направленість та завдання соціальної політики, слід враховувати всі фактори, які впливають та можуть впливати на результати соціальної політики, а саме: демографічні, культурні, політичні, економічні тощо. Найбільший вплив на соціальну політику мають економічні фактори, оскільки соціальна та економічна політики тісно пов'язані. Економічна політика визначає можливості соціальної, а соціальна, якщо вона ефективна, стимулює економічну. Окрім того, масштаби та напрями соціальної політики повинні бути такими, які не виснажують економіку, а в раціональному варіанті не стримують її розвитку.

Дуже важливу роль на сучасному етапі економічного розвитку повинен відігравати принцип «соціальної відповідальності держави», який має повністю пронизувати всі дії з боку держави. Потрібно чітко визначення повноважень органів державної влади при формуванні економічної політики держави, адже саме органи державної влади на практиці виступають носіями соціальної відповідальності з боку держави перед населенням. Дуже важливим постає поєднання економічних та правових законів: економічні закони носять більш теоретико-науковий характер, правові ж – практичний. Саме в цьому і полягає теоретичний аспект соціальної відповідальності держави – кожна дія повинна бути науково обґрунтованою, враховуючи наслідки на економіку держави в цілому.

Отже, на сучасному етапі соціальна відповідальність виступає одним з найголовніших принципів формування та реалізації державної економічної політики, який здатний мінімізувати негативні наслідки економічних реформ та підвищити довіру населення до держави.

Таким чином, здійснення ідей соціальної держави, механізми реалізації соціальної політики можуть бути різними. Ступінь соціальності держави не залежить від безпосередніх розмірів фінансової участі держави в реалізації соціальної політики. Визначальними факторами ступеня соціальної держави є, насамперед, першорядність соціальних цілей в розробці та реалізації економічної політики держави, визначення її місії та ієрархії цілей; наявність сильних політичних та державних інститутів, створення адміністративних умов та правового простору для вільного функціонування різних суб'єктів господарювання та їх економічна ефективність.

На жаль, в Україні зазначені законодавством заходи спрямовані лише на вирішення окремих поточних проблем, підтримку окремих категорій громадян та не відповідають поставленим цілям. Така ситуація зумовлена, з одного боку, законодавчою невизначеністю стратегічних орієнтирів державної соціальної політики, а з іншого – неефективною структурою державних інститутів, діяльність яких має забезпечувати реалізацію визначеної соціальної політики держави.

Також слід зазначити, що не зважаючи на конституційно визначений соціальний характер держави в Україні, виконання нею соціальних функцій характеризуються значною суперечливістю. До нездатності вирішення соціальних проблем призвела відсутність системного підходу до формування державної соціальної політики, державних соціальних гарантій, сучасного інструментарію вибору пріоритетів соціальної політики та механізмів її реалізації, а також концептуальна неусвідомленість соціальної складової та практичне відокремлення розуміння «економічного» та «соціального». Соціальні цілі фактично відходили на другий план порівняно з економічними, адміністративними та політичними пріоритетами. Перевага надавалась в основному трансформації економічних

інститутів, а цілям соціального розвитку, підвищенню рівня та якості життя громадян не приділялось належної уваги.

Таким чином, для становлення та розвитку соціальної держави велику роль відіграє побудова ефективної та науковобґрунтованої економічної політики держави, адже наряду з економічними можливостями країни слід враховувати й інституційні фактори соціально-економічного розвитку. На сьогодні дуже важливим є виділення та врахування інституційних факторів при регулюванні соціальних процесів.

Інституційне забезпечення є одним із найважливіших аспектів соціальної політики, оскільки пов'язано, з одного боку, з формуванням стратегії соціального розвитку держави відповідно до потреб й умов часу та ціннісних орієнтирів, що складають уявлення про національні інтереси країни, а з іншого боку, – реалізацією цих інтересів у реальній практиці через спрямування їх на відповідну діяльність залученої до соціальних процесів.

Однією з головних ознак недостатнього соціального ефекту економічного розвитку в Україні є низький рівень середньодушового ВВП. Отже, ВВП на душу населення, обчислений за паритетом купівельної спроможності (за даними МВФ), в Україні є вдвічі меншим, ніж у нових країнах-членах ЄС, і майже у чотири рази меншим, ніж у розвинутих європейських країнах [5; с. 62].

Становище в Україні, яке виникло в соціальній сфері, обумовлене наступними чинниками:

- концептуальна неусвідомленість соціальної складової, що викликано розмежуванням соціальної та економічної складових у формуванні державної економічної політики;

- відсутність системного підходу до формування державних соціальних гарантій, сучасного інструментарію вибору пріоритетів соціальної політики і механізмів їх реалізації;

- повільне просування соціальних реформ (механічне збільшення ресурсного забезпечення соціальної сфери відтіснили зміни, які мали відбутися в реорганізації самої соціальної сфери, в технологіях та методах забезпечення

соціальних потреб, збільшенні соціальної віддачі ресурсів, що направляються на розвиток соціальної сфери);

- уповільнення темпів зростання реальної заробітної плати через прискорення інфляційних тенденцій;

- наявність значної різниці заробітної плати в регіональному вимірі та за видами економічної діяльності;

- різке погіршення становища на ринку праці, переважання тенденцій активного вивільнення працівників і погіршення стану з оплатою праці працюючих;

- недосконалість нормативно-правового забезпечення у сфері соціального захисту;

- надмірну кількість задекларованих соціальних пільг при фактичному недотриманні принципів їх цільового призначення. Замість розвитку можливих напрямів соціальної політики збільшувалась кількість різноманітних видів соціальної допомоги та пільг. Система пільг найбільше розвинулась вже після набуття Україною незалежності, було запропоновано пільги за соціальною ознакою. Збільшення кількості пільг і розширення кола пільговиків не було підкріплено можливостями бюджетного фінансування;

- нерациональність системи соціальних послуг, перевантаженість держави мережею бюджетних установ, які виконують різні функції в соціальній сфері;

- активне збільшення видатків на соціальний захист та на соціальне забезпечення [5; с. 63].

На наш погляд, в Україні першочерговим фактором при становленні соціальної держави є чітке визначення даного терміну та визначення його смислового навантаження при практичних діях держави при розробці та реалізації економічної політики. Адже, вдалою є соціальна політика держави, коли не лише збільшується соціальне забезпечення населення, а формується реальне підґрунтя для благополучної його життєдіяльності. Таким чином, створення робочих місць та дієвий правовий захист працівників є набагато ефективнішим для розвитку економіки країни, аніж просте збільшення пенсій та соціальних виплат. Потрібне

якісне осмислення змісту поняття «соціальна держава». Для України життєвою потребою є створення принципово нової системи соціального захисту населення, зорієнтованої, передусім, на створення можливостей для кожного громадянина та людини реалізувати свої конституційні права.

Дуже важливою є розробка та введення в дію заходів соціальної політики в кризових ситуаціях. Наприклад, заборона звільнення працівників на законодавчому рівні в період кризових ситуація. Дане твердження базується на ідеях американського економіста лауреата Нобелівської премії з економіки П. Кругмана, думку якого з цього приводу в Україні підтримують такі вчені як В.М.Геєць та А.А. Гриценко. П. Кругман в своїй книзі «Вихід з кризи є!» виступає з кейнсіанської позиції та зазначає, що боротьбі з кризою як у світі, так і в Україні нерідко перешкоджає домінування політики над економікою, тобто прийняття рішень за принципом так званої «політичної доцільності» [27; с.5].

На думку американського вченого, головний постулат Дж. М. Кейнса, який може дати позитивний ефект за сучасних обставин є те, що «економити слід під час буму, а не спаду. Нині уряди повинні витратити більше, а не менше, доки приватний сектор знову не буде готовий тягнути економіку вперед, проте стала переважати політика суворої економії, що руйнує ринок праці».

Так, в період з 2000 року по 2015 рік середньооблікова кількість штатних працівників в Україні зменшилась з 13 678 тис. осіб до 8 065 тис. осіб, а чисельність людей працездатного віку має менше змінення – 21 150 тис. осіб та 17 396 тис. осіб відповідно та різке збільшення безробітних у кризових періодах, наприклад, у 2008 році за один місяць з листопада по грудень збільшилась на 205 тис. осіб (коли річне коливання кількості безробітних за попередні роки складало не більш ніж 100 тис. осіб), що призвело до дестабілізації майже усіх секторів економіки та викликало різке бюджетне навантаження на соціальні виплати безробітним [132]. Таким чином, на наш погляд, дуже важливим є жорстке регулювання ринку праці з боки держави саме в період кризових явищ та виробка відповідної соціальної політики. Наприклад, заборона звільнення працівників на законодавчому рівні (можливе

зменшення робочого часу, але не звільнення) здатна зберегти ситуацію на ринку праці, а кошти, які б пішли на соціальні виплати безробітним, інвестувати в інновації пріоритетних секторів економіки, як державну підтримку в кризовий період, здатних за визначений період допомогти стабілізувати економічний стан країни.

П. Кругман відзначає, що зайнятість є ключова проблема макроекономічної політики, а разом з тим й економічної політики держави. Він не тільки відзначає те, що безробіття має негативний вплив на економіку, але й акцентує увагу на тому, що тривале безробіття деморалізує людину та завдає шкоди її внутрішньому світові. Адже, на сьогодні, саме людський капітал має велике значення для розвитку країни. Це впливає з неможливості відокремлювати соціальний та економічний компоненти державної політики [27; с.5]. Соціальний розвиток неможливо розглядати як другорядний щодо економічного у державі соціального типу, в суспільстві, в якому людина розглядається і як головний чинник, і як головна цінність, мета соціально-економічного розвитку, тому при розробці державної економічної політики є дуже важливим розглядати економічний та соціальний напрямки розвитку, як єдине ціле, кожна компонента з яких обумовлює та сприяє розвитку іншої.

Слід також зазначити, що в умовах глобалізації соціальна спрямованість економічного розвитку стає важливим конкурентним надбанням. Вона не тільки створює умови для інклюзивного розвитку та якості життя, а також для високого рівня людського та соціального капіталу, формують тим самим синергетичний ефект на основі поєднання економічного та соціального.

3.3. Соціокультурні особливості в системі державної економічної політики

На сьогодні стан економічної політики України є складним. Адже за часи незалежності Україна не змогла в повному обсязі здолати кризові явища

трансформаційного періоду, навпаки, відбулося погіршення та загострення соціальних та економічних проблем. На сучасному етапі розвитку країн світу все більшого значення набувають соціокультурні передумови формування державної економічної політики. В економічній літературі можна зустріти багато наукових досліджень, які розглядають різноманітні питання та аспекти господарської культури, соціокультурні чинники розвитку економіки.

На наш погляд, формування ефективної економічної політики України має спиратися на аналіз соціокультурних особливостей країни, врахування ментальних та історичних особливостей розвитку, створення умов для розвитку людського капіталу.

Безперечним фактом є те, що розвиток культури впливає на становлення та розвиток суспільства.

Так на думку Н. Дж. Смелзера, термін «культура» характеризує «комплекс символів, який надає поміркований характер протіканню соціального життя. Конкретними елементами культури виступають світогляд, цінності ідеології, естетичні витвори і наукові знання» [164, с. 200]. Самюель Хантінгтон у своїй книзі «Культура має значення» звертає увагу на те, що «досліджуючи особливості модернізації, політичної демократії, військової стратегії, поведінки етнічних груп, а також конфігурацію міжнародних альянсів і конфліктів, спеціалісти стали все активніше звертатися до культурних факторів [196, с.10].

У контексті нашого дослідження нас цікавить визначення ролі соціокультурних факторів при формуванні економічної політики держави, наскільки важливим є врахування культурних особливостей країни для створення найбільш ефективної економічної політики держави. Адже, на наш погляд, для ефективного розвитку економіки країни потрібне врахування не тільки її економічних результатів та перспектив, а розвиток більш глибоких чинників, якими і є соціо-культурні характеристики суспільства. О. Ахієзер зазначає: «Культура є істинним багатством людини і суспільства. Вона виступає як організований досвід всієї попередньої історії, що охоплює програми реалізації

людських здібностей, можливостей, основу, передумови і результати творчості, рефлексії людей, а значить, і здатність критики цих програм. Суть культури можна зрозуміти в єдності двох протилежних, але перехідних один в інший полюсів, як постійний процес їх взаємного припинення. З одного боку, культура – це загальне багатство людства, невід’ємне від нього як суб’єкта відтворення культури, але, з іншого боку, вона завжди особистісна. Культура – внутрішнє багатство особистості, що створюється на основі відтворювальної діяльності. Для особистості накопичено людством культура у всій її безмежності є реальним і потенційним предметом, характеристики якого особистість перетворює в зміст своєї свідомості та діяльності. Культура – суперечлива єдність передумови та результату кожного акту відтворювальної діяльності, що постійно критикується, поповнюється людиною, співтовариством, суспільством в цілому, програма цієї діяльності. Разом з тим, вона – суперечлива єдність ціннісного відношення людини до реальності й одночасно предметного відношення, тобто відношення до неї як до позакультурної реальності» [9, с. 54-55]. Таким чином, культуру можна розглядати і як явище, притаманне для цілого суспільства, і як внутрішній розвиток особистості, особистість залежна від суспільства - суспільство залежне від особистості. Саме завдяки культурі в суспільстві відбуваються процеси відтворення, розв’язання його внутрішніх суперечностей, переосмислення цінностей та пріоритетів.

М. Комаров вважає, що «культура являє собою систему соціально набутих значущих символів, ідей, цінностей, вірувань, традицій, норм і правил поведінки, що передаються від покоління до покоління та за допомогою яких люди організують свою життєдіяльність» [87, с. 70].

А. Кравченко вважає, що «культура – це система переконань та цінностей, за допомогою яких впорядковується життєвий досвід, регулюється взаємодія людей» [90, с.53].

Ці визначення, без сумніву, є досить всеохоплюючими та повною мірою розкривають розуміння та значення культури в суспільстві. Формування

економічної політики держави повинно повністю враховувати соціокультурні особливості країни. Аналізуючи наведені твердження, можна сказати, що саме культура має бути тим підґрунтям, на якому потрібно будувати ефективну державну політику. Адже, якщо рівень культури не відповідатиме рівню та методам проведення державних перетворень, подібні реформи не принесуть успіху, а економічна політика в цілому матиме негативні наслідки. Наприклад, неможна провести ефективну інноваційну політику, якщо суспільство до цього не буде підготовлено: в суспільстві не буде достатньої кількості освічених людей, здатних не тільки реалізувати принципи інноваційних перетворень, а й спрогнозувати наслідки та бути готовими адекватно відреагувати на них.

Таким чином, будь-яке суспільство спирається на міцний фундамент соціопсихологічних та соціокультурних чинників, які мало підвержені змінам в порівнянні з зовнішніми факторами, які здатні більш коливатися. Зовнішні фактори можуть бути географічними, економічними, політичними, техніко-технологічними, інформаційними тощо. Культурно-психологічні особливості людини неможливо повністю синхронізувати з зовнішніми чинниками, що постійно змінюються, адже вони мають меншу швидкість до змін, ніж зовнішні фактори.

З точки зору розробки стратегічного планування, яке й відповідає принципам ефективної економічної політики держави, дуже важливим є виділення місця колективної соціальної психології та рівня культури єдиній системі економічних процесів. Якщо розглядати офіційні статистичні данні, то поняття «культура» входить до блоку «соціальна сфера» (рівень освіти населення, кількість навчальних закладів, кількість учнів та студентів, тощо). Аналізуючи такі статистичні данні дуже складно говорити про виявлення впливу соціокультурних факторів на формування економічної політики держави. Говорячи про статистику, можливо лише кількісно врахувати число освічених та неосвічених осіб, а наскільки суспільство є ефективним та в повній мірі сприймає економічну політику, що проводиться державою, зрозуміти складно. Менталітет виступає головним провідником впливу

культури на економіку. Такий вплив в загальному вигляді можна визначати як здатність сприяти чи перешкоджати соціально-економічному розвитку.

Аналізуючи вплив соціокультурних факторів на формування економічної політики держави, на наш погляд, цікавим є запропонований Г.А. Гольцем розподіл поняття «культура»: елітна культура, масова культура та традиційна культура.

Елітна культура – це найбільш підвержений інноваціям та якісній перебудові шар культури. Масова культура – рухливий, захисний шар, який оберігає менталітет від глибинних переміщень. Традиційна культура – фундаментальна основа культури, джерело народного менталітету. [42, с. 24]

Таким чином, будь-які зміни, які відбуваються в суспільстві, сприймаються, в першу чергу, елітною культурою. Потім всі ці зміни переходять на рівень масової культури (іноді, зовсім в іншій формі), лише у виняткових випадках зачіпаючи фундаментальні пласти народної архаїчної культури. Тому дуже важливим є розуміння механізмів руху інновацій від елітної культури до масової та традиційної.

Формування економічної політики держави повинно повною мірою враховувати зазначені соціокультурні особливості. Враховуючи зазначені раніше, що економічна політика держави – це, насамперед, рамкові умови розвитку країни, державна економічна політика має бути спрямована на створення умов для розвитку та збільшення саме шару елітної культури. Адже саме він сприяє отриманню позитивних наслідків від проведених реформ.

В економічній науковій літературі все частіше дослідники звертаються до такого поняття як «етос». В рамках нашого дослідження етос також має значення. Адже, як вже зазначалось, формування ефективної економічної політики держави має бути спрямовано на становлення культурного суспільства, здатного адекватно та повною мірою реагувати на перетворення, які необхідні для покращення функціонування економіки, то етос – це, перш за все, структура будь-якого народу. Він складається з цінностей та норм. Норми – це ті стандарти поведінки, які практично регулюють діяльність людей. Вони

звичні для кожного середовища. Норми – це цінності, які втілені в соціальні стосунки, дії, в конкретне середовище, в конкретні умови.

Таким чином, етос – це сукупність норм, зразків, ціннісних орієнтирів, які фактично регулюють діяльність людей, тобто це не заявлені або декларовані в суспільстві норми, це реальні норми, якими керується індивід в прийнятті своїх рішень та виборі своєї поведінки.

Етос утворюється з цінностей та норм. Цінності відрізняються від норм тим, що вони більш незалежні від оточення людського середовища, ніж норми. Цінності можуть бути приховані в свідомості, а норми знаходяться ззовні. Зв'язок між ними досить тісний, але не прямий.

Аналізуючи склад цінностей та норм, визначаємо, що він є неоднорідним і можна виділяти декілька різновидів. Так, цінності можуть бути ідеалами, тобто самоцінними, а також ідеологічними – це цінності, які з'явилися завдяки досвіду. В свою чергу норми теж можна розділити, так виділяють норми, які є загальнонародними, тотальними та локальними, які характерні окремій сукупності людей – національній, професійній, віковій тощо.

Таким чином, саме етос – найбільш впливовий фактор економічного прогресу, він складає основу культури суспільства, формує зміст культури та проявляється у всіх цивілізаційних винаходах.

Він формується двома основними засобами:

- історично, враховуючи багато обставин та факторів;
- управлінським шляхом, за результатами рішень органів влади, суспільних договорів, засобів виховання.

Таким чином, розвиток або деградація етоса можна контролювати. І, насамперед, державна економічна політика, яка розрахована на майбутнє, на якісні характеристики населення, має бути спрямована на поліпшення етоса, виробки тих норм та цінностей в суспільстві, завдяки яким відбудеться якісна його перебудова, пройде корегування ментальності. Тобто економічна політика має бути глибинною, спрямованою на довгострокову перспективу.

Говорячи про ефективну економічну політику держави, здебільшого акцентують увагу на підвищенні якості життя населення, підвищення рівня життя і зовсім не враховують соціокультурне підґрунтя зазначених категорій. На наш погляд, дуже важливим є розуміння того, що саме соціальна бідність породжує матеріальну та навпаки.

Завданням економічної політики держави, перш за все, є створення умов для розвитку та укріплення соціальної складової крізь призму культурних чинників для уникнення появи соціальної, а згодом й матеріальної бідності, що в довгостроковій перспективі призведе до руйнування суспільства та зниження рівня економічного розвитку суспільства.

Досліджуючи соціокультурне підґрунтя формування державної економічної політики, на наш погляд, важливим є глибоке дослідження такого поняття, як «якість населення». Як зазначалось вище, соціокультурні фактори мають вплив на економічну політику та обумовлюють її ефективність в довгостроковій перспективі. І саме якість населення має стати головною ціннісною ціллю економічної політики держави.

Стаття В.М. Медкова поклала початок дослідженню категорії якості життя. Дослідник опублікував статтю у демографічному енциклопедичному довіднику, він розглядав таке поняття як «якість народонаселення», що є центральним поняттям системи знань про народонаселення, як специфічного матеріального об'єкта, як суб'єкта суспільного виробництва та всіх суспільних відносин. Якість народонаселення – це складне, комплексне поняття, яке включає в себе систему характеристик населення та його найважливішої частини – населення в працездатного віку. Це характеристики освітнього рівня населення, його професійної структури, соціальний склад населення, його рухливість, стан здоров'я населення тощо. В.М. Медков зазначав, що кожному етапу розвитку продуктивних сил та продуктивних відносин відповідає та чи інша якість народонаселення, а зміни якості народонаселення треба розглядати як розвиток народонаселення [49, с. 183].

Зазначення визначення містить ті основні складові, які й на сьогодні лишаються актуальними при розглядання поняття якості населення. Це, насамперед, не кількісний, а якісний склад населення: його освітній рівень, стан здоров'я, рівень культури. Також цікавим є те, що автор зазначає, що з розвитком продуктивних сил, якісний склад населення має змінюватись. Таким чином, поняття якості населення має відображати рівень розвитку суспільства й економіки, відповідати вимогам дійсності та особливостям розвитку.

Довгий час в наукових статтях якість життя згадувалась виключно в лапках, що свідчить про те, що даному поняттю не надавали значення, воно виступало другорядним, мало відносну наукову цінність.

На думку Я.І. Рубіна, сутність якості населення складається з трьох головних елементів: характеристик, структур та потенціалів, в кожному з яких можна виділити свої складові. (Рисунок 3.7)

Таким чином, запропонована І.Я. Рубіним структура поняття якості населення відображає повну залежність усіх його елементів один від одного. Навіть, усередині елементів між його складовими виражена залежність: розвиток гарантійних характеристик обумовлюють умови та характер основних та специфічних характеристик якості населення. Потенціали виступають синтезом характеристик якості населення та структури. Чим більш будуть розвинені характеристики та структури якості населення, тим сильнішими будуть потенціали суспільства.

Науковцем наведено наступне визначення якості населення: «Це характеристики та структури, які виражені потенціалами населення, що показують, на якому рубежі розвитку населення знаходиться нині та на якому може опинитися в майбутньому» [156].

На наш погляд, саме якість населення має бути ціннісною ціллю формування та реалізації економічної політики держави, а державне регулювання має відобразитися в покращенні гарантійних характеристик якості населення, що призведе формування сильного та якісного суспільства та досягненню цілей економічної політики держави.

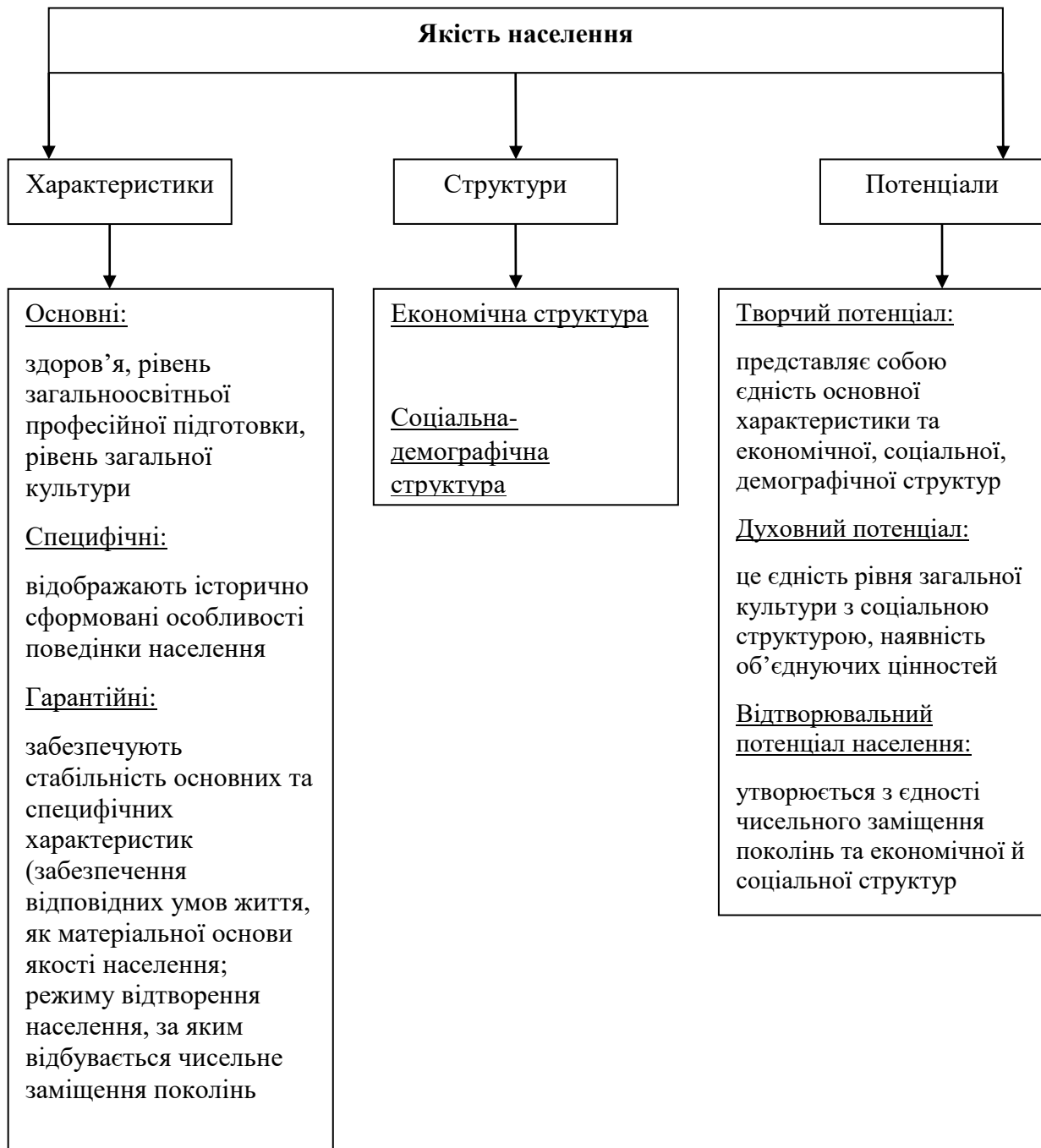

Рисунок 3.7. Елементи якості населення та їх складові
(розроблено автором за даними [156]).

Для виміру якості населення деякі науковці використовують міжнародний індекс людського розвитку, розроблений ООН у 1990 році.

У «Докладі про людський розвиток 2014» Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН) зазначено, що прогрес людського розвитку залежить не лише від розширення життєво важливих можливостей вибору та

здатності населення отримати освіту, бути здоровими, досягнути розумного рівня життя та почувати себе у безпеці. Він також залежить від того, наскільки надійні ці досягнення та мають достатньо умов для стійкого людського розвитку.

Також мова йде й про життєвий потенціал. Потенціал формується впродовж життя, і його необхідно культивувати та підтримувати; інакше він може почати стогнувати. Негативні якості (а також позитивні якості) людей є наслідком їх життєвого шляху, причому результати, отримані у минулому, впливають на схильність дії несприятливих чинників і засобів їх подолання. Формування життєвого потенціалу має дві особливості.

По-перше, на життєвий потенціал на будь-якому етапі життя впливають інвестиції, зроблені на попередніх етапах. На нього також впливає взаємодія між безпосереднім довкіллям, місцевою громадою та суспільством. По-друге, при короткотривалих потрясіннях часто бувають довгострокові наслідки. Повернення індивіда у початковий стан після того, що здається тимчасовим шоком, не завжди відбувається автоматично; повна реабілітація залежить від умов і не обов'язково буває ефективною з точки зору витрат. Саме знання про людський розвиток повинно враховуватися державою на всіх етапах реалізації економічної політики. Людський потенціал є не тільки джерелом економічного розвитку, але й метою такої політики.

Чим раніше відбуваються інвестиції у людський потенціал, тим краще перспективи індивіда, що призведе до формування сильного та якісного населення. І навпаки, відсутність своєчасних і тривалих інвестицій в життєвий потенціал може серйозно підірвати здатність індивіда повністю реалізувати можливості людського розвитку. Пізніші заходи втручання здатні допомогти індивідові відновитися (але як правило, лише частково) і рушити по висхідній траєкторії людського розвитку [68].

Сильно впливає на благополуччя населення загальний рівень свобод в суспільстві та здатність людей реагувати на несприятливі події - як природного, так і антропогенного характеру та долати їх наслідки. Життєва стійкість

знаходиться в основі будь-якого підходу по забезпеченню людського розвитку та наданню йому безповоротного характеру. По суті, життєва стійкість покликана забезпечити функціонування держави, місцевих співтовариств і глобальних інститутів з метою захисту людей і розширення їх прав і можливостей. Людський розвиток включає усунення бар'єрів, що заважають людям вільно діяти. Воно дозволяє знедоленим і соціально ізольованим верствам населення здійснювати свої права, відкрито виражати свої сподівання бути почутими та активно творити свою долю. Воно має на увазі, що люди вільні жити таким життям, яке має для них цінність і належним чином управляти своїми справами.

Індивіди не можуть процвітати окремо. Насправді, вони не можуть функціонувати в повному відриві один від одного. Коли вони народжуються, сім'я забезпечує підтримку їх життя. У свою чергу, сім'ї не можуть функціонувати незалежно від суспільства, в якому вони живуть. Політичні заходи по вдосконаленню соціальних норм, поглибленню соціальної згуртованості та розширенню соціальних компетенцій, набувають важливості; тому для того, щоб понизити покращити якість населення, держава та соціальні інститути повинні діяти спільно. А там, де ринки і системи самі створюють уразливі місця, держава та соціальні інститути зобов'язані направляти ринки, щоб їх розвивати та обмежувати і допомагати людям там, де ринки виявляються нездатними зробити це.

Визнання важливості людини в суспільстві та економіці є загальноновизнаним. Соціокультурні чинники економічної політики держави повинні разом створювати міцне підґрунтя та виступати цілями розвитку.

За даними «Докладу людського розвитку 2015» Україна посідає 81 місце з 188 країн світу. Даний результат є кращим за 2014 рік на 2 позиції, коли Україна посідала 83 місце. Динаміка індексу людського розвитку України з 1990 по 2014 рік відображена на Рисунку 3.8.

Таким чином, індекс людського розвитку в тій чи іншій мірі відображає стан якості населення та його можна використовувати при аналізі результатів проведеної економічної політики держави.

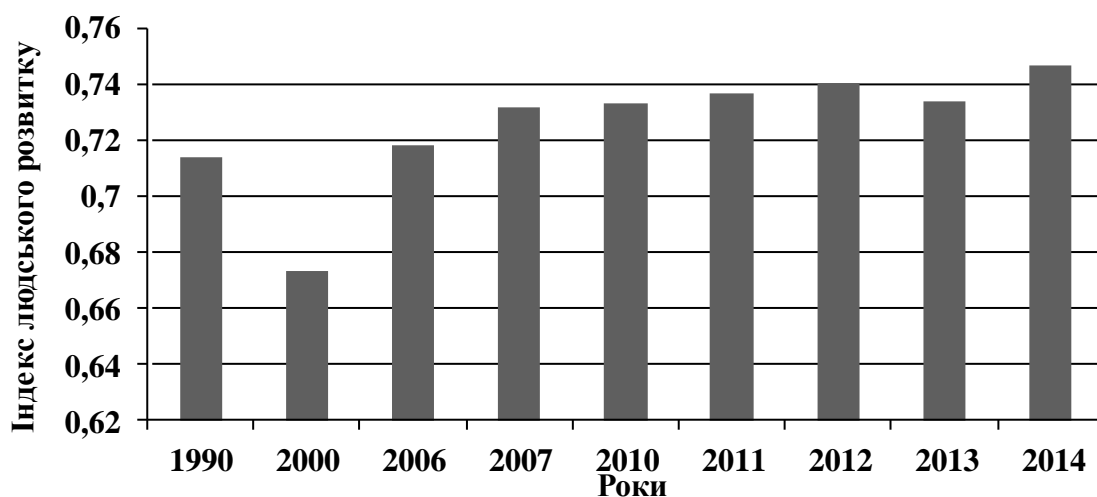

Рисунок 3.8. Динаміка індексу людського розвитку України

Джерело: [68]

Також, в літературі можна зустріти й інші показники для оцінки якості населення.

Так, починаючи з 1990 року, ПРООН публікує Звіти про людський розвиток, визначаючи індекс людського розвитку та складаючи за ним рейтинг країн світу. З 1990 року ПРООН щорічно публікує свої глобальні Звіти про людський розвиток. Розрахунки ІЛР для України були вперше включені у Звіт ПРООН з людського розвитку у 1993 році.

Аналіз концепції та методів обчислення індексів розвитку людського потенціалу дозволяє зробити висновок щодо їх неповноти з точки зору можливості прийняття коректних рішень у галузі вдосконалення державної соціально-економічної політики (особливо на регіональному рівні). Також вимірювання регіональних відмінностей рівня людського розвитку в межах окремої країни за методикою ПРООН пов'язане з низкою методологічних та

інформаційних проблем, зумовлених, головним чином, особливостями національної статистики.

Всі вищенаведені аргументи та недоцільність механічного застосування методики ПРООН викликало необхідність створення українськими фахівцями власної методики оцінки рівня регіонального людського розвитку.

До 2012 року здійснювались розрахунки за Методикою, яка була розроблена Держкомстатом разом із Інститутом демографії та соціальних досліджень НАН України, і яка була адаптована до національних умов, передусім до національної статистичної бази. Цю методику було затверджено Спільною Постановою Колегії Держкомстату України та Президії НАН України (від 05.04.2001 та 14.03.2001 №№182/76), згідно якої у практику роботи органів державної статистики були запроваджені щорічні розрахунки інтегральних показників, починаючи з даних за 1999 рік. Використання запропонованої методики забезпечувало обґрунтованість порівнянь соціально-економічного розвитку окремих регіонів країни, наукове забезпечення систематичних розрахунків індексів людського розвитку регіонів України, визначення кожного регіону на універсальній шкалі, яка дозволяє виконувати методологічно коректні співставлення як за інтегральним індексом, так і за кожним з 9 індексів окремих аспектів людського розвитку; додаткові відомості дає аналіз окремих базових показників. Кожному з аспектів людського розвитку відповідав окремий блок показників, що формують систему індикаторів людського розвитку регіонів. Схема побудови інтегрального індексу людського розвитку передбачала 3-етапний процес відповідно до 3-рівневої ієрархічної системи показників.

Рішенням Президії НАН України та колегії Державної служби статистики України 13.06.2012 № 123-м було затверджено нову Методику вимірювання регіонального людського розвитку. До розрахунку регіонального індексу людського розвитку включено 33 показники, об'єднані у 6 блоків відповідно до основних аспектів людського розвитку: відтворення населення, соціальне становище, комфортне життя, добробут, гідна праця, освіта [132].

Аналізуючи дані інтегральної оцінки регіонального людського розвитку України (Додаток Г), у деяких областях (Закарпатська, Львівська, Харківська, Чернівецька) показник людського розвитку перевищує 4 та, починаючи з 2004 року спостерігається постійне покращення зазначеного показника. Така ситуація свідчить, що у зазначених регіонах людський розвиток є рівномірний та збалансований, спрямований на відтворювальні процеси та сприяє згуртованості суспільства.

Досліджуючи питання виміру якості населення, науковці та дослідники висувають власні показники, доповнюючи або змінюючи вже існуючі.

На наш погляд, точнішим та ґрунтовнішим є оцінка якості населення через індекс щастя.

Індекс щастя відображає добробут населення та стан навколишнього середовища. Індекс був запропонований у 2006 році New Economics Foundation (NEF) для відображення добробуту націй. Для порівняння рівня життя у різних країнах використовується значення ВВП на душу населення або індекс людського розвитку, але зазначені індекси не завжди здатні оцінити повною мірою якість населення, його здатність до формування сильного суспільства.

Індекс щастя розраховується, виходячи з трьох компонентів: суб'єктивне задоволення життям, очікувана тривалість життя та екологічний показник.

За даними 2016 року Україна за Індексом щастя посідає 70 місце зі 140 країн світу. Якщо розглянути 2 роки з 2005 по 2007 та з 2010 по 2012, то видно, що ситуація даного показника майже не змінилася (+ 0,032) [213]. Таким чином, при розробленні та реалізації державної економічної політики не враховувались соціокультурні фактори.

На наш погляд, врахування соціокультурних факторів є дуже важливим при розробці та реалізації державної економічної політики. Адже на сьогодні головним ресурсом та рушійною силою розвитку стає людина, саме від її навичок і вмінь залежить розвиток країни та формування конкурентоспроможної економіки.

Соціальна політика – не тільки важливий напрям діяльності держави, але й той напрям, який набуває у сучасних умовах актуальності. Інвестиції у людський капітал – не розкіш, вони через вплив на якість життя ведуть до економічного зростання. Сьогодні потрібна нова, актуальна соціальна політика, політика, що направлена на людський розвиток, на підвищення якості людського потенціалу. Економічне зростання у довгостроковому періоді неможливо досягнути без врахування ресурсу культури населення, його ментальних особливостей. Необхідною передумовою зростання конкурентоспроможності національної економіки є забезпечення її від ризиків лобіювання патерналістичних заходів у соціальній сфері чи реалізації групових економічних інтересів. Завдання створення ефективної економічної політики полягає у площині реорганізації суспільства на засадах інклюзивного розвитку та формування людського та соціального капіталу, включення його у відтворювальні процеси, на цій основі самозабезпечення населення високого рівня добробуту.

Висновки за розділом III

Важливим для формування конкурентного середовища та підвищення національної конкурентоспроможності є не тільки загальний національний економічний розвиток, а й формування конкурентоспроможності кожного регіону країни, враховуючи виробничий потенціал кожного з них та соціальні особливості.

Врахування соціального виміру економічної політики держави, створення умов соціальної згуртованості, спрямованої на досягнення загального, національного добробуту населення є однією з основних особливостей трансформації економічної політики держави в умовах глобалізації. В такій ситуації актуальним та нагальним є введення в практичні заходи формування соціально відповідальної держави.

Коли визначаються шляхи вдосконалення економічної політики України важливим є уявлення стосовно соціальної відповідальності держави як такої, що виявляється у забезпеченні соціального, економічного, культурного розвитку суспільства, реалізацією проголошених цілей, програм-зобов'язань.

Місія соціально-відповідальної держави – це забезпечення добробуту населення через виконання стандартів рівня і якості життя, що постійно удосконалюється. Пріоритетним завданням економічної політики держави в умовах ринкових перетворень є прискорення досягнення нової якості системи за рахунок поєднання самоорганізації суспільства та цілеспрямованих дій держави, спрямованих на вмонтування (вбудування) національної економіки в набагато складніші структури глобального рівня, поєднуючи їх зі здатністю перетворення своїх національних особливостей на потужний чинник конкурентних переваг.

Слід пам'ятати, що неможливо створити соціальну державу без врахування соціо-культурних чинників, які впливають на формування та реалізацію державної економічної політики. Копіювання досвіду успішних країн світу, як свідчить практика, для України не є дієвим, адже не враховуються ментальні особливості, не формується інклюзивний розвиток суспільства. Тільки за умов інклюзивного розвитку економіка країни стане більш конкурентноспроможною та економічна політика держави буде ефективною, спрямованою на досягнення поставлених цілей та виконанні намічених завдань.

Як зазначається у звітах міжнародних організацій, саме людина за сучасних умов розвитку стає тим ресурсом, спираючись на який, країна здатна стати на шлях інноваційного розвитку, сформувати ефективну та дієву систему інститутів, зберегти національну ідентичність, а економічна політика держави буде успішною.

Нові наукові положення та пропозиції, що містяться у третьому розділі дисертаційної роботи були опубліковані у статтях автора [105; 106; 110; 114; 115; 116].

ВИСНОВКИ

У дисертації було вирішено актуальне наукове завдання теоретичного відображення особливостей трансформації економічної політики держави в умовах глобалізації та обґрунтування практичних рекомендацій щодо завдань та інструментів стратегії економічного розвитку в Україні.

Це дало можливість сформулювати низку теоретичних узагальнень та висновків:

1. Економічна політика держави має важливе значення для розвитку господарства кожної країни світу. Вона являє собою сукупність взаємопов'язаних дій держави по створенню рамкових умов розвитку економіки шляхом досягнення поставлених цілей, вдосконалення економічних параметрів забезпечення стабільного, ефективного суспільного відтворення. В умовах глобальних структурних зрушень економічна політика трансформується, в ній посилюється важливість та результативність довгострокових цілей створення конкурентоспроможної економіки та високої якості життя населення.

2. Еволюція дослідницької думки щодо змісту поняття «економічна політика» відбувалася під впливом ускладнення внутрішніх завдань та поширення зовнішніх викликів та впливів. Питання втручання держави в економіку завжди знаходилися в полі зору науковців усіх напрямів економічної науки. Нові виклики посткризового відновлення економіки й запити суспільства актуалізували вироблення такої економічної політики, яка б вивела економіку України на траєкторію економічного зростання.

3. Вплив глобалізації на економічне становище країни визначається комплексом суперечливих факторів у тому числі місцем у міжнародному поділі праці, якістю інститутів тощо. Пріоритетним завданням для економічної політики держави в таких умовах стає формування національної стратегії

соціально-економічного розвитку, здатної, використовуючи позитивні можливості глобалізації, забезпечити органічне включення економіки країни в глобальні відтворювальні процеси.

4. Зростання взаємодії держави та наднаціональних інтересів в умовах поглиблення неоднорідності глобального простору та посилення інституційної невизначеності вимагає від країн з незрілими ринковими відносинами модифікації економічного суверенітету держави як спроможності підтримувати відтворювальні процеси та контроль за національними стратегічними ресурсами й активами з метою підвищення конкурентоспроможності економіки країни на підставах захисту національних інтересів та національної ціннісної ідентичності. За рахунок ефективного використання національного суверенітету, здатністю перетворення своїх національно-цивілізаційних особливостей на позитивний чинник глобальних конкурентних переваг окремі країни світу досягли великих успіхів.

5. У роботі доведено, що в умовах входження в глобальний економічний простір суттєво змінюється економічна політика держави. Пріоритетом стає розвиток національної конкурентоспроможності за рахунок створення умов та механізмів розширеного відтворення, стимулювання інноваційного розвитку на основі врахування ендогенних та екзогенних джерел та факторів розвитку.

6. В умовах глобальної невизначеності в економічній діяльності держави особливої ролі набуває якісне інституційне середовище. Економічні інститути забезпечують інтеграцію відкритої економічної системи до міжнародного конкурентного середовища, визначають та організують інституційний порядок, забезпечують ефективність координації та контролю суб'єктів національного господарювання. В сучасних умовах якісне інституційне середовище стає найважливішою конкурентною перевагою.

7. Адаптація економічної політики держави до умов конкурентної боротьби на світових ринках повинна орієнтуватися на подолання економічних дисфункцій та проблем, які виникли впродовж усіх років незалежності:

недостатня регуляторна спроможність держави у зовнішній діяльності за рахунок структурної реформи, «вирощування» підприємств, конкурентоспроможних на світових ринках, захист інтересів національних виробників. Процес глобалізації ускладнює, наповнює новим змістом економічну політику держави, «вбудовуючи» національну економіку в набагато складніші структури загальносвітового рівня, зберігаючи національну ідентичність.

8. Стратегія модернізаційного зростання вимагає такої економічної політики, яка не обмежується цілями макроекономічної стабілізації, а слідує загальноцивілізаційним принципам соціальної орієнтації. Тому основні інструменти економічної політики – грошово-кредитні, валютні регулятори, податкові ставки, бюджетні витрати тощо - повинні не тільки забезпечувати вплив держави на діяльність суб'єктів господарювання, а й узгоджуватися зі стратегічними цілями та пріоритетами соціально-орієнтованого загальнонаціонального розвитку.

Науково-обґрунтовані структурні та інституційні зрушення повинні мати системний характер та втілюватися в економічній політиці держави, найважливішими напрямками якої є:

- визначення пріоритетом інноваційний, конкурентоспроможний економічний розвиток;
- концентрація матеріальних, інтелектуальних та фінансових ресурсів н реалізацію досягнення конкурентоспроможності національної економіки;
- створення ефективних інституційних умов для входження в глобальний економічний простір;
- забезпечення соціальної орієнтації національної економічної політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Автономов В. Модель человека в экономической науке / В. Автономов. – СПб.: Экономическая школа, 1998. – 230с.
2. Агапова Т.А., Серегина С.Ф. Макроэкономика: Учебник / Под общей ред. д.э.н., проф. А.В. Сидоровича; МГУ им. М.В. Ломоносова. – 6-е изд., стереотип. – М.: Издательство «Дело и Сервис», 2004. – 448с.
3. Азоев Г.А. Конкурентные преимущества фирмы / Г.А. Азоев, А.П. Челенков. – М.: ОАО «Типография «Новости», 2000. – 256с.
4. Аджемоглу Д. Почему одни страны богаты, а другие бедные. Происхождение власти, процветания и нищеты / Дарон Аджемоглу, Джеймс А. Робинсон; пер. с англ. Д. Литвинова, П. Миронова, С. Сановича. – Москва: Издательство АСТ, 2015. – 693с.
5. Алтачєєва Н.А. Теорія та практика формування і реалізації соціальної політики в Україні: монографія / Алтачєєва Н.А.; Донец. нац. ун-т. – Донецьк: ДонНУ, 2010. – 432с.
6. Антонюк Л.Л. Міжнародна конкурентоспроможність країн: теорія та механізм реалізації: монографія / Л.Л. Антонюк. – К.: КНЕУ, 2004. – 275с.
7. Аристотель: политика, поэтика // Древнегреческая философия: От Платона до Аристотеля / пер. с лат. и древнегреч. – М.: АСТ; Харьков: Фолио, 2003. – 829с.
8. Арсеенко А.Г. Вызовы глобализации и Украина: монография / А.Г. Арсеенко, А.Н. Малюк, Н.В. Тостых; Нац. акад. наук Украины, Ин-т социологии. – К.: Ин-т социологии НАНУ, 2011. – 511с.
9. Ахиезер А.С. Россия: критика исторического опыта (социокультурная динамика России). – 2-е изд., перераб и доп. – Новосибирск: Сибирский хронограф. – 1997. – Т.1. – 805с.
10. Базилевич В.Д. Імперативи економічного розвитку в контексті відповідальності перед глобальним майбутнім // Парадигмальні зрушення в економічній теорії ХХІ ст.: Матеріали ІІ Міжнародної науково-практичної

конференції. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2015., Т. 1. – С. 7-11.

11. Башун Д. Стратегія розвитку зовнішньоекономічних зв'язків України в питаннях інвестиційно-інноваційної політики: монографія / Д. Башун; Укр. акад. наук, Від-ня економіки і упр. - К.: Фенікс, 2012. - 127 с.

12. Бек У. Космополитическое мировоззрение / У. Бек. – М.: Центр исследований постиндустриального общества, 2008. – 336с.

13. Бідзюра І. Філософське обґрунтування ідеєю сталого розвитку / І. Бідзюра // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/pidruchniku/21/21.pdf>.

14. Блауг М. 100 великих економістів до Кейнса / М. Блауг. — СПб.: Економікус, 2008. – 352с.

15. Блищенко И. Понятие экономического суверенитета государства / И.Блищенко, Ж. Дориа // Правоведение. – 2000. - №1. – С. 200-217

16. Боден Ж. Шість книг о государстве / Ж. Боден // Антология мировой политической мысли – М., 1999. – Т. 2. – С.689 – 695.

17. Богиня Д., Волинський Г. Державне регулювання перехідних процесів // Економіка України. – 1999. - №5. – С.14-21.

18. Бордачев Т.В. Суверенитет и интеграция / Т. В. Бордачев // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/numbers>.

19. Бункина М.К., Семенов А.М. Экономическая политика. Учебное пособие – М., ЗАО «Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1999. – 336с.

20. Бунецький Л.В. Особливості і проблеми трансформації інституційної системи в Україні: системний аналіз та світовий досвід // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. – 2001. - №104/2011. – С. 32-38.

21. Бурега В.В. Социология государственного управления: монография / В.В. Бурега. – Донецк: Східний видавничий дім, 2012. – 167с.

22. Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен. – М.: Прогресс, 1984. – 367с.

23. Вельфенс П. Основы экономической политики. – С.-Петербург, 2002. – 495с.
24. Волгин Н.А. Социальное государство: учебник / Волгин Н.А., Гриценко Н.Н., Шарков Ф.И. – М.: Издат.-торг. корпорация «Дашков и К», 2004. – 416с.
25. Гальчинский А. Методология анализа экономической глобализации: логика обновления / А. Гальчинский // Экономика Украины. – 2009. - №1. – С. 4-18.
26. Гальчинський А. С. Україна – на перехресті геополітичних інтересів / А.С. Гальчинський. – К.: Знання України, 2002. – 180с.
27. Геєць В.М. Вихід з кризи (роздуми над актуальним у зв'язку з проситаним) / В.М. Геєць, А.А. Гриценко // Економіка України. – 2013. - № 6(619). – с. 4-19.
28. Геєць В.М. Інноваційні перспективи України / В.М. Геєць, В.П.Семиноженко. – Х.: Константа, - 2006. – 272с.
29. Геєц В.М. Будущее Украины между ЕС и ЕЭП // Вызовы евроинтеграции в венгеро-украинских экономических отношениях: Материалы междунар. конф. – К.: ИЭП НАН Украины, 2005. – С.7-46.
30. Генкин Б.М. Введение в метаэкономику и основания экономических наук: курс лекций / Б.М. Генкин. – М.: НОРМА, 2002. – 592с.
31. Глобализация и безопасность развития / под ред. О.Г. Белоруса; НАН Украины. – К., 2002. – 789с.
32. Глобальна економіка: принципи становлення, функціонування та розвитку: Монографія / Куцик П.О., Ковтун О.І., Баштянин Г.І. – Львів: Львів. комерц. акад., 2015. – 583с.
33. Глобальні трансформаційні імперативи сталого розвитку національної економіки: монографія / [В.Є. Реутов, О.С. Горда, А.М.Колот та ін.]. – Сімферополь: Фенікс, 2011. – 282с.
34. Глуха Г.Я. Глобалізація та економічне зростання / Г.Я. Глуха // Академічний огляд. – 2014. - №1. – С. 17-23.

35. Горбулін В.П. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки. Монографія / В.П. Горбулін, А.Б. Качинський. – К.: НІСД, 2010 – 288с.
36. Горкіна Л.П., Довбенко Л.М. Теорія економічного зростання нобелівський аспект / Л.П. Горкіна, Л.М. Довбенко // Економіка і прогнозування. – 2005. - №3. – С.147-157.
37. Гринберг Р.С., Рубинштейн А.Я. Индивидуум & Государство: экономическая дилемма. - М.: Весь мир, 2013. – 480с.
38. Гринин Л.Е. Глобализация и национальный суверенитет / Г. Е. Гринин // История и современность. — 2005. — № 1. — С. 6 - 31.
39. Гринин Л.Е. Национальный суверенитет и процессы глобализации (вводные замечания) / Л.Е. Гринин // Полис. — 2008. — № 1. — С. 129.
40. Грішнова О.А. Соціальна відповідальність – шлях до європейської соціальної держави // О.А. Грішнова // Соціально – трудові відносини: теорія та практика. Київ, 2011. - №2. - С. 5-12.
41. Головинов О.Н. Основные направления институциональных преобразований в современных условиях / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.institutional.narod.ru/donetsk1/89-1.doc.
42. Гольц Г.А. Культура и экономика // Общественные науки и современность. – 2000. - №1. – С.23 – 35.
43. Государственная экономическая политика и экономическая доктрина России. К умной и нравственной экономике. В 5 т. Т. I М.: Научный эксперт, 2008. – 840с.
44. Государственное регулирование национальной экономики: Учебник / Л. Г. Ходов, Всерос. акад. внеш. торговли. – М.: Экономистъ, 2005. – 618с.
45. Государственное регулирование рыночной экономики / Под ред. В.И.Кушлина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: РАГС, 2005. – 834с.
46. Губанова Н.Н. Государственное регулирование малого и среднего бизнеса в условиях глобализации // Економічний аналіз: зб. наук. праць

Тернопільського нац. ек. ун-ту.– Том 17. – № 1. - Тернопіль: Економічна думка, 2014. – С. 46-50.

47. Губанова, Н. Н. Развитие финансового рынка в условиях информационной экономики: макроэкономический аспект / Н. Н. Губанова // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2013. – Вип. 44 - С .17-20.

48. Демінський С.А. Розвиток інститутів як умова і фактор якісного зростання в перехідних економіках: монографія / С. А. Демінський; Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин НАН України. - Ніжин : Аспект-Поліграф, 2013. - 183 с.

49. Демографический энциклопедический словарь / Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова, Экон. фак.; гл. ред. Д. И. Валентей; редкол. Э. А. Араб-Оглы [и др.]. - Москва: Советская энциклопедия, 1985. – 607с.

50. Державне регулювання економіки: Навч. посіб. – 5-те вид., стер. – К.: Знання, 2006. – 213с.

51. Державна соціальна політика як передумова економічного розвитку України: монографія / Г.С. Лопушняк. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011. – 372с.

52. Державне регулювання реалізації економічного потенціалу України в умовах глобалізація: монографія / Л. А. Кравченко, О. Г. Гіндес, В. Г. Безматерних та ін.; Крим. екон. ін-т, ДВНЗ "Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана". - Сімферополь: Підприємство Фенікс, 2013. - 311 с.

53. Державне управління економічним розвитком України в глобальному просторі: монографія / Чала Н. Д.; Акад. муніцип. упр. - К.: Аграр Медіа Груп, 2012. - 283 с.

54. Дибя О., Осадчий Є. Вплив глобалізації на соціально-економічний стан України/ О. Дибя, Є. Осадчий // Ринок цінних паперів в Україні. – 2014. - №7. – С. 19-28.

55. Евстигнеева Л.П. Рыночная трансформация России: нетрадиционный взгляд / Л.П. Евстигнеева, Р.В. Евстигнеев // Общественные науки и современность. – 2002. - №1. – с. 5-16.

56. Економічна безпека держави: оцінювання та стратегічні орієнтири забезпечення: монографія / О. В. Комеліна [та ін.]; Полтав. нац. техн. ун-т ім. Ю. Кондратюка. - Полтава : ПолтНТУ, 2013. - 201 с.
57. Економічна політика: Навч. посіб. / О.О. Беляєв (кер. кол. Е 40 авт.), А.С.Бєбєло, М.І. Дибє та ін. – Вид. 3-тє, без змін. – К.: КНЕУ, 2007. – 288с.
58. Економіко-правові теоретичні та практичні аспекти переходу економіки України на інноваційну модель розвитку: монографія / О. П. Орлюк, О. Б. Бутнік-Сівєрський, Н. М. Миронєнко та ін.; Акад. прав. наук України, Н.-д. ін-т інтелект. власності. - К.: Лазуріт-Поліграф, 2010. - 415с.
59. Економічний суверенітет держави та напрями його правового забезпечення: монографія / В.К. Мамутов, О.О. Ашурков, Г.Д. Джумагельдієва та ін.; за ред.: О.О. Ашурков: Ін-т екон.-правов. дослідж. НАН України, Донец. держ. ун-т упр. – Донецьк: Юго-Восток, 2012. – 405с.
60. Економіка України: фінансово-економічні проблеми інноваційного розвитку: колект. моногр. / Н. І. Горшкова, Л. О. Поліщук, І. М. Могілат та ін.; за ред.: Бєсєдін В. Ф., Музичєнко А. С.; [авт. передм.: Побірчєнко Н. С.]; Н.-д. екон. ін-т, Уман. держ. пєд. ун-т ім. П. Тичини. - К.: НДЕІ, 2012. - 477 с.
61. Енциклопєдичний словник крилатих слів та виразів / [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://bibliograph.com.ua/encSlov/15/123.htm>.
62. Загорна Т. Формування та розвиток бізнес-моделі підприємства з урахуванням інноваційної динаміки / Т. Загорна // СХІД. – 2011. - №1 (108). – С. 74-78.
63. Закон України «Про митний тариф» / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/584-18>
64. Звіт про конкурентоспроможність України 2011: назустріч економічному зростанню та процвітання / Фонд «Ефективне управління» . – Б.м., 2011. – 198с.
65. Зибарева О.В. Дєвіантна соціалізація економіки: регіональний вимір: монографія / О. В. Зибарева; Нац. акад. наук України, Ін-т регіон. дослідж. - Львів: Ін-т регіон. дослідж., 2014. - 383 с.

66. Ільєнко О.В. Стратегії міжнародної економічної безпеки в умовах глобалізації (маркетинговий аспект): монографія / О. В. Ільєнко; Нац. авіац. ун-т. - Київ : Нац. авіац. ун-т, 2013. - 358 с.
67. Індекс економіки знань [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://siteresources.worldbank.org/INTUNIKAM/Resources/2012.pdf>.
68. Індекс людського розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr_2015_ru.pdf.
69. Інноваційна компонента конкурентоспроможності економіки України / О.Б. Чернега, В.С. Білозубенко, І.С. Бондаренко. – Донецьк: Видавництво «Ноулідж», 2010. – 327с.
70. Інноваційний розвиток регіону: монографія / О. Б. Жихор, Т. М. Куценко; Нац. банк України, Ун-т банк. справи. - К. : УБС НБУ, 2012. - 251с.
71. Інтеграційні можливості України: перспективи та наслідки: наук. доп. / Геєць В. М., Шинкарук Л. В., Барановська І. В. та ін.; за ред. Л. В. Шинкарук ; Нац. акад. наук України, ДУ "Ін-т економіки та прогнозування". - Київ : Ін-т економіки та прогнозування, 2014. - 91 с.
72. Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований / [Т. И. Артемова, С. И. Архиреев, А. А. Гриценко и др.]; под ред.: А. А. Гриценко; Ин-т экономики и прогнозирования Нац. акад. наук Украины. - Х.: Форт, 2008. - 927 с.
73. Інституціональні засади модернізації регуляторної діяльності в Україні: монографія / С. М. Шкарлет, Ж. В. Дерій, Т. І. Зосименко; Черніг. держ. технол. ун-т. - Чернігів : ЧДТУ, 2012. - 237 с.
74. Інституційні фактори стійкого розвитку регіональних соціально-економічних систем: монографія / В.П. Решетило, Г.В. Стадник, І.А. Островський та ін.; за заг. ред. В.П. Решетило; Харк. нац. академія міськ. госп-ва. – Х.: ХНАМГ, 2013. – 241 с.
75. Історія економіки та економічної думки / [О. Ю. Амосов, В. О. Сивоконь, Н. В. Статівка та ін.]; за заг. ред. О. Ю. Амосова, В. О. Сивоконя;

Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Харк. регіон. ін-т держ. упр. - Харків: ХарПІ НАДУ "Магістр", 2013. - 599 с.

76. Історія економіки та економічної думки: навч. посіб / Владимиров К. М. та ін. - Херсон: Олді-плюс, 2013. - 406 с.

77. Каховська О.В. Соціальність і її забезпечення в транзитивній економіці: теорія, оцінка, механізм регулювання: монографія / О. В. Каховська; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Дніпропетр. регіон. ін-т держ. упр. - Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2012. - 347 с.

78. Каховська О.В. Характер поєднання індивідууму та суспільства як індикатор прояву соціальності в місії держави / О.В. Каховська // Ключові въпроси в сьвременната наука. – 20011 (София, 2011, 17-25 април 2011г.). Том 19. Икономики. – София: «Бял ГРАД-БГ» ООД, 2011 – С. 53-55.

79. Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег / [Электронный ресурс] – режим доступа: <http://socioline.ru/files/5/316/keyns.pdf>.

80. Кельман А. Экономические механизмы. – М.: Прогресс: Универс., 1993. – 189с.

81. Кластерна стратегія розвитку економіки регіону: монографія / В.П.Ільчук, І.О. Хоменко, І.В. Лисенко; Черніг. держ. технол. ун-т, Чернігів: ЧДТУ, 2013. – 367с.

82. Коллонтай В.М. Эволюция западных концепций глобализации (статья первая) // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. - №1. – С.24-30.

83. Колодко Гжегож В. Куда идет мир: политическая экономия будущего / Г.В. Колодко; пер. с пол. Ю. Чайникова. – М.: Магистр, 2014. – 548с.

84. Кузина И.И. Уровень доверия политическим институтам (по результатам исследований в Украине, России, Белоруссии и Молдове). Розділ 2, Соціологічні дослідження проблем сучасного суспільства [Електронний ресурс] / И.И. Кузина Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного

суспільства. – 2010. Випуск 16. – с. 274 – 280. Режи доступу: http://www.nbuuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ntpsa/2010_16/Kuzina.pdf.

85. Кудря І.Г. Поняття економіки в європейській філософській думці: монографія / І. Г. Кудря; Центр політол., гуманіт. та приклад. дослідж. при Київ. ун-ті права НАН України, Ін-т європ. дослідж. НАН України. - Донецьк: НОУЛІДЖ, 2012. - 233 с.

86. Кузнецова О.В. Экономическое развитие регионов: теоретические и практические аспекты государственного регулирования. – М.: Эдиториал УРСС, 2002. – 309с.

87. Комаров М.С. Введение в социологию. – М.: Наука, 1994. – 153с.

88. Колот А.М. Соціально-трудова сфера в умовах глобальних викликів: тенденції, проблеми, можливості стійкого розвитку. У 3 т. - Київ, 2010. - Т.3. С. 9-22.

89. Конституція України / [Електронний ресурс] - режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

90. Кравченко А.И. Социология: 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Академический Проект, 2001. - 508 с.

91. Концепція економічної безпеки України / Інститут економічного прогнозування; кер. проекту В.М. Геєць. – К.: Логос, 1999. – 56с.

92. Кремень Т. В. Еволюція поглядів на державний суверенітет / Т. В. Кремень // Політичний менеджмент. – 2004. – № 1 (6). – С. 35 - 39.

93. Кудирко Л.П. Макроекономічні аспекти протидії глобальним дисбалансам / Л.П. Кудирко, М.М. Хапатнюковський // Економічний простір: зб. наук. праць. – 2014. – №81. – С.5-14.

94. Ламбен Ж.-Ж. Стратегический маркетинг. Европейская перспектива [Текст]: пер. с франц. / Ж.-Ж. Ламбен. – СПб.: Наука, 1996. – 589с.

95. Левин И.Д. Суверенитет / И.Д. Левин. — Спб.: Юридический центр Пресс, 2003. — 373с.

96. Лісовицький В.Н. Історія економічних вчень. – Харків, ТОВ «Р.И.Ф.», 2002. – 320с.

97. Лопушняк Г.С. Державна соціальна політика як передумова економічного розвитку України: монографія / Г.С. Лопушняк. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011. – 372с.
98. Лукінов І. Методи і засоби державного регулювання економіки перехідного періоду // Економіка України. – 1999. - №5. – с.7-12.
99. Лук`яненко Д. Глобальні фінансові дисбаланси та їх економічні наслідки / Д. Лук`яненко, А. Поручник, Я. Столярчук // Журнал європейської економіки. – 2010. – Т. 9, №5. – С. 73-92
100. Маевский В. Экономическая эволюция и экономическая генетика / В. Маевский // Вопросы экономики. – 1994. - №5. – С. 4-20.
101. Малий Й.І., Дибя М.І., Галабурда М.К. Держава і ринок: філософія взаємодії: Монографія / За заг. та наук. ред. д-ра екон. наук, проф.. І.Й. Малого. – К.: КНЕУ, 2005. – 358с.
102. Мамутов В. Про поєднання держрегулювання і ринкової саморегуляції // Економіка України. – 2006. - №1. – с.59-65
103. Маркс К. К критике политической экономии / К. Маркс, Ф. Энгельс. Сочинения.- Изд. 2-е.- Т. 13. - М.: Политиздат, 1959. - 771 с.
104. Мегатренды развития глобальной экономической системы: ведущие акторы, фреймы и детерминанты инновационных сдвигов: монография / О.Б. Чернега, А.В. Артеменко, Абудавуд Басем и др. – Донецк: Схід. видавничий дім, 2014. – 305с.
105. Микитась В.В. Государственное регулирование и самоорганизация экономики региона в условиях ее рыночной трансформации / С.Г. Галуза, В.В. Микитась // Регіональна бізнес-економіка та управління. – 2010. – №3(27). – С. 3-14.
106. Микитась В.В. Державна підтримка процесу кластеризації як рушійна сила ефективного розвитку економіки країни / В.В. Микитась // Науковий вісник Херсонського державного університету. - Серія "Економічні науки". – 2015. – Вип. 12. – Ч. 2. – С. 12-17.

107. Микитась В.В. Економічний суверенітет в умовах глобалізації: зміст та особливості модифікації /С.В. Тютюнникова, В.В. Микитась // Ефективна економіка. – 2016. - №5. – [Електронний ресурс]: режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4947>.

108. Микитась В.В. Значение теории трудовой кооперации в работе М.И.Туган-Барановского "Социальные основы кооперации" / В.В. Микитась // М.І. Туган-Барановський: творча спадщина та сучасна економічна наука: матеріали міжнародної науково-практичної конференції 15-16 жовтня 2015 р. - Харків, 2015. – С. 50-54.

109. Микитась В.В. Значення інституційного середовища для формування конкурентоспроможної економіки України / В.В. Микитась // Розвиток конкуренції та формування конкурентного середовища в Україні: збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції 19-20 листопада 2015 р. – Харків, 2015. – С. 31-33.

110. Микитась В.В. Значення соціальної політики в структурі державної політики України / В.В. Микитась // Проблеми та перспективи розвитку підприємництва. – 2015. - №1(8). – Т.2. – С. 33-39.

111. Микитась В.В. Институциональные основы формирования эффективной государственной политики / В.В. Микитась // Бизнес-Информ. – 2014. - №5. – С. 68-72.

112. Микитась В.В. Інституційна складова економічної політики держави / В.В. Микитась // Бізнес-Інформ. – 2016. - №1. – С. 14-18.

113. Микитась В.В. Конкурентоспроможність української економіки за аналізом всесвітнього економічного форуму / В.В. Микитась // Соціально-економічні напрями розвитку міжнародних відносин у забезпеченні ефектів інтеграції України до ЄС: матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції 25-27 вересня 2015 р. – Хмельницький, 2015. – С. 224-227.

114. Микитась В.В. Реалізація концепції сталого розвитку на державному та регіональному рівнях / В.В. Микитась // Економічні науки. – Серія «Регіональна економіка».- Ч. 4. – 2010. – №7 (27). – С. 286-293.

115. Микитась В.В. Соціальна відповідальність держави як базовий принцип формування державної економічної політики / В.В. Микитась // Вестник НУЮА имени Я. Мудрого. – Серия: экономическая теория и право. – 2014.– №1 (16). – С.102-111.

116. Микитась В.В. Соціальна держава, як підстава формування та реалізації ефективної соціальної політики / В.В. Микитась // Соціально-трудові відносини: теорія та практика. –2014. – № 2 (8). – С. 439-445.

117. Микитась В.В. Стійкий соціальний розвиток як базова складова формування та становлення ефективної держави / В.В. Микитась // Перспективні напрями наукових досліджень – 2015: матеріали міжнародної науково-практичної конференції 17-22 жовтня 2015 р. - Братислава, Словаччина, 2015. – С. 82-86.

118. Микитась В.В. Формування ефективної державної економічної політики як запорука фінансової стабільності держави / В.В. Микитась // Вектори розвитку фінансового потенціалу суб'єктів господарювання: матеріали міжнародної науково-практичної конференції 1-5 лютого 2014 р. – Харків, 2014. – С. 155-158.

119. Микитась В.В. Ценности и цели государственной политики на рынке труда / В.В. Микитась // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. – Серія «Економічні науки». – 2011. – №4(49). – С.81-84

120. Микитась В.В. Экономическая политика государства в условиях информационного развития / В.В. Микитась // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – Економічна серія. – 2011. – № 970. – С. 282-286.

121. Моисеев А.А. Суверенитет государства в современном мире. Международно-правовые аспекты / А. А. Моисеев. — М.: Научная книга, 2006.— 246 с.

122. Мочерний С.В. Національний та економічний суверенітет країни / С.В. Мочерний // Економіка України. – 2005 . – № 10. – С. 4 - 13.

123. Нехайчук Д.В. Механізми державного регулювання фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку країни: теорія, методологія,

практика: монографія / Нехайчук Дмитро Валерійович. - Київ : ДКС Центр, 2015. - 404 с.

124. Николаева И.П. Экономическая теория / Учебник. – М.: «ЮНИТИ ДАНА». – 2008. – 527с.

125. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт; пер. з англ. – К.: Основи, 2000. – 180с.

126. Олейник А. Институциональная экономика: учебник для студ., обучающихся по направлению «Экономика» (магистратура) / Олейник А., Нуреев Р., Андреев В. и др.; Российская экономическая академия им. Г.В. Плеханова. – М.: ИНФРА-М, 2007. – 703с.

127. Олешко А.А. Антикризове регулювання національної економіки: теорія і практика: монографія / А. А. Олешко; Нац. ун-т держ. податк. служби України. - Ірпінь: НУДПСУ, 2012. - 350 с.

128. Організаційно-управлінські ресурси інноваційного розвитку економіки: методологія та практика: монографія / І. Г. Яненко ; Держ. установа "Ін-т економіки та прогнозування". - Миколаїв : ЧДУ, 2012. - 378 с.

129. Орловська Ю.В., Зелінська М.В., Залунін В.Ф. Особливості формування та регулювання конкурентоспроможності регіонів України: Монографія. – Дніпропетровськ: ПДАБА, 2009. – 211с.

130. Осецький В.Л. Механізм впливу державних інституцій на регулювання трудових процесів у мотиваційній системі / В. Л. Осецький, І. Л. Татомир / Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія "Економіка". – 117/2010. – С. 12-16.

131. Официальный сайт Организации Объединенных Наций / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/ru/index.html>.

132. Офіційний сайт Державної служби статистики України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sestr.htm.

133. Панчишин С. Макроекономіка.: Навч. посібник. / С. Панчишин. - 2-е вид., стер. - К. : Либідь, 2002. - 614 с.

134. Перспективи економіки України в умовах глобальної макроекономічної нестабільності: аналіт. доп. / Я. А. Жаліло, Д. С. Покришка, Я. В. Белінська та ін.; Нац. ін-т стратег. дослідж. - Київ : НІСД, 2013. - 115 с.
135. Паламарчук В. Теорія власності та формування ринкового механізму господарювання: проблеми і перспективи / В.Паламарчук, А.Шегда // Економіка, фінанси, право. – 2002. - №3. – С. 36-39.
136. Пахомов Ю.Н. Цивилизационные модели современности и исторические корни / Ю.Н. Пахомов, С.Б. Крымский, Ю.В. Павленко и др. – К.: Наукова думка, 2002. – 632с.
137. Пенькова О.Г. Стратегія розвитку економіки: методологічні засади: монографія / О. Г. Пенькова ; Н.-д. екон. ін-т. - Умань: Сочінський, 2012. - 384с.
138. Перехідна економіка / В.М. Геєць, Є.Г. Панченко, Е.М. Лібанова та ін.; за ред. В.М. Гейця. – К.: Вища шк., 2003. – 591с.
139. Післякризовий розвиток економіки України : засади стратегії модернізації: аналіт. доп. / Я. А. Жаліло, Д. С. Покришка, Я. В. Белінська та ін.; Нац. ін-т стратег. дослідж. - К. : НІСД, 2012. - 140 с.
140. Писаренко Т.В. Інноваційна діяльність та її вплив на економічний розвиток в Україні: монографія / Писаренко Т. В. [та ін.] ; Укр. ін-т наук.-техн. і екон. інформації. - Київ : УкрІНТЕІ, 2015. - 114 с.
141. Политическая экономия: Учебник для вузов / Под ред.. В.А. Медведева, Л.И. Абалкина, О.И. Ожерельева. – М.: Политиздат, 1988. – 736с.
142. Пригожин А.И. Качество целей // Общественные науки и современность. – 2010. - №1, С. 114-125.
143. Портер М. Міжнародна конкуренція: Пер. с англ. / Під ред. і з передмовою В.Д. Щетиніна. – М.: Міжнародні відносини, 1993. – 896с.
144. Портер М. Стратегія конкуренції: методика аналізу галузей і діяльності конкурентів: Пер. з англ. А. Олійник, Р. Сільський. – К.: Основи, 1998. – 390с.

145. Постанова Верховної Ради України № 1698-ХІІ від 25.10.1991р. «Про основні напрями економічної політики України в умовах незалежності» / [Електронний документ]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1698-12>.

146. Потенціал сталого розвитку України на шляху реалізації інтеграційного вибору держави : монографія / О. М. Алимов, С. О. Алимов, О. А. Бондар та ін.; Нац. акад. наук України, Держ. установа "Ін-т економіки природокористування та сталого розв. НАН України". - Київ : ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. - 518 с.

147. Проблеми розвитку економіки, науки та освіти в сучасних умовах: кол. моногр. / О. О. Шумейко, Т. В. Наконечна, О. В. Нікулін та ін.; за заг. ред.: О. О. Шумейко; Обл. комунал. вищ. навч. закл. "Ін-т підприємництва "Стратегія". - Дніпропетровськ : Біла, 2012. - 267 с.

148. Промисловий потенціал України: проблеми та перспективи структурно-інформаційних трансформацій / [відпов. ред. канд. екон. Наук Ю.В. Кідзерський]. – К.: Ін-т економіки та прогнозування НАН України. – 2007. – 408с.

149. Пустовійт Р.Ф, Кочума І.Ю. Пріоритетні напрями вдосконалення інституційного середовища розвитку людського потенціалу в Україні // Фінансовий простір. – 2013. - № 1(9). – С. 70-80.

150. Райзберг Г.А. и др. Современный экономический словарь. – М.: Инфра-М, 1997. – 496с.

151. Регіональні інноваційні системи України: стан формування та розвитку в умовах інтеграційних викликів: монографія / [Л. І. Федулова, В. Л. Осецький, Ю. М. Бажал та ін.] ; за ред. Л. І. Федулової; Нац. акад. наук України, ДУ «Ін-т економіки та прогнозування». - Київ: Ін-т економіки та прогнозування, 2013. - 723 с.

152. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения / [Електронний ресурс]. – режим доступу: http://www.seinstitute.ru/Files/Veh6-08_Ricardo.pdf.

153. Розвиток регіонів України на базі кластеризації: кол. монографія / під заг. ред. К.Ф. Ковальчука. – Донецьк: ЛАНДОН-XXI, 2012. – 392с.
154. Розгортання фінансово-економічної кризи в Україні у 2009 році: негативні наслідки та засоби їх пом'якшення: Науково-аналітична доповідь / за ред. акад. НАН України В.М. Гейця; НАН України; Ін-т екон. та прогнозів. НАН України; Ін-т демограф. та соц. дослід. НАН України. – К., 2009. – 160с.
155. Роль держави у довгостроковому економічному зростанні: Наукове видання за ред. д.е.н. Б.Є. Квастока – Київ-Харків «Форт», 2003. – 424с.
156. Рубин Я.И. Качество населения. О сущности и структуре понятия / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ecsocman.hse.ru/data/442/691/1217/017.RUBIN.pdf>.
157. Рысьмянов А.З. Институциональные изменения и их роль в построении рыночной экономической системы // Научный журнал КубГАУ. – 2007. - №3. – С. 18-23.
158. Сазонець О.М. Розвиток світового господарства та глобальні інформаційні системи / О.М. Сазонець. – Донецьк: Юго-Восток, 2010. – 289с.
159. Саймон Г.А. Рациональность как процесс и продукт мышления / Г.А. Саймон. – М.: THESIS, 1993. – 39с.
160. Самуэльсон П. Экономика / [Пер. с англ.] / Пол Э.Самуэльсон, Вильям Д.Нордхаус. - 16-е изд. - Москва : Вильямс, 2003. – 680с.
161. Сисмонди Ж.С. де. Новые начала политической экономии, или о богатстве в его отношении к народонаселению / Жан Шарль Леонард Сисмонд де Сисмонди: в 2-х т. – М.: Соцэкгиз, 1936. – 348с.
162. Скрипниченко М.І. Моделі ідентифікації макроекономічних дисбалансів в Україні: монографія / Скрипниченко М. І., Шумська С. С., Яценко Г. Ю. та ін.; за ред. Скрипниченко М. І. ; Нац. акад. наук України, ДУ "Ін-т економіки та прогнозування НАН України". - Київ : Ін-т економіки та прогнозування, 2015. - 543 с.
163. Скуратівський К.Ю. Основи соціальної політики: навч. посіб./Скуратівський В.А., Палій О.М. – К.: МАУП, 2002. – 200с.

164. Смелзер Н.Дж. Экономическая наука и социология экономики // Американская социология: Перспективы, проблемы, методы: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1972. – С. 188-202.
165. Смит А. Исследования о природе и причинах богатства народов. – М.: Соцэкгиз, 1962. – 684с.
166. Соколов В. Коммерциализация государства и социальная ответственность // Мировая экономика и международные отношения, 2012. - №4. – с.115-124
167. Солодуха П.В. Институциональные основы воспроизводства человеческого капитала: дис. д-ра экон. наук: 08.00.01 / П.В. Солодуха. – М., 2004. – 338с.
168. Сорокин П. Историческая необходимость / П. Сорокин // Социс. – 1989. - № 6. – С. 136-143.
169. Соціальна політика: навч.-метод. посіб. / К. В. Коваленко. - Луганськ: Елтон-2, 2012. - 195 с.
170. Соціально-трудо́ві відносини: проблеми гармонізації: кол. монографія / Семикіна М.В. [та ін.]; Кіровоград. нац. техн. ун-т. – Кіровоград: КОД, 2012. – 300с.
171. Сталий розвиток: світоглядна ідеологія майбутнього: монографія / М. А. Хвесик, І. К. Бистряков, Л. В. Левковська та ін.; за ред. : М. А. Хвесик; Нац. акад. наук України, Держ. установа "Ін-т економіки природокористування та сталого розвитку". - К. : Ін-т економіки природокористування та сталого розвитку, 2012. - 468 с.
172. Стан та перспективи розвитку економіки України в умовах глобалізації : теорія та практика: кол. моногр. / Уман. нац. ун-т садівництва, Ф-т економіки і підприємництва ; за ред. Непочатенко О. О. - Умань : Видавець «Сочінський», 2014. - Частина 2. - 2014. - 324 с.
173. Старостіна А.О. Економіка зарубіжних країн: навч. посібн. / А.О. Старостіна, А.О. Длігач, Н.В. Богомаз. – К.: Знання, 2009. – 454с.

174. Статут Організації Об'єднаних Націй – [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.un.org/ru/documents/>.
175. Стігліц Джозеф Е. Економіка державного сектора / Пер. з англ.. А. Олійник, Р. Сільський. – К.: Основи, 1995. – 854с.
176. Стиглиц Дж. Глобалізація: тривожні тенденції / Дж. Стиглиц., пер. с англ. и примеч. Г.Г. Пирогова – М.: - Мысль, 2003. – 300с.
177. Структурні трансформації в національній економіці : проблеми діагностики та інституційного забезпечення: монографія / А. Ф. Мельник, А. Ю. Васіна, О. П. Дудкіна та ін.; за заг. ред. : А. Ф. Мельник; Терноп. нац. екон. ун-т. - Тернопіль : ТНЕУ, 2012. - 531 с.
178. Сучасний стан реалізації економічних та соціальних реформ в Україні: монографія / О. Г. Мордвінов, І. А. Сай, Т. О. Безземельна та ін.; за ред.: О. Г.Мордвінов ; Класич. приват. ун-т. - Запоріжжя : КПУ, 2012. - 257 с.
179. Тарнавська Н. Новітні прояви конкуренції в суспільстві, яке базується на знаннях / Н. Тарнавська // Економіка України. – 2008. - №2. – С.4-16.
180. Теоретичні засади формування національної інноваційної моделі розвитку економіки: автореферат дис. канд. екон. наук : 08.00.01 / В. А.Здір; Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана. - К.: [б. в.], 2013. - 18 с.
181. Теория международных отношений: Хрестоматия / Сост., науч. ред. и коммент. П.А. Цыганкова. – М.: Гардарики, 2002. – 400 с.
182. Терьошкіна Н.Є. Механізми реалізації національної інноваційної стратегії / Н. Є. Терьошкіна; Нац. акад. наук України, Держ. установа "Ін-т економіки та прогнозування". - Миколаїв: Торубара, 2015. - 421 с.
183. Технологічний імператив стратегії соціально-економічного розвитку України: [монографія / Федулова Л. І., Бажал Ю. М., Осецький В. Л. та ін.]; за ред.: Л. І. Федулова; Нац. акад. наук України, Ін-т економіки та прогнозування. - К. : Ін-т економіки та прогнозування, 2011. – 544 с.

184. Тищенко В.Ф. Економіка знань як актуальна основа сучасного розвитку України та її регіонів: монографія / Тищенко В. Ф. - Харків: ХНЕУ, 2014. – 271с.

185. Турецкий О.А. Экономика Украины между прошлым и будущим на границе времен: монография / О. А. Турецкий. - Одесса: Апрель , 2014. - 219с.

186. Управління виробничим та інфраструктурним розвитком економічного потенціалу України: монографія / В. П. Волков, В. Шмаль, Л. А. Горшкова та ін.; за ред. : В. П. Волков ; Держ. вищ. навч. закл. "Запоріж. нац. ун-т" та ін. - Запоріжжя : ЗНУ, 2012. - 499 с.

187. Указ Президента України «Про стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.

188. Ущатовський Ю.В. Ідеї інституціоналізму в економічній думці України XIX - початку XX ст.: монографія / Ю. В. Ущатовський; Держ. вищ. навч. закл. «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». - К.: КНЕУ, 2012. - 259 с.

189. Фарина О.І Концептуальні підходи до побудови макромоделі економіки України методами системної динаміки / О. І. Фарина, П.А.Дадашова; Нац. ун-т "Києво-Могилян. акад.". - Київ : НаУКМА, 2015. – 62с.

190. Фещенко В.М. Ідеї німецької історичної школи в обґрунтуванні ринкової трансформації господарства українською економічною думкою (остання третина XIX - початок XX ст.) / В. М. Фещенко // Історія народного господарства та економічної думки України. – 2013. – Вип. 46. – С. 9-21.

191. Философский словарь / Авт.-сост.: И.В. Андрущенко и др. - К.: А.С.К., 2006. - 1053 с.

192. Фінансовий механізм структурної модернізації економіки України: монографія / С. В. Онишко, В. П. Унінець-Ходаківська, О. В. Абакуменко та ін.; за заг. ред. С. В. Онишко, В. П. Унінець-Ходаківської; Нац. ун-т держ. податк. служби України. - Ірпінь : НУ ДПС України, 2013. - 604 с.

193. Формування конкурентних переваг України в контексті регіоналізації європейського економічного простору: автореферат дис. канд.

екон. наук: 08.00.02 / А. С. Пода; Терноп. нац. екон. ун-т. - Тернопіль: [б. в.], 2012. - 20с.

194. Фридмен М. Основы монетаризма: [пер. с англ.] / М. Фридмен; под науч. ред.: Д. А. Козлов. - Москва: ТЕИС, 2002. - 175 с.

195. Хикс Д. Теория экономической истории. Пер. с англ. 2-е стереотип. изд. / Общ. ред. и вступ. ст. Р.М. Нуреева – М.: НП «Журнал Вопросы экономики», 2006. – 224с.

196. Хантингтон С. Предисловие. Культуры – это серьезно // Культура имеет значение. Каким образом ценности способствуют общественному прогрессу. – М.: Московская школа политических исследований, 2002. – С. 9-14

197. Шевченко О. Кластеризація як засіб інноваційного розвитку України й бар'єри її реалізації / Шевченко О. // Гілея: Науковий вісник Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – 2013. – Вип. 73 (№6). – С. 50-51

198. Шевчук П.І. Соціальна політика / Шевчук П.І. – Львів: Світ, 2003. – 400с.

199. Шимаї М. Виклики для посткризової глобальної системи / М. Шимаї // Економіка України: щомісячний політико-економічний журнал на російській та українській мовах. - 2010. - № 4. - С. 22-29.

200. Шишков Ю. Глобализация под микроскопом / Ю. Шишков // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. - №6. – С. 24-30

201. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С.Шемшученко (відп.ред.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 2003. – Т.5: П-С. – 736с.

202. Ягодка А.Г. Соціальна інфраструктура і політика: навч. посіб. / А. Ягодка. – К.: КНЕУ, 2000. – 210с.

203. Якунин В.И., Роик В.Д., Сулакшин С.С. Социальное измерение государственной экономической политики, М.: Центр проблемного анализа и государственно-управленческого проектирования, 2007. – 208с.

204. Яременко О.О. Соціальна політика: теоретико-методологічні основи дослідження процесів формування та ефективності реалізації:

Монографія. Статті. Виступи. Інтерв'ю / О.О. Яременко. - К.: Ін-т економіки та прогнозування НАН України; УСІД ім. О. Яременко, 2006. – 479с.

205. Altieri M.A. Agro ecologically efficient agricultural systems for smallholder farmers: contributions of food sovereignty / M.A. Altieri, F. R. Funes-Monzote, P.Petersen // [Web resource]. – Access point: <http://aspta.org.br/wp-content/uploads/2011/12/Altieri-Funes-Petersen-Palencia.pdf>.

206. Dunning J. The eclectic paradigm as an envelope for economic and business theories of MNE activity / J. Dunning // [Web resource]. – Access point: http://www.exeter.ac.uk/media/universityofexeter/internationalexeter/documents/iss/Dunning_IBR_2000.pdf

207. Enright M.J. Regional Clusters: What we know and what we should know / Paper prepared for the Kiel Institute International Workshop on Innovation Clusters and Interregional Competition, 2002. – 25 p.

208. Europe 2020 / [Web resource]. – Access point: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:EN:PDF>.

209. Freeman C. The Economics of Industrial Innovation [Web resource] / – Access point: <https://users.dcc.uchile.cl/~cguierr/cursos/INV/economics.pdf>.

210. Global Competitiveness Index 2007-2008 [Web resource] – Access Point: http://www3.weforum.org/docs/WEF_AnnualReport_2007-08.pdf.

211. Global Competitiveness Index 2013-2014 / [Web resource]. - Access Point: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2013-14.pdf.

212. Global Competitiveness Index 2015-2016 [Web resource] - Access Point: http://www3.weforum.org/docs/gcr/2015-2016/Global_Competitiveness_Report_2015-2016.pdf.

213. Happy planet index / [Web Resource]. – Access Point: <http://happyplanetindex.org/>

214. Humphrey J., Schmitz H. Governance and Upgrading Linking Industrial Cluster and Global Value Chain Research/ J. Humphrey, H. Schmitz. // Web resource]. – Access Point: <https://www.ids.ac.uk/files/Wp120.pdf>.

215. International Competitiveness and Technological change / Ed. M. Miozzo and V. Walsh. – N.Y.: Oxford University Press, 2006. – 360p.
216. IMD / [Web resource]. - Access: <http://www.imd.org/wcc/news-wcy-ranking/>.
217. IMD World Competitiveness Yearbook 2014 / [Web resource]. – Access Point: http://www.conicyt.cl/wp-content/uploads/2014/07/IMD_WCY-2014.pdf.
218. International Trade Statistics / [Web resource]. – Access Point: <http://intracen.org/trade-support/trade-statistics/>.
219. KOF Index of Globalization / [Web resource]. – Access Point: <http://globalization.kof.ethz.ch>.
220. Levitt T. The Globalization of Markets / T.Levitt. / [Web resource]. - Access Point: <https://hbr.org/1983/05/the-globalization-of-markets>.
221. List F. The National System of Political Economy / F. List / [Web resource]. - Access Point: http://larouchejapan.com/japanese/drupal-6.14/sites/default/files/text/List_National-System-of-Political-Economy.pdf.
222. Neary J.P. Competitive Advantage / J. Peter Neary // [Web resource]. - Access Point: <http://users.ox.ac.uk/~econ0211/papers/pdf/advantag.pdf>.
223. Nye J. Power and Interdependence / J. Nye // [Web resource]. - Access Point: http://www.ri.ie.ufrj.br/intranet/arquivos/power_and_interdependece.pdf.
224. Official Website of OECD / [Web resource]. – Access Point: <http://www.oecd.org>.
225. Official Website of The World Bank / [Web resource]. – Access Point: https://openknowledge.worldbank.org/discover?field=country&filtertype=country&filter_relational_operator=equals&filter=Ukraine.
226. Official Website of The World Economic Forum / [Web Resource]. – Access Point: <https://www.weforum.org/reports>.
227. Official Website of World Trade Organization / [Web Resource]. – Access Point: <https://www.wto.org/>.
228. Robertson R. Globalization: Social theory and Global culture / R. Robertson / [Web resource]. – Access Point:

https://books.google.co.uk/books?id=gmCJCwAAQBAJ&pg=PA8&hl=uk&source=gb_s_toc_r&cad=3#v=onepage&q&f=false.

229. Wendt A. Constructing International Politics / A. Wedt / [Web Resource]. – Access Point: <http://faculty.maxwell.syr.edu/hpschmitz/PSC124/PSC124Readings/WendtConstructivism.pdf>.

230. Zaman G. Romania in EU Context Competitiveness and Knowledge Economy [Электронный ресурс] / Gheorghe Zaman and Blanaru Adrian // *Annales Universitatis Apulensis Serias Oeconomica*. – 2008. – Vol.2(10). – P439-458 – Режим доступа: <http://www.uab.ro/oeconomica/>.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ХАРКІВСЬКИЙ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ІНСТИТУТ
61045, м. Харків, пров. О. Яроша, 8, тел./факс (057) 340-45-87

10.06.2016 №63

Довідка
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
«Особливості трансформації економічної політики держави в умовах
глобалізації»

Харківський торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету підтверджує, що наукові положення, основні результати та висновки дисертаційного дослідження «Особливості трансформації економічної політики держави в умовах глобалізації», які містяться у дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук, були використані її автором асистентом кафедри економіки підприємства та економічної теорії Харківського торговельно-економічного університету КНТЕУ Микитась Вікторією Володимирівною у навчальному процесі при проведенні практичних занять, при розробці науково-методичного забезпечення навчального процесу та формуванні наукових результатів НДР кафедри економіки підприємства та економічної теорії.

Наукові положення кандидатської дисертації «Особливості трансформації економічної політики держави в умовах глобалізації» знайшли застосування при проведенні практичних занять з навчальних дисциплін: «Економічна теорія», «Економіка праці та соціально-трудова відносина», «Мікроекономіка», «Управління ризиками підприємства».

Завідувач кафедри
 економіки підприємства
 та економічної теорії,
 д.е.н., проф.

Якименко-Терещенко Н.В.

Заступник директора з наукової роботи
 Харківського торговельно-економічного
 інституту КНТЕУ

Олійник Н.Ю.

УКРАЇНА

ХАРКІВСЬКА ОБЛАСНА РАДА

вул. Сумська, 64, м. Харків 61002, тел. (057) 700-40-57, тел./факс (057) 700-53-35,
E-mail: info@oblrada-kharkiv.gov.ua Сайт: www.oblrada.kharkov.ua Код ЄДРПОУ 24283333

19.07.2016 № 01-44/1704

На _____

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Микитась Вікторії Володимирівни
на тему «Особливості трансформації економічної політики держави в
умовах глобалізації»**

Основні наукові положення, висновки та рекомендації отримані в дисертаційній роботі Микитась Вікторії Володимирівни на тему «Особливості трансформації економічної політики держави в умовах глобалізації», були використані у роботі Харківської обласної ради при підготовці аналітичних матеріалів з питань використання кластерних ініціатив у реалізації регіональних проектів у Харківській області.

Довідка видана для подання у спеціалізовану вчену раду за місцем захисту дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки на здобуття наукового ступеню кандидата економічних наук Микитась В.В.

001794

Довідка видана без фінансових зобов'язань перед автором.

Перший заступник голови
обласної ради, к.е.н.

В. Коваленко

Інтегральна оцінка регіонального людського розвитку в Україні 2004-2015рр. [132]

Регіони	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
АР Крим	3,5693	3,6526	3,7633	3,8030	3,8535	3,8655	3,7857	3,7714	3,9431	...	...	...
Вінницька	3,3848	3,5298	3,5363	3,4855	3,5527	3,5362	3,5251	3,5717	3,6658	3,6424	3,7046	3,7291
Волинська	3,3317	3,3532	3,3710	3,4415	3,4434	3,5214	3,5260	3,6245	3,7389	3,7373	3,7696	3,8250
Дніпропетровська	3,4776	3,5969	3,5901	3,5969	3,6864	3,6368	3,6140	3,6143	3,7400	3,7316	3,7867	3,7816
Донецька	3,4375	3,5157	3,5550	3,5940	3,6001	3,4870	3,5247	3,5759	3,7543	...	...	...
Житомирська	3,2610	3,3296	3,2804	3,3065	3,3876	3,4065	3,3373	3,3561	3,5397	3,4901	3,5892	3,5712
Закарпатська	3,7834	3,8957	3,9580	3,9486	4,1231	3,9044	3,8340	3,8658	4,0678	3,9745	4,0536	4,0275
Запорізька	3,3693	3,4609	3,5292	3,5664	3,6070	3,6237	3,6401	3,8047	3,9556	3,9174	3,9743	3,9546
Івано-Франківська	3,3833	3,6041	3,6283	3,6778	3,6423	3,6040	3,6198	3,6492	3,7530	3,6219	3,8112	3,8923
Київська	3,5052	3,5816	3,4985	3,6078	3,8512	3,7621	3,8014	3,8023	3,9184	3,8714	3,9245	3,8592
Кіровоградська	3,2075	3,2359	3,3017	3,2934	3,3035	3,2931	3,3593	3,4427	3,5411	3,5516	3,4954	3,5650
Луганська	3,1709	3,3356	3,3164	3,3342	3,4880	3,4536	3,5344	3,5682	3,7665	...	...	...
Львівська	3,5408	3,6743	3,7624	3,6675	3,7952	3,8296	3,7764	3,8261	3,9988	4,0087	4,0451	4,0810
Миколаївська	3,4230	3,4970	3,6281	3,6132	3,7498	3,6212	3,5967	3,6926	3,9106	3,7421	3,8185	3,8199
Одеська	3,3546	3,5273	3,3255	3,6139	3,6542	3,6784	3,7470	3,7215	3,8299	3,8245	3,8602	3,7879
Полтавська	3,5373	3,7219	3,7184	3,6720	3,6340	3,6757	3,7260	3,8062	3,8390	3,8333	3,8222	3,8530
Рівненська	3,3522	3,4023	3,5647	3,5886	3,6273	3,5388	3,6082	3,5972	3,6985	3,6417	3,7169	3,7163
Сумська	3,2559	3,3869	3,4829	3,5431	3,5728	3,4405	3,5772	3,5608	3,5752	3,6030	3,5433	3,6951
Тернопільська	3,4707	3,5849	3,4491	3,5281	3,6102	3,6510	3,6305	3,6748	3,7310	3,7619	3,8278	3,8709
Харківська	3,4865	3,6972	3,7345	3,7722	3,8813	3,8497	3,8512	3,9566	4,1489	4,2141	4,2745	4,1996
Херсонська	3,2840	3,3642	3,3352	3,4333	3,4677	3,3796	3,4265	3,4941	3,5957	3,5008	3,5794	3,6090
Хмельницька	3,3595	3,4881	3,3717	3,4487	3,5773	3,5406	3,5575	3,5424	3,6684	3,7194	3,6864	3,6479
Черкаська	3,4433	3,5245	3,5824	3,7585	3,7091	3,7421	3,7848	3,7928	3,7344	3,7651	3,7570	3,7772
Чернівецька	3,5332	3,6489	3,5888	3,7144	3,8256	3,9271	3,8510	3,8889	4,0393	4,1549	4,1598	4,1321
Чернігівська	3,1473	3,2410	3,3353	3,3811	3,4638	3,4439	3,5215	3,5798	3,7055	3,6821	3,7533	3,6709